

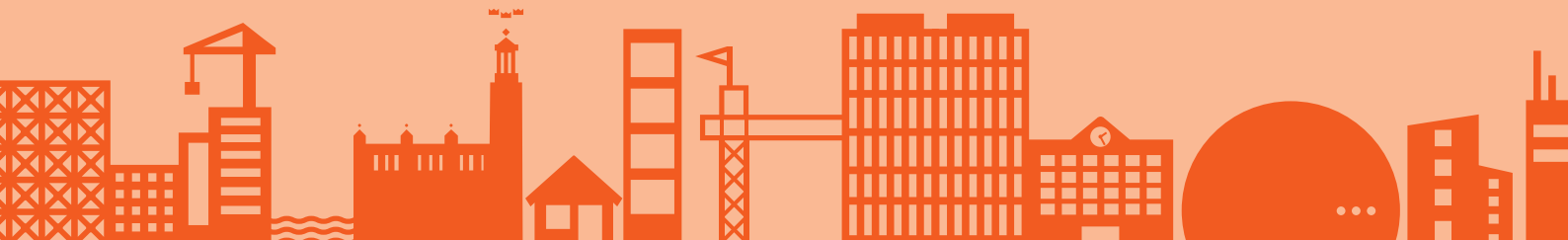
Stockholms
stad

Kulturnärvaro – inspel till boende och stadsmiljö

Underlagsrapport

Beställare: Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm

Författare: Ann Legeby, Daniel Koch, Ehsan Abshirini
KTH Arkitekturskolan

Hållbarhetskommisionens förord till underlagsrapporten

Stockholms stad har inrättat Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm med uppdraget att analysera skillnader i livsvillkor i kommunen och föreslå åtgärder för att minska skillnader och främja en socialt hållbar utveckling i Stockholm.

Kommissionens arbete bedrivs av förvaltningsorganisationen inom fyra utpekade utvecklingsområden och ska enligt direktiv vila på vetenskaplig grund och genomföras i samverkan med fristående forskare. De forskare som kopplas till kommissionens arbete ska ta fram vetenskapliga underlag med förslag till åtgärder inom avgränsade fördjupningsområden som bidrar till att stärka den sociala hållbarheten i kommunen. Denna rapport är ett sådant underlag.

Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm ska beakta forskarnas underlag i framtagandet av delrapporter med egna rekommendationer och åtgärder inom det aktuella fördjupningsområdet. Dessa fördjupningar utarbetas med regelbundenhet fram till slutet av 2017, samtidigt som konkreta åtgärder kan implementeras.

Paul Alarcón
Hållbarhetschef
Stockholms stad

Innehåll

Kulturnärvaro

1. Skillnader i livsvillkor kopplat till kultur och den byggda miljön	5
2. Bakgrund och grundläggande angreppssätt	7
<i>Bakgrund</i>	7
<i>Kultur och staden</i>	7
<i>Kulturen och jämlika livsvillkor</i>	8
<i>Kultur som kommunikation och samhällsdiskussion</i>	10
<i>Vad säger stadens styrdokument?</i>	14
<i>Kommunens skyldigheter</i>	17
<i>Medborgarundersökning 2015</i>	17
<i>Arbetets utgångspunkt: kulturnärvaro</i>	18
3. Exempel och utblickar	20
<i>Axplock från forskning</i>	20
<i>Utblickar</i>	38
<i>Tidigare utredningar</i>	42
4. Kulturnärvaro: fyra perspektiv	46
<i>Att analysera kulturnärvaro</i>	46
<i>'Output'</i>	49
5. Metoder och angreppssätt	55
<i>Vilka frågor är relevanta i sammanhanget?</i>	56
<i>Angreppssätt och metod för studien</i>	57
<i>Att få till sig</i>	57
<i>Att uttrycka</i>	58
<i>Att göra</i>	58
<i>Att delta</i>	60
<i>Information och data</i>	61
<i>Metoder och verktyg</i>	62
<i>Hur jämföra?</i>	62
6. Exempel på hur kulturnärvaro kan undersökas	65
<i>Att få till sig</i>	65
<i>Att uttrycka</i>	73
<i>Att göra</i>	74
<i>Att delta</i>	80
<i>Kommentar</i>	85
7. Åtgärdsförslag	88
<i>Synlighet-närvaro i det offentliga rummet</i>	88
<i>Tillgänglighet-utbud-förutsättningar</i>	89
<i>Insatser med kort startsträcka</i>	90
<i>Insatser med kort startsträcka</i>	91
<i>Nya byggnadsprojekt</i>	91
<i>Kartläggning övergripande</i>	92
<i>Kartläggning lokalt</i>	92
<i>Planeringsunderlag</i>	93
<i>Kulturverksamhet som verktyg för förändring</i>	93
<i>Långsiktig påverkan</i>	94
8. Slutord	95
Referenser	97

Kulturnärvaro

Inspel till *Boende och stadsmiljö, del av kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm*

1. Skillnader i livsvillkor kopplat till kultur och den byggda miljön

Rapporten "Kulturnärvaro" utgör en fortsättning på höstens forskningsinspel till Stockholms stads kommission för ett socialt hållbart Stockholm, "Jämlika livsvillkor och stadsbyggande" (Legeby, Koch & Marcus, 2016). Denna gång är kulturen i fokus. Bland annat handlar det om hur Stadsbyggnadskontoret och Kulturförvaltningen i samverkan kan utveckla och förbättra förutsättningarna för kulturen i olika delar i staden. Även andra förvaltningar berörs vilka i olika grad har ansvar för planering, förändring och förvaltning av byggd miljö eller som på olika sätt påverkar vilka verksamheter som finns i olika delar av staden. Men det rör inte bara verksamheter, utan också människors möjlighet att utöva, uppleva, delta i eller ta till sig kultur i bred bemärkelse. Intentionen är att framtida arbete och initiativ ska leda till att livsvillkoren blir mindre ojämlika och att fler kan uppleva en ökad kulturnärvaro där man bor och verkar.

Syfte och avgränsning

Ett syfte med kommissionens arbete är att belysa hur social sammanhållning, trygghet och attraktivitet i de offentliga rummen kan främjas av stadsutveckling och förändringar i den byggda miljön. Detta forskningsinspel är främst avgränsat till att fokusera på stadsbyggandets roll för att främja ett levande kulturliv. I studien är intentionen att fördjupa förståelsen om 'tillgängliga resurser' och även föreslå och testa metoder som kan fånga och beskriva de rådande förutsättningarna som erbjuds i staden när det kommer till kultur. Vilka möjligheter finns för medborgarna i stadens olika delar att nå eller utöva kultur? På vilket sätt är kulturen närvarande? Det saknas idag metoder och modeller för att identifiera skillnader i staden och som också kan fungera vägledande för kommande stadsbyggnadsförändringar. Arbetet syftar också till att, där så är möjligt, föreslå åtgärder med tydlig bäring på arkitektur, stadsbyggnad och planering. Intentionen är att åtgärderna dels ska innebära förbättrade förutsättningar för kulturen i sig och dels bidra till att öka attraktiviteten och tryggheten samt främja det sociala samspelet i det offentliga rummet.

Läsanvisning

Rapporten kan läsas i sin helhet men det är också möjligt att läsa enstaka kapitel beroende på intresse. I kapitel två ges en bakgrund till arbetet och grundläggande angreppssätt beskrivs. Här återfinns också ett urval av stadens arbeten och dokument som är relevanta i sammanhanget. Kapitel tre innehåller en orientering av kunskapsläget genom såväl aktuell forskning som viktiga verk för rapportens frågeställning. Dessa kan ses som lästips för den som vill lära mer om olika aspekter inom kulturområdet kopplat till staden, till arkitektur och till stadsbyggnad. Genomgången ger också lite ytterligare nyans och djup åt de kommande delarna av rapporten. Några exempel på satsningar som har relevans i sammanhanget presenteras.. I kapitel fyra presenteras fyra perspektiv som kan användas för att undersöka kulturnärvaro i den byggda miljön och hur dessa relaterar till de för kommissionen centrala frågor såsom social sammanhållning och stadsliv. I kapitel fem beskrivs de metoder och angreppssätt som forskarna utvecklat i arbetet och som också prövats under två workshopar med stadens tjänstepersoner. I kapitel sex redovisas analyser vilka syftar till att exemplifiera och demonstrera metoderna (beskrivna i kapitel fem). Denna rapport erbjuder således inte en komplett analys av förhållandena utan ska ses som ett förslag på angreppssätt och metoder utifrån de teorier som identifierats som relevanta för sammanhanget. Analyserna och kartbilderna ger också sammantaget en tydlig indikation om vilka stadsdelar som gynnas respektive missgynnas i dagsläget. I kapitel sju återfinns åtgärdsförslag vilket specifikt efterfrågats av Stockholms stad. Avslutningsvis finns nedtecknat några kommentarer och reflektioner angående arbetet i sin helhet.

Uppdrag och finansiering

Rapporten är framtagen på uppdrag av Stockholms stad och Kommissionen för ett Socialt Hållbart Stockholm under perioden april-augusti 2016. Rapporten utgör ett fristående forskningsbidrag till kommissionens arbete. Arbetet har emellertid bedrivits i nära dialog med Åsa Dahlin (ansvarig för Boende och stadsmiljö) och Anna Rygård (Kulturförvaltningen) samt andra experter från stadens olika förvaltningar. Arbetet är finansierat av Stockholms stad och är medfinansierat av Formas genom den nationella starka forskningsmiljön Architecture in the Making (Formas 2011-75). Författarna är forskare vid KTH Arkitekturskolan: Ann Legeby, Daniel Koch samt doktoranden Ehsan Abshirini.

2. Bakgrund och grundläggande angreppssätt

Bakgrund

Kommunfullmäktige i Stockholms stad beslutade i oktober 2014 att tillsätta en kommission för ett socialt hållbart Stockholm. En huvuduppgift är att på olika sätt fördjupa analysen av skillnader i livsvillkor som råder i Stockholms stad och arbeta fram strategier och åtgärder för att minska dessa skillnader och stärka välbefinnandet i staden som helhet. Kommissionens arbete ska bedrivas på vetenskaplig grund och enligt de direktiv som utfärdas för kommissionen. Denna rapport ska ses som ett inspel av de fristående forskare som är kopplade till utvecklingsområdet *Boende och stadsmiljö* som leds av Åsa Dahlin på Stadsbyggnadskontoret.

Kultur och staden

Kultur kan svårligen skiljas från staden; staden kan ses som ett uttryck för kultur i sig men staden kan också ses som en plats där förutsättningar finns för att utveckla kultur. I en bred tolkning är staden i sig kultur och de flesta processer i staden är kulturellt betingade (t.ex. Emmons, Hendrix & Lomholt, 2012). Sättet att bygga stad och byggnader, hur vi ordnar samhället rumsligt, är ett av de grundläggande sätt på vilket kulturer reifierar sig själv (ung. 'materiellt uttrycker, bekräftar och reproducerar'), som förmedlar hur vi ser på vårt samhälle, hur vi relaterar till varandra, och vad vi värderar (Markus, 1993). Stadens kultur, eller livet i staden, påverkar social, ekonomisk och ekologisk utveckling likväl som att det bidrar till identitetsprocesser och demokrati. I staden finns idag ett oerhört stort spatialt och humant kapital (jfr. Marcus, 2010) som vi har att förvalta, vårda och utveckla. Här finns kulturhistoriskt intressanta miljöer som i delar är väl skyddade av lagstiftning och bevarandeprogram men också andra arkitektoniskt intressanta miljöer som berikar vår upplevelse av vardagens miljöer.

I detta inspel till kommissionens arbete behöver dock tydliga avgränsningar göras och främst kommer vi uppehålla oss kring frågor som rör arkitektur och stadsbyggande för ett levande kulturliv i hela Stockholm. Det finns skäl att se hur olika resurser är fördelade i staden och hur förhållandena varierar. Vi vet att arkitektur- och stadsbyggnadsinvesteringar bidrar till att förändra detta landskap av tillgängliga resurser och möjligheter och vi vill bidra till ökad kunskap och medvetenhet om stadsbyggandets roll i relation till kulturnärvaron i staden. Det är också värt att betona att kulturverksamheter, aktiviteter och identitetsprocesser är långsiktiga vilket gör kommuner och andra statliga verksamheter till särskilt viktiga aktörer. Många andra aktörer kan inte väntas

ha det tålmod och den långsiktighet som krävs, eller att lägga resurser över den tid sådant arbete kan ta. Det längre tidsperspektivet är också ett perspektiv som måste vara utgångspunkten i kommunens arbete med kulturfrågor.

Kulturen och jämlika livsvillkor

En av huvudfrågorna i denna rapport är: Hur kan man klarlägga och fastställa skillnader i livsvillkor när det kommer till kulturverksamheter och den byggda miljön? Jämlika livsvillkor och social hållbarhet i relation till kultur kan förstås som:

- Närhet till själva kulturverksamheterna, till lokaler så väl som till aktiviteter och verksamheter.
- Närhet till andra människor som är aktiva och deltar i kulturverksamheter och kanske till och med till andra människor som är på väg till eller från dessa aktiviteter.
- Synlighet och närvaro av verksamheter på olika platser; objekt, symboler eller andra 'spår'.
- Närvaro av materiella artefakter och resultat av kulturutövning; byggnader, verk och ting.

Ifall det exempelvis finns lokaler för kursverksamheter som attraherar människor från ett större upptagningsområde kan detta göra avtryck lokalt även för andra som inte själva utövar eller deltar i kulturverksamheter. Det kan ske möten med människor som engagerar sig, man kan få en glimt av verksamheten när aktiviteten pågår eller det hålls en utställning av objekt då och då på platsen eller i närheten (exempelvis utställning av adepters arbeten i skyltfönster eller på bibliotek etc.). På de platser i staden som det finns en lokal underlättas också planering och genomförande av aktiviteter, en sådan facilitet möjliggör aktiviteter och engagemang (jfr Gibson, 1979).

Utifrån ett stadsbyggnads- och arkitekturperspektiv kan det därmed vara relevant att beakta närhet och tillgänglighet till dessa verksamheter, men också till själva lokalerna, byggnaderna och till de spår som dessa kulturverksamheter lämnar i sin närhet. Även om det inte pågår verksamhet dygnet runt så påminner och kommunicerar själva byggnaderna, skyltar och affischer m.m. att det är möjligt att utöva en kulturaktivitet på en viss plats och att det är troligt att så även sker då och då. Det kommer alltså människor hit ibland som har ett visst intresse eller har en viss kompetens. Därmed blir gruppen, eller det som gruppen uttrycker, synligt i stadsrummet och tillgängligheten lokalt är betydelsefull. Lokalen eller byggnaden signalerar i sig med sina attribut dygnet runt, året runt att det finns en viss typ av verksamhet i stadsdelen. Genom arkitekturen uttrycks idéer om hur vi ser på samhället, på makt och inflytande eller på olika typer av verksamheter (Koch, 2015); arkitekturen som finns omkring oss

är bärare av kulturella betydelser och representationer. Byggnader och städer präglas mycket starkt av de samhällsordningar, regleringar och värderingar de är framväxta i (jfr. Foucault, 2000; Gabrielsson, 2006) och blir på sätt och vis en slags frysta representationer av samhällsskick från olika tider.

Kultur i bred bemärkelse kan också betraktas som identitetsskapande på flera nivåer. Det bör inte tolkas som att specifika kulturinsatser ger, kan ge eller bör ge platser eller områden en viss specifik identitet – snarare bör det tolkas som lagringar av kommunikation, tolkning, återtolkning och minnen som tillsammans med andra faktorer över tid hjälper till att bygga relationer till platser. Här kan de ofta unika karaktärer som uppstår och finns kvar över tid särskilt ge möjligheter till sådana processer som också stödjer att göra platser till 'sina'; specifika platser, konstverk och arkitektur kan ges som konkreta exempel på ett bredare fenomen av sådant i den byggda miljön som kan fungera för människor att 'bygga in minnen' i, oavsett om dessa minnen relaterar till en ursprunglig avsikt eller inte (jfr. Myers, 2004, Tilley, 2011). Självklart behöver *hur* och *av vem* sådant tillkommer tas om hand noga ur ett demokrati- och jämlikhetsperspektiv – men också närvaron av, och tillgängligheten till, den typen av identitetsmöjligheter kan förstås ur ett rättvise- och jämlikhetsperspektiv. På hur många sätt erbjuds människor att bygga minnen i sina närområden, och hur långsiktigt kan detta göras?

En jämförelse kan göras med studier av Urbana Utvecklingsområden (Statligt initiativ mellan 2008-2015, se exempelvis Boverket, 2015) och det vi tidigare kallat 'samhällelig närvaro' (Legeby et al., 2015). Att det i socioekonomiskt utsatta områden finns institutioner och verksamheter som innebär att samhället finns representerat och bedriver verksamheter lokalt både signalerar att samhället finns närvarande *och* ger reella förutsättningar för olika verksamheter. I det sammanhanget har exempelvis medborgarkontor, skolor och lokala bibliotek lyfts fram men lika betydelsefulla kan också arbetsplatser, bankomater och sportanläggningar vara. I de delar av staden där befolkningen har mindre resurser jämfört med andra delar så får utbudet som finns lokalt stor betydelse för vilka livschanser och livsvillkor som skapas. Förutsättningar för att exempelvis utöva aktiviteter, organisera sig eller på olika sätt ta del av kultur påverkar chanserna för de som verkar och bor i en stadsdel att bli en del av staden och samhället som helhet och också vara med att forma 'Stockholms identitet' och sammanhang som helhet (jämför Zukin, 1995: 'being in the city' means 'being in society').

Det går givetvis att se risker med det omvända, om verksamheten är av extremt lågintensiv karaktär kan det kan få motsatt effekt, en känsla av övergivenhet eller misslyckande.

Kultur som kommunikation och samhällsdiskussion

Ett sätt att förstå kultur är som samhällskommunikation och diskussion om gemensamma och individuella värderingar, eller som sätt att se på och förstå världen. Det kan också handla om hur man förstår specifika delar av samhället, historien, eller andra frågor. Det sker på många olika sätt och i många olika processer som vi inte här kan gå in på i den bredd och djup som det förtjänar. Istället kommer vi introducera hur den byggda miljön kan förstås som en del av en sådan bredare fråga.¹

Som ett typexempel på detta kan man se *bibliotek*, som å ena sidan har som uppgift att förse medborgare med litteratur, och å andra sidan ska förmedla kunskap och vara en plattform för demokratiska samtal. Samtidigt har bibliotek en lång historia som kommer sig både ur kunskaps- eller ideologiförmedlande verksamheter och ur stora arkiv i syfte att bevara eller dokumentera – en dubbel roll som finns kvar idag i varierande mån (Lerner, 2009). Den typ av bibliotek som kommuner och andra samhällseliga aktörer står för utvecklades dock framförallt under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet som svar på samhällsförändringar som gav fler medborgare i den industrialiserade delen av världen viss fritid, samtidigt som fler blev läskunniga (Markus, 1993; Dahlkild, 2011). Biblioteken skapades då dels som ett sätt att förse läskunniga medborgare med kunskap och litteratur, och dels som ett sätt att säkerställa att de läste *rätt* litteratur. Även om bibliotek är mycket mer än så, kommer vi för tydlighetens skull i huvudsak här diskutera litteratur, böcker och läsning.

Även om de svenska offentliga, kommunala biblioteken i den tradition som finns idag i huvudsak har som uppgift att förse invånare med litteratur att läsa, en plats att läsa på, samt på senare tid allt mer betonat en plats att mötas och för demokratisk verksamhet, så finns denna komplexa bakgrund kvar. Samtliga bibliotek idag har ett *urval* av böcker, som är sorterade på något sätt, som *ofta* följer samma principer. Bibliotek tvingas av såväl ekonomiska som materiella skäl att välja – det finns inte rimlighet i att hålla all litteratur tillgänglig. Urvalet måste då göras på

¹ Den här diskussionen är i stort en sammanfattning av artikeln ”Architecture as a Material Discourse: On the spatial formulations of ideas and ideals in four library extensions” i tidskriften *A|Z ITU Journal of Architecture* (Koch, 2015) med de specifika biblioteksexemplen utelämnade. Den artikeln bygger vidare på tidigare forskning (Koch, 2004, 2007a, 2013). Två något mer lättillgängliga tidigare texter finns på svenska (Koch 2007b, 2008).

någon grund och det är ofrånkomligt att en värdering faller in i detta, som hanteras olika i olika bibliotek.

En av grunderna för hur bibliotek kan jobba med detta är så samtidigt enkla som komplicerade frågor som det utrymme som finns att tillgå, storleken på det som skall rymmas, och balansen mellan olika saker som ska rymmas – till exempel hur man väger böcker mot läsplatser mot grupprum. Bibliotekslokaler sätter en slags grundstruktur inom vilken sedan en sådan balans måste rymmas, och inom vilken det sen behöver ordnas. Här ger biblioteksrummet i sig en slags fingervisning om kunskapssyn – de tidiga offentliga biblioteken var ordnade som trädstrukturer, där besökare tidigt valde kunskapsgren och kunde gå djupare men behövde återvända till roten eller stammen för att byta gren i likhet med den kunskapssyn som rådde under den tiden, medan senare byggda bibliotek ofta försöker ta andra former i samband med att synen på kunskap förändrats. Biblioteksrummets ordning i sig deltar alltså i att kommunicera en kunskapsidé (jfr. Koch, 2015; Markus, 1993).

Inom denna kunskapsidé ordnas sedan litteraturen och andra verksamheter. Även om grunden här oftast är en liknande basordning, en slags gemensamt genomgående kulturell idé om hur litteratur rimligen ordnas (jfr. Foucault 2003) så tar det sig i slutändan väldigt olika former. Till exempel brukar skönlitteratur och facklitteratur sorteras isär, och inom facklitteratur brukar det skiljas på till exempel konst, humaniora, naturvetenskap och samhällsvetenskap. Inom skönlitteratur sorteras ofta deckare och science fiction och fantasy ut ur huvudkategorin, och relativt ofta äldre skönlitteratur. Parallellt finns kategoriseringar som 'för yngre', 'lättläst', 'av författare från närområdet', 'om närområdet', 'släktforskning', 'populärt', 'referensböcker' och en mängd andra kategorier som även om många av dessa böcker i bibliotekssystemet kanske räknas till huvudordningen rumsligt särsorterats. Hur många kategorier som finns och hur påtagligt de får en rumslig inverkan varierar och mängden böcker per kategori brukar spela stor roll. Det är sällan rimligt för bibliotek att sortera isär tio böcker i två kategorier. Till sist relaterar dessa kategoriseringar till biblioteksrummet – ett bibliotek med fem rum kanske har fem övergripande kategorier, som sen i varierande grad finfördelats. I dessa fem rum hamnar också något längst in och något närmast entrén. Något står där besökare lätt får vara ifred och något står där många besökare är, eller på vägen många besökare tar genom biblioteket. En del behöver särskilt letas upp, och en del är närvarande genom att vara synligt vid nästan alla biblioteksbesök. Detsamma gäller olika typer av läsning och diskussion. Erbjuds många läsplatser, och hur är de utformade? För enskild avslappnad läsning eller för studier? För samtal med varandra eller för tyst kontemplation? Återigen

behöver val göras vad som erbjuds och hur det görs tillgängligt. Det här sträcker sig såklart vidare till hur biblioteket är lokaliserat i staden; är det lättillgängligt och centralt för drop-in besök, eller har det ett lite mer avsides läge som stödjer en lugnare läsmiljö? Om det inte ligger centralt, är det ändå lättillgängligt? Hur mycket är biblioteken *närvarande* i stadsmiljön och påminner medborgare om att de finns, och hur är den närvaron utformad?

Genom ett antal processer, som är delvis materiella och rumsliga, blir bibliotek därmed platser för både kommunikation och förhandling om en mängd frågor som inbegriper vad kunskap och litteratur är, vem den är till för, hur man bäst tar den till sig och hur den är ordnad. Är min smak relevant? Är den udda eller allmän? Borde jag läsa något annat? Kan jag hitta det jag vill läsa, och kan jag läsa på mitt sätt? Vad är ett bibliotek för mig, och vilken bild av 'kultur' får jag genom den bilden?

På många bibliotek jobbar man aktivt med dessa frågor genom att prova olika och ibland nya sätt att ordna och sortera, genom att blanda eller hitta nya kategorier, och genom att prova olika sätt att möjliggöra varande i biblioteket. Här uppstår då en *dialog* om dessa frågor, som mycket sker genom materiella förhandlingar och besökares fötter – vilka kommer, hur ofta, och hur mycket? Är det en blandning av medborgare eller vissa grupper som dominerar? Vem väljer att inte komma och varför?

Bibliotek blir platser för individuell upptäcktsfärd och utveckling, samhällelig förmedling av värderingar och ideal, gemensam diskussion om smak, kunskapsbild och litteratur, och för skapande av minnen, sociala relationer och vänskapsband – och en bild, sann eller falsk, av vem som läser och inte läser genom vem som tar plats och inte tar plats i biblioteksrummet. Även om vi här kallar det förhandling och dialog, måste man samtidigt se och förstå att individer och grupper har olika maktpositioner i detta. Kommunen bestämmer om bibliotekens vara och inte vara, lokalisering, budget, och inriktning. Bibliotekarier har mer inflytande än besökare i de flesta frågor. Personer som känner sig hemma i bibliotek i allmänhet eller det lokala biblioteket i synnerhet har mer indirekt inflytande än personer som är osäkra på om biblioteket är 'deras'. Etablerade normer och beteendemönster förmedlas i en tyst kommunikation som kan påverka vem som känner sig bekväm med att vara där – samtidigt som de kan utmanas av nya sätt att vara och agera, även om det tenderar att ha svårare att få allmänt gehör.

Det här resonemanget, specifikt om bibliotek, går att vidga och översätta till ett resonemang om staden och samhället. Precis som ett bibliotek aldrig är allt kunskap är, är staden aldrig allt ett samhälle är. Däremot görs val, prioriteringar, och förhandlingar

om hur samhället får plats i, och representeras av staden, i en ständigt pågående process som delvis tar sig uttryckt i det materiellt byggda. Precis som bibliotek tar olika människor till sig detta på olika sätt och gör olika tolkningar, men leds och begränsas av de rumsliga, materiella förutsättningarna. Precis som ett bibliotek, oavsett hur genomtänkt eller hur starkt det hävdas, alltid är ett påstående om vad kunskap är och hur litteratur ser ut, så blir staden alltid ett påstående om samhället, samhällseliga värderingar och principer; ett slags materiellt, temporärt och i högsta grad prototypiskt försök att båda tolka och formulera sig självt (Peponis, 2005; Peponis, et al., 2015).

Självklart så är vad som ofta kallas 'innehåll' en viktig del av detta i vidare bemärkelse. *Vad* en teaterpjäs handlar om och säger är ur många perspektiv den huvudsakliga frågan för hur det bidrar till en samhällsdiskussion. Ur ett *stadsbyggnadsperspektiv*, däremot, så är frågor om *var, hur, under vilka förutsättningar, av vem, hur tillgängligt, på hur många platser, i hur många olika sammanhang*, och liknande frågor minst lika viktiga eftersom dessa mer tydligt hanteras och begränsas av stadsmiljön. Här är också frågor om graden av exponering och tillgänglighet centrala – är pjäsen något för de specialintresserade eller för alla, är det valbart eller något som sker där om inte alla i alla fall många är eller passerar? Vissa pjäser fungerar bäst som *samhällsdiskussion* om de får vara avsides, andra om de får vara mitt i centrum. I många fall blir pjäsens inverkan hur det tas vidare i förlängningen till andra platser och sammanhang och diskuteras där, och kultur(verksamhet) kan därför inte ses som enbart verksam vid sin specifika plats eller tid. Därför kan kulturuttryck i många olika sammanhang, inklusive det lite avsides och gömda, ge stora och breda bidrag om de finns i ett sammanhang – kanske *större* just eftersom de kan få vara upptäckter eller speciella platser att relatera till.

I staden, liksom i bibliotekens samlingar, måste alltså val och prioriteringar göras, både av ekonomiska och utrymmesmässiga skäl. Den här rapporten siktar till att stödja staden i ett sådant arbete genom att dels påvisa hur sådana val kan förstås och förtydligas, och dels nyansera och diskutera på vilka grunder sådana val kan göras. Balansen mellan problematiserande och möjliggörande syftar till att ligga på det senare utan att tappa det tidigare, och som exemplet teaterpjäsen ovan visar, så hanterar rapporten och arbetet som presenteras häri en *begränsad och stadsbyggnadsfokuserad* diskussion om kultur i staden, och som det kommer att framgå tydligare vartefter, en begränsad och fokuserad tolkning av 'kultur' som är avsedd att hjälpa staden i frågor som ligger inom förvaltningarnas kontroll och möjlighets-sfär.

Vad säger stadens styrdokument?

Det finns ett antal styr- och policydokument där stadens viljeriktning blir tydlig. Målen ska vägleda stadens förvaltningars arbete och här nedan görs ett antal nedslag som vi finner relevanta i sammanhanget.

Stadens budget 2016

Budgeten är stadens viktigaste styrdokument och i den presenteras fyra inriktningsmål. Det första målet handlar om att Stockholm ska vara:

”... en sammanhållen stad som sjuder av liv och rörelse i alla stadens delar”.

Vidare anges mål för klimatet, för ekonomin där det beskrivs att staden ska vara en jämlik och hållbar stad, samt ett mål om demokrati som handlar om att:

”... stockholmarna ska vara delaktiga i stadens utveckling och känna samhörighet med sin stad”.

För att rimligheten i målet om att alla stadens delar ska ’sjuda’ av liv behöver innebörden av detta definieras. Med det stadslandskap som präglar Stockholm idag är vi mycket långt ifrån en sådan situation om vi med det menar att *alla* stadsdelar ska ’sjuda’ av liv. För att tillämpa ett stadsbyggande som ska nå de mål politikerna sätter upp är det viktigt att ha en hyggligt precis definition av innebörden och det går också ifrågasätta om *hela* staden behöver ’sjuda’ av liv för att nå de mål som avses. Det finns ingen avsikt att ta en fördjupad diskussion om det i denna rapport men beroende på vad som avses får det implikationer för de stadsbyggnadsstrategier som staden utvecklar.

Vidare finns i budgeten särskilda direktiv för kultur och fritid som handlar om att ett levande kultur- och föreningsliv ska uppmuntras och stöttas och det betonas att det spelar en viktig roll för att skapa en ökad gemenskap för samhällets alla invånare (Budget 2016, s. 75). Vidare anges att alla ska kunna uppleva och själv utöva olika former av kultur och stadsdelsnämnderna ska särskilt stötta det lokala kulturlivet.

Enligt budgeten ger kultur möjligheter för människor att mötas, uppleva och själva gestalta sina liv. Kreativitet, konst och kultur ses som en självklar del av demokratin och minskar enligt budgeten rädsla, fördomar och främlingskap mellan människor. Därmed finns stöd i budgeten för att Kommissionen för ett Socialt Hållbart Stockholm uppmärksammar hur *tillgången* till kultur ser ut i olika delar av staden och vilket *kulturutbud* som finns. Det betonas också i budgeten att det är viktigt att det kommer alla till del. För att kunna följa upp sådana strävanden och målformuleringar är det avgörande att det finns angreppssätt

och metoder för att följa upp vilka förändringar som olika stadsbyggnadsinterventioner medför just för kulturfrågan, vilket är något som saknas idag.

Budgeten innehåller också strategier för stadsutveckling och det anges att:

”Stockholm ska byggas som en tät och urban stad med levande gatumiljöer gjort med vår tids innehåll och gestaltning.”

Det anges vidare att stadsbyggnadsnämnden ska verka för att stärka arkitekturens roll och verka för en höjd arkitektonisk kvalitet i hela Stockholm. Goda kollektivtrafiklägen ska prioriteras samt så vill de styrande se att Stockholm ska bli en världsledande miljöhuvudstad (Budget 2016, s. 209).

Verksamhetsplan 2016 för Kulturförvaltningen

Kultur, kreativitet och konst anges vara en självklar del av demokratin och minskar enligt verksamhetsplanen rädsla, fördomar och främlingskap. Det anges att verksamheten ska: ”... främja allas möjlighet till kulturupplevelser, bildning och till att utveckla skapande förmågor” (Verksamhetsplan 2015, s. 4). Barn och unga i befolkningen lyfts fram som prioriterade grupper och särskilt de unga med funktionsnedsättning. Verksamhetsplanen preciserar att fler behöver nås i de stadsdelar där det är relativt få som tar del av stadens kulturliv (Verksamhetsplan 2015, s. 5).

Relevant för vad denna studie uppmärksammar så anges att barn och unga, samt befolkning i ytterstaden, är prioriterade grupper. Detta väcker frågor om hur tillgängligheten och närvaron av kultur ser ut i ytterstaden idag. Vidare anges att kulturstödsystemet ska slå vakt om den konstnärliga friheten och främja en mångfald av kulturuttryck i hela staden. Den upplevda närheten till kultur ska öka i ytterstaden och det talas också om att kulturen behöver synliggöras i högre utsträckning på stadens offentliga torg och gator. Vi kommer i denna rapport föreslå hur detta kan undersökas och förstås mer i detalj och framför allt med fokus på arkitekturens och stadsbyggandet roll.

Kultur anges ha ett egenvärde som kan ge olika mening till olika människor. Vidare anges att kultur kan ha ett funktionellt värde genom att bidra till välfärd, tillväxt, hälsa med mera, samt att kultur skapar samhällsnytta (Verksamhetsplan 2015, s. 14).

Skillnadernas Stockholm

I rapporten Skillnadernas Stockholm från 2015 lyfts jämlikhet fram som betydelsefullt utifrån ett socialt hållbarhetsperspektiv. Att minska skillnader genom att förbättra för socioekonomiskt utsatta grupper är inte bara positivt för dessa individer utan även för samhället i stort. Rapporten innehåller vidare utförlig

beskrivning om hur socioekonomisk status skiljer sig åt mellan boende i olika stadsdelar. Majoriteten av beskrivningarna i Skillnadernas Stockholm beskriver stadsdelarna *via* dess befolkning och endast ett fåtal beskriver livsvillkor på ett sätt som ökar förståelsen för den byggda miljöns roll. Rapporten är relativt översiktlig och kultur- och arkitekturfrågor tas inte upp specifikt.

För denna studiens del är det dock relevant att just försöka fördjupa kunskapen om hur tillgången till kultur skiljer sig åt mellan stadens olika delar. Syftet är då att föreslå och demonstrera möjliga angreppssätt för hur en sådan kartläggning kan göras, en slags modell för hur ojämlika livsvillkor tar sig uttryck i staden och som på så sätt kan fungera vägledande för hur framtida investeringar och satsningar bör göras för att uppnå mer jämlika livsvillkor.

Regional utvecklingsplan för Stockholmsregionen 2016

I samrådsförslaget till Regional utvecklingsplan för Stockholmsregionen 2050 (RUF5 2050) lyfts kulturens potential som en sammanhållande kraft i samhället. De övergripande målen i utvecklingsplanen innefattar att Stockholm ska bli en jämlik och inkluderande region. I planen anges att vissa delar av regionen utmärker sig med lågt service- och kulturutbud och att investeringar bör prioriteras till områden där de "... gör mest nytta och verkar för att minska de inomregionala socioekonomiska skillnaderna" (RUF5 2050, s. 63). Det finns en kartering som visar ett socioekonomiskt index för länet som bygger på andel förvärvsarbetande, andel utan gymnasiekompetens och andel med ekonomiskt bistånd baserat på den boende befolkningen. Det finns emellertid ingen kartläggning presenterad som visar vilka stadsdelar eller geografiska områden som är så att säga underförsörjda på kultur och service.

I samrådsförslaget anges att både kulturupplevelser och möjligheter för eget skapande ska göras tillgängliga för invånarna i hela länet (RUF5 2050, 2016, s. 75). I regionplanen betonas att kulturen har betydelse för innovation, kompetensförsörjning och företagande och att regionen behöver dra nytta av dess utvecklingskraft. Detta är alltså i linje med ett perspektiv som betonar kulturens betydelse för näringsliv och städers så kallade konkurrenskraft som ofta lyfts fram i relation till forskare som exempelvis Richard Florida (2002) och Pier Luigi Sacco (2013) eller Edward Glaeser (2011).

Vidare föreslås i regionplanen mer precist att insatser för kulturmiljön ska koncentreras till områden där större förändringar förväntas ske såsom regionala stadskärnor, andra utvecklings- och förtättningsområden samt delar av landsbygden och skärgården.

Regionplaneförvaltningen arbetar också parallellt med en särskild kulturstrategi som under arbetets gång kommer integreras med RUF 2050.

Kommunens skyldigheter

Den enda lagstadgade kulturverksamheten kommuner behöver tillhandahålla är *bibliotek*. Enligt bibliotekslagen är alla kommuner skyldiga att ha ett folkbibliotek. Utställningar, teater och föreläsningar som sker i bibliotekets regi redovisas emellertid i kategorin 'allmän kulturverksamhet'. Där redovisas också stöd till kulturella föreningar, museiverksamhet och kommunala kostnader för kultur som inte går att sortera i några av de andra kategorierna. I kategorin 'musik- och kulturskola' ingår både kommunal- och föreningsdriven kulturskola. Det finns också stöd till studieorganisationer (här ingår emellertid även studieorganisationer som inte ägnar sig åt kulturell verksamhet).

Medborgarundersökning 2015

Kultur är det område där boende i Stockholm är minst nöjda enligt medborgarundersökningen. Det finns också stora skillnader mellan hur boende i olika stadsdelar upplever möjligheterna att utöva och ta del av kultur. Högst betyg får Södermalm, Norrmalm och Östermalm. Kvinnor är generellt mer nöjda än män. Tittar man på svaren för exempelvis Rinkeby-Kista går det att utläsa att färre än hälften av informanterna anser att kulturlivet i stadsdelen är bra vilket är något lägre än för 2014.

Ser man till svaren som rör trygghet och säkerhet har en viss ökning skett av nöjdheten i staden som helhet mellan åren 2011-2015 men den är marginell. Kungsholmen, Norrmalm och Östermalm får höga betyg. Här svarar emellertid männen i högre utsträckning att de är nöjda jämfört med hur kvinnor svarar. Ser man till frågan om stadsdelen upplevs trygg att bo i, så anger endast hälften av de boende i Rinkeby-Tensta att den egna stadsdelen är trygg medan genomsnittet ligger på över 70%.

När det kommer till frågan om man känner sig trygg på gator och torg kvällstid varierar svaren mycket beroende på stadsdel. Stadsdelar där det är en lägre andel som känner sig trygga är Spånga-Tensta, Skärholmen, Hässelby-Vällingby samt Rinkeby-Kista. I Spånga-Tensta anger endast en tredjedel av informanterna att de känner sig trygga när de går ensamma hem om kvällen medan motsvarande andel för Norrmalm är 82%.

Medborgarundersökningen visar också att tillgängligheten till mötesplatser upplevs vara bättre i stadsdelar som Norrmalm, Östermalm, Södermalm, Skarpnäck och Rinkeby-Kista. Låg tillgänglighet uppges stadsdelarna Älvsjö, Spånga-Tensta, Bromma och Enskede-Årsta-Vantör ha.

Generellt är de tillfrågade mer nöjda när de svarar hur de upplever Stockholm som helhet jämfört med när de svarar hur de upplever sin stadsdel.

Det är relevant att jämföra hur stockholmarna upplever tillgängligheten till kultur, samlingslokaler och liknande med hur verksamheterna är distribuerade runt om i Stockholm och hur de blir tillgängliga lokalt. I denna rapport ges några exempel på hur närhet till ett visst utbud kan analyseras utifrån en specifik gata, en byggnad eller adress vilket kan utgöra stöd för hur resurser i framtiden kan fördelas mellan olika delar av staden ifall målet om mer jämlika livsvillkor ska uppnås. På platser där stadsrummet i sig har ett större upptagningsområde som resultat av hur den byggda miljön är strukturerad kan ett mindre utbud ändå komma fler till godo. I denna rapport görs också nedslag i exempelvis Skärholmen och Rinkeby-Tensta som i medborgarenkäten framträder som missgynnade i ett par avseenden.

Arbetets utgångspunkt: kulturnärvaro

'Kultur i staden' skulle kunna innehålla väldigt mycket men för detta arbete har flera avgränsningar gjorts. Det finns ett tydligt fokus på relationen mellan kultur och den byggda miljön; var finns lokaler och verksamheter? Hur är denna synligt lokalt och i staden som helhet? Vem/vilka grupper attraheras av olika målpunkter? En viktig aspekt i sammanhanget handlar om *Kulturens närvaro* och då både i meningen att det ska vara tillgängligt för stockholmarna, alltså såväl för en bredare allmänhet som för en professionell grupp, men det kan också handla om förutsättningar för olika kulturnärningar att utvecklas. Vi utgår i denna studie ifrån hur kulturens närvaro ter sig i *stadsrummet*. Det kan alltså handla om synlighet och intensitet, om det byggdas inverkan på stadsrummet. Det kan också handla om utövarnas eller deltagarnas påverkan lokalt och på det lokala stadslivet. Därtill har själva arkitekturen, den offentliga konsten eller andra uttryck som synliggörs i den byggda miljön en påverkan på upplevelsen av olika stadsrum vilket i sin tur genererar vissa förutsättningar på en plats. Andra aspekter som kan vara relevanta att ta upp är utbud och diversitet – vad finns och var finns risk för att trängsel uppstår? Det går också att resonera kring vilken räckvidd och vilket upptagningsområde olika målpunkter har.

Vi har i arbetet valt att starta utifrån frågan i vilken grad *kulturen är närvarande* i olika delar av staden. Vi avgränsar i huvudsak till sådant som kan förväntas ha särskild betydelse för *social sammanhållning, trygghet, demokrati* och mer *jämlika livsvillkor*. Idag saknas en beskrivning av hur kulturnärvaro varierar i olika delar av staden som utgår från vad den byggda miljön erbjuder. Det finns information från medborgarundersökning om

hur ett slumpvist urval av befolkningen upplever tillgången på kultur och det finns information om var i staden satsningar görs i kulturverksamheter (distribution i stadsrummet). Däremot finns mindre beskrivet om vad stadsrummet tillgängliggör i fråga om kultur och kulturverksamheter och hur detta skiljer sig åt mellan stadsdelar. Kulturförvaltningen har i en serie utredningar påbörjat en sådan kartläggning (se kapitel 3) och det här arbetet kan ses som ett bidrag till att vidareutveckla metoder, angreppssätt och modeller.

En viktig utgångspunkt för arbetet är att undersöka mer specifikt vad förvaltningar med ansvar för planering av fysisk miljö och ansvar för verksamhetsstöd och verksamheter har för möjligheter att påverka och utveckla kulturnärvaro i de delar i staden som idag är missgynnade i samband med olika satsningar och stadsbyggnadsinvesteringar. Här används i huvudsak stadsbyggnadskontoret och kulturförvaltningen som exempel då dessa förvaltningar varit direkt inblandade i arbetet under våren 2016, men självklart är ansvaret och möjligheten att arbeta med frågorna och förslagen bredare och innefattar även andra delar av kommunorganisationen.

3. Exempel och utblickar

En del i syftet med den här rapporten är att ge en inblick i kunskapsläget både i praktiken och inom forskningen. Samtidigt som det sker genom den diskussion som förs så finns ett värde i att specifikt lyfta fram exempel som är av betydelse eller av intresse för rapportens frågeställning. Det kan dels ses som en slags karta över den bas som rapporten bygger på, men vi utformar det som ett antal beskrivna exempel så att det också kan ses som en slags utvecklad litteraturlista och lästips för den som vill fördjupa sig i någon särskild problematik eller fråga, eller har ett intresse i en viss frågeställning eller kunskapsområde.

Axplock från forskning

Vi vill lyfta fram några exempel från tidigare forskning som vi finner relevanta i sammanhanget. Syftet här är inte att ge en komplett bild eller en litteraturöversikt i en mer konkret mening, utan att presentera ett antal böcker som på olika sätt erbjuder möjlighet att komma in i *olika* sätt att förstå kultur som stadsbyggnadsfråga. Urvalet är gjort för att stödja och utmana ett sådant arbete inom både så kallade hårda och mjuka förvaltningar för att på så sätt kunna stödja kunskapsutveckling, fördjupning, och diskussion.

I relation till kommissionens arbete så kan man sammanfatta några punkter. Sammantaget går det att reflektera över en av grundfrågorna i kommissionens uppdrag: *bidrar kultur och kulturverksamhet till trygghet och attraktivitet i ett område?* På olika sätt ger forskningen som presenteras nedan ett tydligt stöd för att så är fallet. Svaret är alltså ja. Det visar sig dock att det inte finns någon enkel formel utan att det alltid måste hanteras som en situationsfråga: var är det som åtgärder görs, hur går man till väga, och vad är det som görs? Hur relaterar det till upplevelser, förväntningar, identiteter och sammanhang där det skall göras?

Även om stödet inom forskningen i första hand är kvalitativt så är det relativt starkt – kvantitativa modeller är ovanliga av ett flertal orsaker inklusive vilken typ av frågor det är som behöver hanteras liksom hur forskningsmedel och därmed kunskapsutveckling hanteras. Del av stödet som vi tagit vidare i vårt arbete nedan handlar om *möjlighet till identifiering, möjlighet till uttryck, möjlighet till deltagande och bidrag till interaktion och diskussion i och om samhället*. Utöver det finns mer allmänna frågor som till vilken grad platser förmedlar en känsla av betydelse och omsorg, men det här kompliceras av frågor om vilket utrymme det finns för medborgare att uttrycka sig och att fritt välja sin identitet och kulturaktivitet. Såväl kvalitativt (till

exempel Monica Sand) och kvantitativt (till exempel Eva Minoura) kan det påvisas att mellanrum eller viss obestämdhet i platsers utformning bidrar till möjligheter till olika typer av appropriation samtidigt som Catharina Gabrielsson tydligt påvisar hur viss konst – som exempel – kan vara beroende av att få vara konsekvent och definitiv. Det finns också stöd för att möjliggörandet att medborgare deltar i omhändertagande kan bidra till social sammanhållning ('stewardship', se exempelvis Andersson & Barthel, 2016), liksom att användning av platser för olika för medborgare meningsfulla aktiviteter bygger relationer till platser och därmed omsorg om dem (Borén & Koch, 2009).

I axpocket nedan finns en slagsida åt å ena sidan internationell litteratur och forskning, och å andra sidan forskning specifikt från Arkitekturskolan på KTH. Det finns självklart mer att hämta bredare inom svensk forskning men vi har valt att hålla det begränsat för att samtidigt kunna visa på den bredd av frågor, kunskap och kompetens som kan rymmas inom ett ämne på en institution – i det här fallet den institution som fått forskningsuppdraget från Stockholms stad. Då har vi också inom Arkitekturskolans forskning gjort ett högst begränsat urval för att visa på olika frågeställningar och synsätt i sammanhanget, och kunskap som kan bidra till den övergripande frågeställningen om 'kultur i stadsbyggande'.

Att läsa hela böcker kan vara svårt att klämma in i den hårt pressade vardagen på kommuner och liknande verksamheter, och därför avslutar vi med att kort presentera tre internationella och tre svenska antologier som berör ämnet, vilka kan vara lättare att läsa. I antologierna är det enklare att läsa ett valt enskilt kapitel när det är relevant eller möjligt, och sedan återkomma till ett annat utan att behöva allt för mycket komma ihåg det som stod i det föregående kapitel man läst.

Till sist är huvuddelen av urvalet relaterat till arbetet i denna specifika rapport – men samtidigt har vi försökt lyfta in några enstaka exempel som inte direkt kan avläsas i vårt arbete men som breddar det komplexa fältet 'kultur' för den som har specifika intressen eller vill läsa mer i allmänhet.

Richard Florida: Cities and the Creative Class (2005)

Richard Floridas forskning har haft stort inflytande på stadsbyggnadsdebatten och planeringspraktik i stora delar av världen. En av orsakerna är att Florida kunnat påvisa statistiska samband mellan olika faktorer och 'creative industry' – det vill säga en definition av kulturverksamheter som på svenska fått namnet 'kreativa näringar'. Floridas forskning sker i huvudsak på regional och internationell nivå och hanterar i princip inte de mer

lokala förutsättningarna, och har en viss slagsida åt kulturutövning som ekonomisk verksamhet. Det gör att samtidigt som hans forskning har mycket att bidra med inom dessa frågor så är både forskningsfrågan och skalnivån problematisk som referens för kommissionens aktuella frågeställning. Florida har helt enkelt inte så mycket att bidra med till frågan 'hur uppmuntrar vi kulturaktivitet bland medborgare i område X', eller 'på vilket sätt kan kultur bidra till gemenskap i område Y'. Det skulle vara att alltför lättvindigt översätta stora internationella tendenser till lokala, individuella förutsättningar och mål.

Floridas forskning kan inte heller svara på mer lokala förutsättningar för verksamheter såsom mer precisa lokaliseringar eller kontexter, eller skillnader mellan förutsättningar av olika slag och för olika ändamål. Däremot går det att argumentera för att den ekonomiska och kulturella potential som kan skapas i regionen som helhet självklart har inverkningskraft också lokalt. För Stockholms stad uppstår dock i så fall frågan: hur ser vi till att kulturen kommer så många som möjligt till handa, och särskilt människor med mindre resurser eller i områden präglade av så kallat utanförskap²? Frågan om *rättvisa och jämlikhet* i förhållande till kultur och stadsbyggnad är något som Floridas modeller och resultat har väldigt lite att säga om, och det finns forskning som också visar att de processer Florida talar om och den kreativa industrin det rör sig om har starkt gentrifierande tendenser. Floridas bidrag bör därför hanteras medvetet och noggrant i detta sammanhang men bör heller inte avskrivas.

Miwon Kwon: Site specific art, integration and intervention (2002)

Miwon Kwon är en framträdande forskare om platsspecifik konst, och den här nämnda boken fick stort genomslag eftersom den var välskriven och hade en kritiskt granskande ton utan att vara dömande. Kwon diskuterar vad platsspecificitet är och hur det har hanterats, liksom faror och möjligheter med det. Tydligt i Kwons diskussion är att platsspecificitet inte är en universal-lösning, och att det inte heller är en självklar väg till att medborgare tar konsten till sig som 'sin'.

Kwon visar till exempel att det finns risker med platsspecifik konst som hävdar sig representera en plats eller ett område. Om verk säger sig fånga identiteten hos boende i ett område och representera det, så finns det alltid risk att de boende inte känner igen sig och om det är stor skillnad mellan konstverket och de boendes självbild så kan det bli stora protester och leda till

² Här avses definitionen av utanförskap som bl.a. använts inom det statliga initiativet *Urban Utveckling* vilket inbegriper förvärvsfrekvens, utbildningsnivå, ekonomiskt bistånd samt ett områdes befolkningsstorlek (Arbetsmarknadsdepartementet, 2012).

alienering. Samtidigt kan ett verk som lyckas fånga medborgares självbild bli en stark identitetsbildare som många kan samlas kring, uppskattas och känna stolthet för. Kwon visar också att det *ibland* visar sig mer lyckat att inte hävda sig ha förstått lokala medborgares identitet och självbild, utan istället göra ett mer fristående konstverk som bidrar till möjligheter till nya förståelser eller en slags kulturell, materiell dialog. Båda dessa angreppssätt har sina risker och möjligheter som Kwon utvecklar på djupet. Det här är definitivt en diskussion som vi menar mycket väl kan förlängas till andra typer av representation, från utformning av parker och byggnader till planering av verksamheter.

Kwon tar också upp frågan om synen på offentlig konst – varför den finns och varför den ordnas. Vi visar här ett citat som beskriver dessa principer:

“Three distinct paradigms can be identified within the roughly 35-years history of the modern public art movement in the united states. First, there is the art-in-public-places model exemplified by Alexander Calder’s *La Grande Vitesse* in Grand Rapids, Michigan (1967) [...] The second paradigm is the art-as-public-spaces approach typified by design-orientated urban sculptures of Scott Burton, Siah Amajani, Mary Miss, Nancy Holt, and others, which function as street furniture, architectural constructions, or landscaped environments. Finally, there is the art-in-the-public-interest model, named such by critic Marlene Raven and most cogently theorized by artist Suzanne Lacy under the heading of ‘new genre public art.’ (Miwon Kwon, 2002, 60)

Vare sig Miwon Kwon eller vi har här ett självklart ställningstagande, och i den mån det finns ett sådant så är det inte huvudpoängen. Poängen är helt enkelt att lyfta fram olika sätt att se på konst och att det är värt att kontinuerligt ställa sig frågan om vilken konstsyn kommunen arbetar med, och vad som eventuellt riskerar att gå förlorat genom en sådan. Bör och får offentlig konst utmana, eller är den till för att skapa gemenskap och trivsel – och i så fall, var går gränsen för om det kan betraktas som konst? Medborgare kommer definitivt ha olika syn på dessa frågor. Resonemang kan exempelvis användas för att nyansera en diskussion om Borås kommuns initiativ, ’Skulpturstaden’, vilket beskrivs nedan.

Sharon Zukin: The Culture of Cities (1995)

Sharon Zukins *The Cultures of Cities* är central för hur kultur diskuteras i den här rapporten. Zukin diskuterar kultur som de föreställningar, värderingar och åsikter som byggs upp som gemensamma i ett samhälle, inte nödvändigtvis i fråga om att de

delas utan i fråga om att de kan relateras till. Zukin menar att detta är en ständigt pågående förhandling där möten, interaktion, exponering, och annat i det offentliga rummet är en central del av det hela. Vem får synas? I vilket sammanhang? Vad får man göra? Vem prioriteras över vem? Hur kan gängse normer utmanas och omförhandlas? Och så vidare. Zukin beskriver det så här:

“I also see public culture as socially constructed on the micro-level. It is produced by the many social encounters that make up daily life in the streets, shops, and parks – the spaces in which we experience public life in cities. The right to be in these spaces, to use them in certain ways, to invest them with a sense of ourselves and our communities – to claim them as ours and to be claimed in turn by them – make up a constantly changing public culture.” (Sharon Zukin 1995, 11)

Även om denna rapport fokuserar på några mer begränsade aspekter av ett sådant brett kulturperspektiv är det i det sammanhanget det är skrivet. Ett flertal av de analyser och åtgärder som föreslås bygger också på liknande resonemang, tydligt satta i ett rättvise- och jämlikhetsperspektiv i stadsbyggande. På många sätt handlar det om analyser och angreppssätt som kan skapa förutsättningar för en bred, öppen och inkluderande process som samtidigt tillåter olikheter och skillnader, och hur det specifikt kan formuleras som frågor och perspektiv som påverkar utformning och lokalisering av kulturverksamheter, platser för kulturutövning, platser för kulturuttryck, och kommunikation, identifiering, och gemenskapsbyggande. Med Zukins diskussion i botten menar vi att det är centrala frågor för ‘en rättvis stad’ ur kulturperspektiv, men också att det är så stadsbyggande i fysisk bemärkelse kan bidra till den parallella frågan om samband mellan kultur i bred bemärkelse och trygghet, gemenskap och respekt samt förståelse för skillnader.

Julienne Hanson: Decoding Homes and Houses (1998)

Julienne Hansons *Decoding Homes and Houses* kan kanske först verka främmande för den här rapportens inriktning, men den är en viktig referenspunkt i arbetet av två orsaker. Dels på grund av den kvalitativa utveckling av ‘space syntax’ som hon, som en av medgrundarna till hela forskningsfältet, presenterar däri. Dels för att den påvisar ett sätt att se på arkitektur som ligger i botten av vårt arbete. Det kan delvis sammanfattas av följande citat:

“Contemporary literary and sociological studies of people’s homes were unearthing a wealth of evidence that space configuration featured in British society in surprising, and often unexpected ways, as a means of social and cultural identification. The manifest variety of ordinary people’s

lifestyles seemed to point away from behavioural universals and basic human needs towards a view that, if space had a purpose, this was to encode and transmit cultural information.” (Hanson, 1998, p. 109)

Arkitektur (och staden) blir ur det perspektivet en konstant pågående lagring och tolkning av, liksom förhandling om, den kultur som producerar och bor i den. Det är en del av *kulturen* vad som hör ihop och inte, vilka byggnader som får synas eller vad som får komma till uttryck och så vidare. Hansons bok går på djupet med att studera hur sådana kulturella föreställningar om boende, bostad och hem kan läsas som lagrade och förmedlade genom byggd form utan att fastna i determinism, snarare är hon varsam i att hantera det som ett konstant samspel mellan kulturella föreställningar, sociala normer, och arkitektur. Även om boken är ett starkt bidrag i sin omfattande studie av bostäder, inte minst i frågan om bostäder som kulturuttryck, så utvecklar Hanson en serie tankar och begrepp som är högst relevanta i vidare bemärkelse också.

Thomas A Markus: Buildings and Power: Freedom and control in the origin of modern building types (1993)

Thomas Markus *Buildings and Power* är på många sätt en parallell till Hansons bok och hanterar i huvudsak museer, bibliotek, sjukhus, fabriker och skolor. I rapportens sammanhang är Markus bidrag framförallt diskussionen om relationen mellan byggnader och samhälle, och hur det kan förstås som en del av en historisk process. Markus lyfter fram betydelsen av hur människor bygger en *meningsfull* tolkning av sin miljö och hur det är utifrån denna som miljön tas i anspråk – och en sådan tolkning är inte fristående från sitt samhällsliga, historiska sammanhang:

“My position is unambiguous: just as meaning in language needs a speaker and a listener who are members of the same language-using community, so buildings and their texts acquire meaning when the subject (an observer, user, reader) experiences a building or text about it; when the two worlds intersect. Subject and object are embedded in – neither free of nor determined by – their historical societies.” (Markus, 1993, p. 224)

Buildings and Power börjar bli lite till åren men står sig fortfarande starkt som bidrag till den typ av forskning den här rapporten bygger på, som handlar om att studera och uttolka hur den byggda miljön samspelar i och med andra samhällsliga och kulturella processer och strukturer.

Sophia Psarra: Architecture and Narrative: the formation of space and cultural meaning (2009)

Sophia Psarras *Architecture and narrative* bygger på en serie artiklar som på olika sätt angriper frågan om mening och narrativ i arkitektur, studerat utifrån hur rumslig konfiguration ordnar, begränsar och möjliggör sådana narrativ. Den rör sig snabbt genom historien genom ett antal nedslag, men utmärker sig inom fältet genom att också diskutera sådana frågor utifrån arkitekturens roll i fiktion och det omvända – till exempel i bibliotek i Borges verk – något som också Malin Zimm skrivit om (2003, 2005). De två viktigaste bidragen i förhållande till denna rapport kan ses som å ena sidan hur olika typer av strukturer möjliggör olika narrativ – Psarra jämför hur Parthenon berättar sin historia sekventiellt och i olika delar där besökaren behöver leta sig in, och Erechtheion tidigt och tydligt visar hur en besökare kan förstå helheten och hur hen kan och bör röra sig. Å andra sidan i hennes analys av museum och hur till exempel Sir John Soanes museum möjliggör en mängd olika narrativ genom att flertalet skulpturer kan ses från många *olika* platser och i olika sammanhang genom hur museet hanterar relationen mellan *visibilitet* (vad som syns) och *permeabilitet* (var man kan gå, inklusive var man är). Det senare har Sophia själv utvecklat i stadsbyggnadssammanhang senare (2012) och ligger delvis till grund för våra tankar om 'att ta till sig' och 'att uttrycka'.

Matha Buskirk: The Contingent Object of Contemporary Art (2003)

Buskirks verk behandlar en viss typ av konst och en viss typ av konstnärskap, men har en bredare relevans för stadsbyggnad i bred bemärkelse. Buskirks huvudfokus är konstnärskap som arbetar med förändrade synsätt på existerande fenomen – ofta konstverk eller artefakter. I viss mån handlar det om den typ av konst som bygger vidare på Duchamps urinoar eller Warhols brilloaskar – det vill säga konst som omdefinierar något till något annat och därmed ifrågasätter vår tolkning. Buskirk går dock vidare till att diskutera relationen mellan vår läsning och förståelse av verk eller föremål och hur det relaterar till kontexten som verket befinner sig i som en allmän fråga om identitet och uttryck. Det kan till exempel relateras till biblioteksdiskussionen ovan och hur en viss bok tolkas om den står bland litteratur för yngre, deckare, eller skönlitteratur. Det innebär i förlängningen, menar Buskirk, att i princip alla föremål delvis får sin identitet genom sin omgivning, samtidigt som det så klart finns konventioner, föreställningar, kunskap, och andra individuella och gemensamma kulturella och sociala faktorer som också spelar in i identitetsbildning. Det här bidrar både direkt och indirekt till hur vi i rapporten diskuterar relationer mellan saker (i vid bemär-

kelse), aktiviteter och kontext som i ständigt beroende av varandra för vad de är eller blir.

Nick Kaye: site-specific art (2000)

Nick Kayes *site-specific art: performance, place and documentation* är den mest konstfokuserade av de olika böcker vi introducerar här i meningen att den i första hand diskuterar konst i utställningssammanhang. Samtidigt för Kaye ett raffinerat resonemang kring arkitektur och rum som är relevant där han visar hur rummet balanserar mellan att vara förutsättning och påstående (Tschumi, 1996; jfr. Hillier & Hanson, 1984). Med det menas att arkitektur inte är riktigt tillräckligt öppet och omfattande för att vara en struktur för hela samhället, men samtidigt är det inte tillräckligt precist för att vara meningsfullt på ett konkret och tydligt vis såsom det skrivna eller talade språket. Kaye visar också hur minne och förväntningar är avgörande för meningsskapande och tolkning av konstverk, där minne och förväntningar tydligt hänger ihop: vi förväntar oss något baserat på vad vi minns, och tolkar därefter. Därmed visar Kaye hur samma verk kan skifta betydelse beroende på om man sett tidigare verk eller inte på ett högst konkret sätt. Kaye diskuterar dels hur detta har använts och undersökts av konstnärer i sitt konstnärskap, och dels de institutionella förutsättningar och ramar inom vilka dessa undersökningar sker och kan ske. Kayes diskussioner blir viktiga vad gäller frågan om kontextens inverkan på tolkning och förståelse, och i just Kayes fall vikten av att den kontexten måste ses som såväl temporal (minne, förväntningar, tidigare erfarenheter) och lokal (konkret omgivning och situation). 'Kontext' kan alltså inte begränsas till 'här och nu' utan är också något man bär med sig.

Daniel Miller: Stuff (2010)

Det går att välja en mängd olika verk av Daniel Miller, såsom hans enormt inflytelserike "A Theory of Shopping", "Tales from Facebook", eller "Materiality". Vi väljer här att lyfta fram hans bok med titeln "Stuff", där Miller håller en medvetet vag definition av vad detta är för något. Klart är att han diskuterar materialitet och identitet, och hävdar att saker (han använder avsiktligt "things" istället för "objects", "artifacts" eller "commodities") skapar oss lika mycket som vi skapar dem. Boken öppnar med att Miller ifrågasätter konceptet ytlighet såsom till exempel kläder ofta diskuteras. Miller tar oss till det mest privata i våra hem och diskuterar hur vi skapar oss själva och våra relationer genom våra saker. Han diskuterar materialiteten i det som ofta betraktas som immateriellt – olika media – och hur dess materialitet i fråga om alla olika föremål som behövs för att få tillgång skapar sociala orättvisor. Till sist diskuterar Miller hur vi använder saker för att 'vara vid liv' liksom hantera döden. På många sätt bygger Miller här vidare på tankar från "A Theory of

Shopping”, om hur vi bygger både oss själva och sociala relationer genom saker. Inte enbart symboliskt, utan betydelsen av så enkla saker som vem som köper vad, när man betalar gemensamt eller inte, och vem som får bjuda på vad.

I rapportens sammanhang är ”Stuff” en bok som går igenom en lång forskningsgärning inom ”Material Cultures” (Ingold, 2004; Tilley, 2011), där Miller är en av förgrundsfigurerna. En av Millers styrkor är att även om han diskuterar materia och det materiella, fastnar han inte i det utan för en nyanserad och rik diskussion om relationer, ageranden, meningsbygganden och andra sociala, kulturella, ekonomiska och materiella frågor för att ur många olika perspektiv se på vilken roll det materiella har i vårt samhälle och vår kultur.

Daniel Miller, Peter Jackson, Nigel Thrift, Beverly Holbrook och Michael Rowlands.: Shopping, place and identity (1998)

Daniel Millers (m. fl.) *Shopping, place and identity* är en interdisciplinär studie av konsumtion som identitetsbildande i relation till rum och plats. I boken görs en jämförelse av hur människor relaterar till vardagskonsumtion beroende på hur frågan ställs och undersökningen görs, vilket lyfter fram komplexiteten i identitetsprocesser. Det visar sig att i gruppdiskussioner framhålls betydelsen och vanan att köpa i ’lokala butiker’ istället för köpcentrum, att i individuella intervjuer ges mer utrymme för ’erkännanden’ att köpcentrumet ändå är bekvämt och praktiskt och att man kanske handlar där mer än vad som sagts i gruppdiskussioner, och att i etnografiska studier där forskare lever med personer under en tid så sker en majoritet av inköp i köpcentrum. Författarna är här tydliga med att de inte är ute efter ’sant eller falskt’ – snarare använder de resultatet till att betona att det inte självklart går att utläsa vare sig gemensamma värderingar eller individuell identitet utifrån enbart observerbart beteende, samtidigt som det observerbara beteendet självklart också spelar in. Det kan röra sig om *varför* man gör olika saker och hur det påverkar identitets- och minnesprocesser, och i vilket sammanhang de görs, och så vidare. Det är möjligt, till exempel, att varje gång ett medvetet val görs mellan att handla i köpcentrum eller lokal butik så väljs den lokala butiken, men att i vardagslivets gång så är det sällan ett sådant medvetet val görs – och så vidare.

I rapportens sammanhang är det främsta bidraget frågan kring identitet och meningsbyggande, och hur människor relaterar till sin omgivning. Rent pragmatiskt i vardagen kan en sak vara viktigast (mest använd), medan för meningsbyggande och gemenskap kan något helt annat vara avgörande. Båda dessa processer – om vi förenklar det till två – blir då viktiga för att förstå hur människor bygger relationer mellan varandra och till sin närmiljö. Här finns stöd för att platser kan vara meningsfulla även

om de sällan används, kanske till och med *eftersom* de sällan används.

Texten kan också påminna om en del av de svårigheter som uppstår i olika dialogprocesser, svårigheten att hantera och tolka det som sägs från olika intressegrupper. Det är alltså inte ovanligt att det som framhålls och uttalas vara av betydelse avviker från människors beteende och handlande men att informationen i båda fall är viktig även om den divergerar.

J Patrick Williams: Subcultural Theory: Traditions and Concepts (2011)

Patrick Williams *Subcultural Theory* är till delar en introduktion i 'subcultural studies', och till del en utveckling av området. Som sådan fungerar den utmärkt som ett sätt att förstå fenomenet subkulturer och, till viss del, deras rumsliga förutsättningar och behov för att uppstå och frodas. Williams menar att i de flesta fallen är subkulturer något både nödvändigt och positivt, frågan är hur samhället hanterar dessa. Han beskriver träffande subkulturer som kontexter "wherein young people learn to think outside the box, or at least learn to think inside a different box" (91). Williams avslutar med en diskussion om hur subkulturer bör ses som ett uttryck för att vi inte är helt överens om samhälleliga normer. Subkulturer blir en möjlighet att pröva och utveckla andra normer. I relation till Zukins tankar om 'public culture' så finns stora möjligheter att se stadsbyggnad som en arena för omväxlande en diskussion om gemensamma normer, och en prövning och nyutveckling genom subkulturer. Williams skyr inte frågan om att subkulturer kan vara eller bli problem på många sätt, och lyfter kontinuerligt fram behovet av tvär- och interdisciplinär utveckling av studier i området.

Monica Sand: Konsten att gunga (2008)

Monica Sands avhandling *Konsten att Gunga* är ett konstnärligt forskningsprojekt inom arkitektur. Sands arbete är dels en serie experiment i det offentliga rummet, och dels en diskussion om det offentliga rummet. Experimenten undersöker olika typer av mellanrum och deras potential och problem. Som ett exempel används ett projekt där Sand installerar en gunga hängandes i en bro ovanför en park. Dels påvisar Sand hur ett sådant projekt har svårt att hitta sin plats i administrationen – vare sig de som ansvarar för bron, vägen, parken eller någon annan förvaltning känner att det är *deras* fråga att hantera. Dels visar experimentet hur förståelsen för mellanrummet omdefinieras genom gungan och gungandet. I förlängningen finns en diskussion om kunskapsbegreppet i sig, och vad rytmer innebär för både förståelsen av staden och för identiteten och förståelsen av platser och varandra. En annan diskussion i boken rör *konsten att gå vilse* –

och hur det ger en annan och ny syn på staden att tappa bort sig (jfr. Sand, 2011). Både genom att få se och uppleva nya platser, och genom att behöva relatera till staden på ett annat sätt än när vanor följs eller på platser där man har en tydlig bild av var man är.

Boken visar tydligt på den potential mellanrum och andra mindre definierade platser har i att skapa dialog, erbjuda kreativa möjligheter och i att göra det möjligt att tänka om och nytt. Ibland genom att man *kan* göra det, och ibland i att man *måste* göra det. Här bidrar Sand också med en nyanserad och rik diskussion om på vilka sätt, under vilka förutsättningar, och i vilka sammanhang mellanrum kan aktiveras på sådana vis. Därmed blir det också ett viktigt bidrag till vad konst i det offentliga rummet kan vara och göra.

Catharina Gabrielsson: Att göra skillnad (2006)

Catharina Gabrielssons avhandling *Att Göra Skillnad: Det offentliga rummet som medium för konst, arkitektur och politiska föreställningar* brygger mellan politisk filosofi, arkitekturteori och konst. Gabrielsson gör detta genom en noggrann studie av och diskussion om Stortorget i Kalmar och diskuterar på vilket sätt man kan förstå det offentliga rummet som en omistlig del av samhället – och vad det innebär i termer av utformning. Vad är det offentliga rummets villkor som idé och fysisk form? Gabrielsson dyker på djupet i frågor som berör det offentliga rummet, plats och platsidentitet, konst i det offentliga rummet, och den politiska spelplan som detta utgör. I slutändan, menar Gabrielsson, måste det offentliga rummets 'funktion' ses som att framhäva den demokratins kritiska osäkerhet, och att därigenom lyfta fram och medvetandegöra samhällets beroende på vårt gemensamma bidrag. Här, menar Gabrielsson, kan arkitektur och konst bidra på ett flertal olika sätt till att lyfta fram, påvisa, och ifrågasätta på ett sätt som bidrar till de samtal, ifrågasättanden, gemenskaper och diskussioner som är nödvändiga för ett i grunden demokratiskt samhälle.

Gabrielsson studerar också tillblivelsen av Stortorget ur ett antal perspektiv och diskuterar hur olika synsätt på syftet med både den arkitektoniska och konstnärliga utformningen komplicerar processen. Gabrielssons bidrag går därmed på djupet kring frågor om makt, demokrati och samhälle i relation till process och utformning genom att fokusera på ett enskilt fall kring och genom vilket dessa frågor diskuteras.

Mari Ferring: Dionysos på Årsta torg (2006)

Mari Ferrings licentiatavhandling *Dionysos på Årsta torg – färgfrågan i svensk efterkrigsarkitektur* syftar främst till att skapa förståelse för synen på färgens användning i arkitekturen under

tidig svensk efterkrigstid men den innehåller också en diskussion om den svenska kultur- och samhällssituationen under tidig efterkrigstid. Denna tids syn på samhället och hur arkitekturen använts i syfte att möjliggöra en ny samhällsordning, präglar Stockholms stadslandskap i hög utsträckning och kan därför vara relevant att nämna i sammanhanget. De idéer som kom till uttryck från 1940-talet och framåt formulerades långt tidigare och just rekordårens byggande har kommit att få stort genomslag i hur många av våra svenska städer ser ut och fungerar idag.

Årsta torg som Ferring beskriver är särskilt relevant som exempel på synen på kultur och konst i det offentliga rummet och vilken roll den tillskrevs ha för vardagens liv. När Årsta torg planerades var kulturens roll tydligt framhävd. Det var Uno Åhrén som lanserade idén om att Årsta skulle få ett *socialt rum* och gestaltungsuppdraget gick till Erik och Tore Ahlsén. Bröderna Ahlsén ritade Årsta centrum utifrån en medeltida inspiration där torget bildar en slags fond till liv och rörelse. Livsglädje, lek och folklighet förknippades med Dionysos vars spontanitet ställdes mot förnuftet, färgrikedomen blev en symbol för funktionalismens kritik. Mycket i 1940-talets arkitektur kan ses som en motreaktion mot funktionalismens avskalade och enhetliga arkitektur. Ferring redogör för att ideologin som styrte utformningen av Årsta centrum handlade om att överbrygga motsättning mellan samhällsklasser och att främja demokrati vilket man menade skulle leda till ett framgångsrikt Sverige. Internationella idéer som 'Community Centre' och stadskultur inspirerade 1940-talets arkitekter i Sverige och där Årsta centrum utmärkte sig med dess framskjutna positionering och placering av kulturlokaler; exempelvis biograf och teater- och medborgarhus. Inte minst har dessa funktioner getts ett tydligt uttryck på platsen vilket kan relateras till betydelsen av 'närvaro' och 'synlighet' som vi lyfter i denna rapport (se nedan).

Ferrings licentiatavhandling innehåller en diskussion om arkitekturens möjligheter att aktivera människor och stimulera ett demokratiskt samhällsliv för alla men hon låter oss också se hur arkitekturens och stadsbyggandets representation och symbolik skiftar över tid beroende på samhällsutvecklingen i stort.

Eva Minoura: Uncommon ground (2016)

Minouras avhandling *Uncommon Ground: Urban Form and Social Territory* studerar konkret fenomenet 'gård' i bostadsområden. Den reser frågan om vad en 'gård' är och hur den kan förstås som *socialt rum*. Genom omfattande studier av ett antal områden i Stockholm och Malmö finner Minoura att en viktig fråga om man vill arbeta med att skapa 'gårdar' är om det som sikts på, rör sig om känslan av ägande – att det är 'min' eller 'vår' gård, eller om det handlar om hur ofta och hur mycket den

skall användas. Till viss del verkar dessa stå emot varandra, och det finns inte ett självklart bra eller dåligt val. En gård som är 'min' eller 'vår' gör att boende kan låta barnens leksaker eller en gemensam grill vara framme i högre utsträckning, medan en gård som i huvudsak är mycket använd kanske gör att den behöver vara mer fri från sådana typer av territoriella markeringar som underlättar att platsen tas i anspråk på olika sätt av olika personer vid olika tillfällen. Minoura kan också påvisa och identifiera rumsliga faktorer – byggnadsutformning och stadsrumssammanhang – som stödjer de två typerna av appropriering.

Avhandlingen reser därmed också en viktig fråga i att den visar att *grad av användning* och *känsla av ägande* (om platsen är 'min') inte med nödvändighet är kopplade till varandra, och att ett medvetet arbete med vilka processer som avses stödjas och var är viktigt, eftersom det har konsekvenser för utformningsval. Minoura går också noggrant igenom begrepp såsom "halvprivat", "semiprivat" och "semioffentligt" och påvisar svagheterna i hur dessa begrepp är allt för öppna för tolkning, och lägger fram tankar om hur avsikter kan formuleras tydligare och därmed också leda till att förväntningar bättre kan motsvaras av byggda resultat.

Mohammad Sarraf: Spatiality of Multiculturalism (2015)

Mohammad Sarrafs avhandling *Spatiality of Multiculturalism* tar sig an den svåra men viktiga frågan om multikulturalism, och till och med om multikulturalism har ett rumsligt uttryck. I sin avhandling diskuterar Sarraf ingående vad multikulturalism är och kan vara, liksom olika synsätt på frågan. Han går igenom hur det kan förekomma i staden, och ett antal risker och möjligheter – men kanske framförallt vad som orsakar svårigheter och hot mot en positiv multikulturell stadsmiljö.

I avhandlingen föreslår Sarraf att så kallade "overlapping spaces" representerar platser där den urbana strukturen har förmåga att erbjuda tillräckligt med rumslig bärkraft för att "civility of indifference" skall kunna växa fram. Sarrafs poäng är att lika viktigt som att vi träffar varandra och ser skillnader i det offentliga rummet, är att skillnader kan få hanteras likgiltigt och inte behandlas som speciella och unika. Det kan ses som en invändning mot risker för exotisering eller vad Edward Said (1978) eller Judith Butler (1990) skulle kalla "othering". Sarraf menar att mångfald inte kan få fortsätta vara en utmaning i stadsbyggande, utan måste vara kärnan i själva tanken om staden, samt att även om skillnader är viktiga och måste samexistera så finns det risker med att allt för mycket lyfta fram dessa.

Maria Hellström: Steal this place: The Aesthetics of Tactical Formlessness and "The Free Town of Christiania" (2006)

Maria Hellström Reimers avhandling *Steal This Place* tar sig an Christiania i Köpenhamn och studerar det som en subkultur eller motståndskultur som tagit sig ett eget rumsligt, materiellt uttryck, vilket möjliggjorts av de undantagsregler som gällde för området. Hon diskuterar detta som 'tactical formlessness', och hur del av motståndet kan läsas i ett motstånd mot en allt mer estetiserad stadsmiljö runtomkring. Istället blir Christiania 'fritt' genom att i stora delar vara temporärt, preliminärt, och i vanlig mening 'fult' eller kaosartat. Christiania blir därför något *annat* som samtidigt är en kommentar till det dominerande, och kan sägas delvis existera som just ett svar på detta. Hellströms avhandling för en djup och nyanserad diskussion om hur det kan förstås både som enskilt fenomen och i bredare bemärkelse – vad är det för kultur och stadsbyggande Christiania är ett *svår* på? Det handlar inte om ett romantiserande av området, utan en studie som grundar sig i att – om vi använder Zukins termer – den 'public culture' som förhandlats fram och förhandlas i Christiania tog sig andra former och följde andra, i många fall mer direkta, former, och tanken att genom att studera detta finns mycket att lära.

Daniel Koch: Structuring Fashion (2007)

Daniel Kochs *Structuring Fashion: Department Stores as Situating Spatial Practice* är en djupdykning i konsumtion som kulturella, identitetsbyggande och socialt strukturerande processer. Kochs bidrag är en noggrann och detaljrik studie av hur detta sker i rummet genom materiella och visuella processer, där frågan om vad 'shopping' – och särskilt för mode – är omformuleras från att handla om att hitta de varor man vill ha till att undersöka och utveckla vem man är och kan vara i ett samhälle där allt mer av det vi köper handlar om vem vi är. Varuhusens sätt att presentera och sortera varor betraktas här dels som en slags palett av möjligheter där både lokalisering och karaktär visar för vem olika varor är avsedda, och dels som ett modemagasin som *utbildar* kunder i modestrukturer och relevanta identitetsval. Hur varor sorteras i mer privata och offentliga situationer, i sammanhang där endast intresserade kommer åt eller 'alla' kan se, och som avskilda för enskilt beskådande eller uppsatt som en scen där enskilda varor eller kunder visas upp diskuteras som identitetspositioneringar av både varor och kunder – och i förlängningen som en slags förhandling om identitetsstrukturer såsom smak, status, kön, kroppslighet, medvetenhet, och så vidare. Därmed kan Kochs arbete läsas som en breddning av kulturbegreppet till att inbegripa konsumtionskultur med ett fokus på detta som en specifikt arkitektonisk, rumslig, och materiell fråga. Delar av resultaten kan sedan hämtas tillbaka till

andra frågor om arkitektur och stadsbyggnad i en bredare kulturdiskussion. Här kan nämnas frågor om vad som får synas och inte, i vilket sammanhang, och vem det är till för – samt hur det är en fråga som alltid behöver hanteras i arkitektur och stadsplanering som resultat av rumsliga begränsningar. Men också hur det inte kan ses som en fråga om att tillgänglighet eller exponering är ett självklart bra eller att avskildhet eller ens gömda platser skulle vara något självklart dåligt, utan är karaktärer och identitetspositioner som är relevanta och viktiga för individer och samhället som helhet.

Konstantinos Ioannidis: Designing the Edge: An Inquiry into the Psychospatial Nature of Meaning in the Architecture of the Urban Waterfront (2011)

Konstantinos Ioannidis *Designing the Edge: An inquiry into the psychospatial nature of meaning in the architecture of the urban waterfront* är samtidigt ett djuplodande teoretiskt verk och en konkret undersökning av meningsskapande arkitektur vid vatten. Ioannidis diskuterar meningsskapande ur ett antal olika perspektiv, inklusive hur människor bygger in sina egna narrativ och historier i platser och objekt under livet. Det som är en romantisk brygga för någon kan vara platsen där vi alltid hängde som unga för någon annan – båda är meningsfulla betydelser men av olika karaktär. Ioannidis går igenom olika meningsteorier och diskuterar deras implikationer för arkitektur och stadsbyggnad utifrån det perspektivet, och tar sig sedan an att föreslå vad det innebär för hur man bygger meningsfulla platser.

I korthet kan det sägas att Ioannidis menar att meningsfulla platser måste vara unika och erbjuda möjlighet för användare att bygga sina egna narrativ och egna meningar. Tvärtom en relativt gängse uppfattning att det betyder att platser måste vara rena, till och med tomma, så att människor själva kan skapa det meningsfulla, så tar Ioannidis en annan position: det är genom att bygga arkitektoniska lösningar på rika berättelser, meningar och narrativ som det kan säkerställas att det finns *möjlighet* att skapa mening för användare. Det skall inte tolkas som överprogrammering eller entydig definition av platser, snarare om en viss grad av ambiguitet i kombination med en rikedom av tolkningsmöjligheter. Om den meningen som människor sedan tolkar och producerar skiljer sig från den som legat till grund för lösningen kan vara mindre viktigt. Det här blir viktigt för rapporten när vi talar om möjligheten för människor att bygga minnen och göra platser till sina.

Svenska Antologier

City and Culture: cultural processes and urban sustainability (red. Louise Nyström och Colin Fudge, 1999) Antologin publicerades i samband med Stockholms kulturhuvudstadsår 1998 då en konferens på temat hölls. Antologin innehåller en lång rad artiklar som representerar ett brett innehåll och redaktörerna har sorterat in artiklarna i sju kapitel. Här finns texter som tar upp städernas konkurrenskraft och hur kultur och arkitektur används för att driva detta. Att byggandet av prestigefulla kulturbyggnader används i syfte att turister, företag med mera till städer runt om i världen men att det också kan ha en baksida genom utträngning (gentrifiering) och minskad diversitet. Här går också att läsa om hur finkultur blandas med det folkliga, om globaliseringstrender och hur allt detta påverkar stadens kulturella liv liksom effekter för segregation och integration. Ett kapitel handlar exempelvis om offentliga platser och offentligt liv i relation till social hållbarhet och demokrati. Här lyfts bland annat betydelsen att i högre grad göra gator och platser tillgängliga för gående, cyklister och funktionshindrade. Andra kapitel hanterar kulturarv, kulturens betydelse för ekonomisk utveckling, stadsbegrepp samt globaliseringsproblematik. Rösterna, åsikterna och perspektiven är ovanligt många i denna bok och även om de här återfinns något osorterade innehåller den ett omfångsrikt urval.

Andra Stockholm: Liv, plats och identitet i storstaden (red. Bo Larsson och Birgitta Svensson, 2011) är både av teoretiskt och praktiskt intresse för Stockholms utveckling. Redaktörerna och författarna visar på ett förtjänstfullt sätt Stockholm ur ett antal olika perspektiv, ordnade under de övergripande rubrikerna ”Liv”, ”Plats” och ”Identitet”. Under ”Liv” finns till exempel Bo Larssons text *Vällingby 1957 och 2010: en återvändande undersökning* som visar på hur områden kan förändras över tid genom att jämföra intervjuer 2010 med sådana genomförda 1957. Bo Larsson lyfter bland annat fram förändring och kontinuitet och begreppet sega strukturer. Under ”Plats” återfinns Maria Bäckmans *Hemma i förorten?: om bruket av plats* påvisar bland annat hur mycket kunskap om och identitet hos platsen ligger inkapslat i brukarnas erfarenheter. Under ”Identitet” skriver till exempel Elin Lundquist om *Alternativa nattlandskap, klubbkultur och identitet* som visar på det positiva i alternativa användningar och subkulturer som identitetsbyggande, och därmed den viktiga roll som alternativa platser kan spela.

Mode – en introduktion: en tvärvetenskaplig betraktelse (red. Dirk Gindt och Louise Wallenberg, 2009) kan i rapportens sammanhang lyftas fram då den behandlar frågan om en kulturverksamhet och kreativ industri som marknadsförs internationellt (svenskt mode) och som på senare år är en strategi i att sätta Stockholm på kartan (exempelvis modeveckan). Boken är in-

delad i tre delar, ”konsumtion och produktion”, ”representationer” och ”makt och motstånd”. I första kapitlet talar Klas Nyberg om 1700-talets debatt om nyttan eller problemet med konsumtion. Anna Dahlgren studerar svenskt modedefografi (en annan kreativ/kulturell industri) i ett historiskt perspektiv. Som avslutning diskuterar Bo Lönnqvist teorier om mode, och hur man ska teoretisera kläder. Boken kan ses som en introduktion i hur man kan tänka kring mode och identitet, och i ett fält som länge förde en relativt perifer tillvaro men som under de senaste cirka tio åren fått ett ordentligt både internationellt och nationellt uppsving som akademiskt fält. I relation till både kultur i allmänhet, och kultur- och kreativ industri är det ett fält som kan ha stor relevans.

Internationella Antologier

Architecture as Experience: Radical change in spatial practice (red. Dana Arnold and Andrew Ballantyne, 2004) sätter fokus på minne, meningsskapande och förändring genom ett antal texter som studerar platser som på ett eller annat sätt fått en förändrad betydelse. I vissa fall som resultat av en förändrad roll, i andra fall efter viktiga händelser, och i ytterligare andra fall som medveten strategi eller helt enkelt förändrad syn efter ombyggnad eller omdaning. Andrew Ballantyne inleder med *Misprisions of Stonehenge*, där han tar upp hur något så enigmatiskt som Stonehenge, där mycket lite direkta källor finns till dess ursprung och användning och nya upptäckter fortfarande görs, och visar hur det ändå har byggts in mening och förståelse för monumentet på ett antal olika sätt genom historien. Nancy Stieber studerar i *Paths of Empowerment: ritual reinscription of meaning on the plan of Amsterdam, 1886-1914* hur tre nyuppfunna årliga ritualer i staden användes för att förändra identitet och driva politiska projekt – en katolsk procession, en socialistisk mars, och en kunglig bilfärd. Deborah Weiner diskuterar i *The Erasure of History: from Victorian asylum to ‘Princess Park Manor’* hur ett område i London får en fiktiv historia tillskriven sig i att det döps om med alluderingar om att det tidigare varit ett kungligt palatsområde (‘princess park manor’) när det i realiteten varit platsen för ett mentalsjukhus. Weiner ställer här frågan hur viktigt det är att bevara en plats historia, samt till vilken grad den får skrivas om utifrån dagens önskemål och behov – om det till exempel rör sig om något obekvämt eller problematiskt. Antologin behandlar därmed på djupet frågor om permanens, minne, historia, och förändring.

The Cultural Role of Architecture: Contemporary and Historical Perspectives (red. Paul Emmons, Jane Lomholt, John Hendrix, 2012) lyfter fram arkitektur som aktiv deltagare i kulturer och kulturprocesser. Med en mängd bidrag från ett flertal författare är boken en bred diskussion om arkitektur som

kulturfråga och behandlar exempel från antiken till dagens digitaliserade samhälle för att påvisa olika aspekter av arkitektur som kultur. Dagmar Motycka Weston diskuterar grekisk teater som förkroppsligande av kultur, Louise Pelletier lyfter fram både fiktionens betydelse för arkitekturen och arkitekturens roll i fiktion, Cristina Gonzales-Longo diskuterar hur 'gammal materia' kan bli använt och tänkt på nya sätt, Ashraf Salama behandlar frågan om arkitektur och identitet i arabvärlden, och Alberto Pérez-Gómez diskuterar betydelsen av det vackra – för att nämna några ämnen som tas upp. Antologin kan därmed ses som en samling i olika perspektiv på arkitektur som kultur genom en serie konkreta nedslag som ger både bredd och djup.

Spatial Cultures: Towards a new social morphology of Cities Past and Present (red. Sam Griffiths och Alexander von Lünen, 2016)

presenterar en samling bidrag som på olika sätt binder samman rumslig form, användning och ianspråktagande, och mening. Boken tar sig an frågan om att mer på djupet diskutera teoretiska och principiella frågor kring rumsliga praktiker, som inkluderar formfrågor liksom olika typer av sociala praktiker som rörelser, möten, lek, procession, och grannskap. Avsikten är att ifrågasätta enkla antaganden om deras universalitet, och utveckla en mer nyanserad förståelse som därmed också tillåter en djupare kunskap att växa fram. Återigen finns ett antal artiklar med mer fokuserat innehåll i såväl historisk som samtida kontext – av särskilt intresse kan vara att en del av boken är ägnad åt historiska städer i en samtida, digitaliserad kontext. Sam Griffiths, bokens ena redaktör, är lektor i *spatial cultures* vid the Space Group på the Bartlett, UCL – det vill säga den forskningsgrupp som en gång initierade forskningsfältet 'space syntax' som har en viktig roll i den här rapporten; på så vis kan den ses som en expansion av den diskussion som vi för här i även om den är fristående och har en mer teoretisk frågeställning.

Avslutande kommentar

Även om urvalet ovan är omfattande i förhållande till den typ av rapport som detta är vill vi återigen påpeka att den inte gör anspråk på att vara allomfattande. Den är dock ett försök att visa hur bred och variationsrik frågan är, och att i stora drag presentera det kunskapsunderlag rapporten bygger på. En brist i upplägget kring publicerade böcker är att det varierar mellan akademiska fält hur mycket som publiceras i böcker, och en humanistisk sida tenderar att få en viss överrepresentation. Vi kan till exempel nämna här hur den absolut avgörande kunskap som utvecklats vid IBF, kanske särskilt av Irene Molina (1997, 2005, 2003, 2007) med flera (Ericsson, Molina & Ristilammi, 2000), om rasifiering och betydelsen av mediabilder. Utan att begränsa eller förminska frågan om rasifiering till mediabilder av områden så blir det senare mycket viktigt för den kommande

diskussionen. Om vi talar om identiteter och möjlighet att göra platser till 'sina' så spelar förmedlade bilder roll för hur de upplevs och relateras till av andra, men också hur det kan tvinga på främmande och snedvridna bilder av områden på dem som bor där. Något som även för de som motstår mediabilden resulterar i motståndsidentiteter och upplevelser av att 'samhället' eller 'de andra' inte förstår och kanske inte vill förstå 'oss' – och så vidare. Denna forskning är dock betydligt bredare och för frågor om segregation kan nämnas en nyligen utgiven 'parpublication' från 2015 med den gemensamma titeln "Mångfaldens Dilemma" (Anderson, Bengtson & Myrberg respektive Anderson, Myrberg & Bengtson).

Utblickar

Konst i det offentliga rummet: Borås

Konst i det offentliga rummet har använts för att manifesteras makt eller främja en viss identifikation men här finns också en idé om att konsten ska nå ut till allmänheten just genom placeringen i det offentliga rummet. Konstens tillgänglighet lyftes exempelvis fram under folkhemsperioden (se Ferring ovan). Idag finns även andra syften där den demokratiska tanken kan sägas ha fått konkurrens av ett mer marknadsbaserat syfte. Borås har satsat på konst i det offentliga rummet och staden marknadsför sig som 'Skulpturstaden'. Det är framför allt i stadskärnan i Borås som den offentliga konsten är närvarande och välkända konstnärer är representerade och det finns en tydlig inriktning på samtidskonst. I flera fall har kommun och näringsliv samarbetat för att klara finansiering och liknande. På stadens hemsida går följande att läsa:

"Skulpturerna ber inte om ursäkt för sin existens, tvärtom står de där de står i egen rätt. Detta hindrar naturligtvis inte att det alltid givna samspelet med konstverkens omgivning uppstår - med öppna ytor, med arkitekturen, med bilarna, med flödet av människor där en skulptur står placerad. Just detta samspel är väl den mest spännande aspekten av offentlig konst!"

Den första internationella skulpturbiennalen hölls 2008 då Jim Dines bronsverk *Walking to Borås* invigdes. Verket kallas också för *Pinocchio* och är placerat i en cirkulationsplats i södra änden av Allégatan. Skulpturen har kommit att debatterats flitigt i media. Satsningen på samtidskonst i Borås beskrivs på många håll som framgångsrik och att konsten här bidragit till att sätta Borås 'på kartan' och också påverka stadens identitet.

Skulpturstaden Borås omskrivs ofta i termer av konkurrensfördelar och om ett viktigt identitetsskifte för fortsatt utveckling. Det finns emellertid också andra perspektiv att anlägga på ur-

valet av dels konstnärer och av verk och i vilken grad de reproducerar föreställningar om maktordning i samhället. Sådana perspektiv har relevans för de frågor som Kommissionen för ett Socialt Hållbart Stockholm lyfter fram och det kan vara värdefullt att reflektera över detta om staden nu står inför att ändra färdriktning i sin strävan att uppnå mer jämlika livsvillkor i Stockholm. Här kan vi lära utav situationen i Borås och ställa ett antal frågor relevanta för sammanhanget. Exempelvis: Vad förmedlar och signalerar verken? På vilka grunder har platser valts för placering av konsten? Är kvinnliga och manliga konstnärer representerade på ett likvärdigt sätt?

Malmö, Rosens röda matta: stadsplanering på tjejers villkor
Rosengårdsstråket förbinder stadsdelen med Malmös centrala delar. Malmös allmännyttiga bostadsbolag (MKB) initierade en utveckling av stråket och tillskapade bland annat så kallade Bokaler, små affärslokaler, intill befintlig bostadsbebyggelse längs en del av stråket (Arvidson, 2015). Bokalerna förändrade stadslivet lokalt och fler började vistas intill verksamheterna. Malmö stad ville då dels anlägga ett torg på en parkeringsplats i anslutning till Bokalerna, Örtagårdstorget, och dels ett torg ett stycke därifrån. Intentionen var att detta andra torg skulle erbjuda aktiviteter och rörelse. Initialt (2010) presenterades skisser med en plats för skateboard-åkning, sport, klättring – sådant som slentrianmässigt förknippas med 'urbant ungdomsliv' (Arvidson, 2015). Sådana platser används dock i högre utsträckning av killar och unga män (80%) och här uppstod en diskussion om hur tjejer och unga kvinnor skulle kunna erbjudas något i det offentliga rummet. Här ville kommunen nu flytta fokus till jämställda offentliga platser med hjälp av medborgardialog (Björnsson, 2013). I projektet 'Ung sommar' anställdes tjejer från området för att arbeta med platsens utformning och innehåll och tillsammans med tjänstepersoner från Malmö stad genomförde de fullskaleexperiment. Musik, scenshow och dans var återkommande teman. En serie medborgaraktiviteter följde och det är bland annat en tolvårig flicka från området som kommit på namnet 'Rosens röda matta' för platsen som invigdes i september 2013. En uppföljning gjordes angående könsfördelningen hos de som använde *Rosens Röda Matta* som visade att 60% var tjejer och 40% killar.

Hallandsmodellen och kreativa kluster

I Halland uppstod ett behov av att rädda kulturhistoriskt värdefulla byggnader och samtidigt göra något åt en hög arbetslöshet inom byggindustrin. Initiativet pågick mellan åren 1994-2003. Arbetslösa byggnadsarbetare utbildades i traditionella byggmetoder och sammanlagt har cirka 100 byggnader ingått i Hallandsmodellen (Gustafsson, 2009), bland annat Tjolöholm och Rossared i Kungsbacka, Tullbron och Biograf Olympia i

Falkenberg och Teatern och Teckningsmuseet i Laholm. Hallandsmodellen blev mer än bara ett projekt för att renovera kulturhistoriskt intressanta byggnader, modellen visade att kulturen var en viktig resurs för kommunernas utveckling.

Något som Hallandsmodellen inte adresserat var att finna vad alla de kulturhistoriska byggnaderna skulle användas till. Vissa hade en given användning medan andra så att säga saknade hyresgäst. För Region Halland kom dock inspiration från Pier Luigi Sacco, verksam vid universitetet i Milano som ser kulturen som den viktigaste ekonomiska resursen för det moderna samhället. I tillämpningen av dessa teorier och metoder framträder framför allt intresset av att studera kulturens betydelse för att utveckla ekonomin i en stad eller region. Han betonar att kultur har gått från att vara något väldigt exklusivt och tillgängligt för få, till att bli en marknad av kulturella och kreativa näringar som bygger på högt publikt deltagande (Sacco, Blessi, & Nuccio, 2009). Sacco definierar kulturella kluster i relation till industriella kluster och undersöker just hur kulturella kluster kan ge städer konkurrensfördelar.

I Halland har en kartläggning gjorts baserat på Saccos metod. Kulturverksamheter (aktiviteter) och kulturlokaler har lokaliserats i rummet med hjälp av gis-verktyg och metoden innebär vidare att avståndet (uppmätt som meter, fågelavstånd) mellan punkterna läggs in och viktas med exempelvis antal invånare, antal företag eller liknande (Gustafsson, 2013).

Vad som kan vara relevant att poängtera för det aktuella arbetet med Stockholmskommissionen är dels att utgångsfrågorna skiljer sig åt (jämlika livsvillkor kontra städers konkurrenskraft ur ett ekonomiskt perspektiv) samt att Saccos metoder baseras på en geografisk förståelse av rum och analysen inte tar hänsyn till stadsform, till gatunätet eller till de relationer som den byggda miljön skapar. Vid analyser på regional nivå och för planeringsändamål torde denna typ av analyser tjäna sitt syfte, här kan analyser där avstånd mäts som så kallat 'fågelavstånd' tjäna väl. Däremot för att utveckla kunskap om hur arkitektur och stadsbyggnad kan användas för att öka *kulturnärvaron* lokalt i olika stadsdelar så behövs analysmetoder som beaktar stadsform och också hur människan upplever och orienterar sig i rummet. I detta inspel till kommissionen avser vi alltså att göra en ansats till att föreslå och demonstrera en metod som kan ge kunskap relevant för arkitektur och stadsbyggnad och som också har relevans för frågor som jämlika livsvillkor, livschanser och social sammanhållning.

Parkutveckling i Wien: Kön, jämlikhet och identitet

Som ett något apart exempel vill vi lyfta fram ett parkprojekt i Wien av ett antal orsaker. Här har staden arbetat med att få till mer inkluderande och jämställda parkrum, och till stor del lyckats (Foran, 2013). Det genomfördes först i Einsiedlerpark och sedan i Bruno-Kreisky-park (tidigare St. Johann Park). Undersökningar gjorda under andra halvan av nittiotalet visade hur ett antal parker i Wien användes i princip lika mycket av flickor och pojkar upp till 9-10 års ålder, vartefter det blev en tydlig dominans av pojkar. Wien genomförde under ledning av Eva Kail (jfr. Kail & Irschik, 2007) ett projekt som undersökte vad detta kunde bero på, och genomförde ett antal åtgärder som lyckades förändra situationen. Här är viktigt att notera att det finns teoretiskt stöd, men att den empiriska redovisningen består i stadens egen rapportering.

Åtgärderna kan sammanfattas i tre viktiga punkter. Först att de är plats- eller i alla fall stadsdelsspecifika deltagandeprocesser. Åtgärderna som genomfördes byggde på vad innevånare (särskilt flickor) lyft fram som brister eller hade som önskemål. Sedan att de i stort tillförde fler funktioner eller 'användningar', så att det fanns fler *direkta* orsaker att besöka parken och fler saker att göra utifrån vad som förberetts för. Till sist, att parken delades in i *fler och mer varierade rum*, som erbjöd möjlighet till flexibel användning. Även om det inte ger stöd för någon särskild universallösning så ger det viss fingervisning om att en miljö som erbjuder variation i både funktion och rum har stor potential att bli mer jämlik och ha en mer diversifierad användning och brukaruppsättning, och att en miljö med få funktioner och få rum lättare domineras av enskilda grupper. Samtidigt visar det vikten av att den variation som finns är förankrad eller går att ta till sig för invånarna. Det här svarar mot ett antal diskussioner i den här rapporten liksom mot resonemang kring *Sociotopkartan* (Stähle, 2006) och *spatial capacity* (Marcus, 2010), men det bör såklart inte tas som bevis för att *fler är bättre* i någon slags enkel bemärkelse.

Tidigare utredningar

Ett arbete har påbörjats på Kulturförvaltningens initiativ att kartlägga hur kulturverksamheter når ut och finns i Stockholm. Följande exempel har nyligen tagits fram som är relevanta i sammanhanget. Här utreds kultur utifrån olika perspektiv och frågeställningar. Det här är ett viktigt arbete som Stockholms Kulturförvaltning påbörjat och som på olika sätt underlättat arbetet med denna rapport liksom är ett viktigt tillskott till stadens kunskapsunderlag för stadsutveckling. Samtidigt finns det brister i metod och slutsatser ur ett forskningsperspektiv, men det bör inte ses som en kritik mot arbetet utan snarare som ett sätt på vilket rapporterna bidrar till metodutveckling i denna forskningsrapport. De bildar ett underlag som gör att detta arbete kunnat påbörjas med ett mer utvecklat material och tankesätt – och detta bygger, i sin tur, på att vi granskar dessa rapporter och ser vad som kan förbättras eller nyanseras.

Sammantaget utgör arbetet ett mycket viktigt bidrag genom det planeringsunderlag som ställts samman inom ramen för projektet; data och geografisk information som inte tidigare funnits tillgängligt för kulturförvaltningen (som har beställt arbetet). Att ha ett tillförlitligt planeringsunderlag är av avgörande betydelse för att systematiskt och strategiskt kunna arbeta med de mål som ställts upp i stadens styrdokument och som kopplar till jämlika livsvillkor och social hållbarhet.

Samlingslokaler och andra mötesplatser i Stockholm (juni 2015)

Syftet med utredningen är att göra en kartläggning av samlingslokaler och andra mötesplatser. I utredningen (Stähle, et al., 2015) redovisas tre aspekter; 1) var lokalerna ligger geografiskt, 2) fågelavstånd i omgivningen och 3) hur många boende i varje stadsdel som delar på olika faciliteter. Utredningen visar också hur många nya lokaler som behöver tillkomma i respektive stadsdel för att bibehålla 2014 års nivå (antal personer per lokal) utifrån befolkningsprognos för 2023.

Analyserna kan beskrivas som geografiskt-administrativa, det vill säga analyserna studerar varje administrativ stadsdel (14 stycken i Stockholm) för sig och således isolerat från sin omgivning. Detta betyder att analyserna egentligen inte tar hänsyn till stadsform, den byggda miljön eller om det finns bibliotek, samlingslokaler, möteslokaler i grannstadsdelar som är tillgängliga för boende. Därmed kan resultatet användas som stöd för resursfördelning utifrån ett administrativt perspektiv men fungerar sämre som stöd för stadsbyggnadsförändringar.

Sammanlagt analyseras tio olika lokaltyper med samma typ av metod; bland annat bibliotek, kulturhus, biografier, skollokaler

och ungdomsgårdar. Institutioner såsom muséer och konsthallar analyseras också de begränsat i relation till den stadsdel de ligger i trots att de kan betraktas ha regional betydelse och hur många som bor i just den stadsdelen där de ligger kan således anses vara mindre relevant. Dessa faciliteter är framför allt koncentrerade till tre stadsdelar; Östermalm, Norrmalm och Södermalm.

Stockholms växtplatser (2012-)

'Stockholms växtplatser' är ett initiativ från 2012 som Kulturförvaltningen arbetar med. Fem stadsdelar pekats ut där särskilda satsningar görs; Bredäng, Husby, Farsta, Skärholmen och Tensta. Målsättningarna för arbetet är att kulturen ska nå fler, att synliggöra kulturen, att öka tillgängligheten och involvera medborgarna. En rapport presenterad i maj 2016 utförd av konsultföretaget Spacescape innehåller en analys av stadsdelarnas kulturpotential. Analyser gjorts av 23 indikatorer som identifierats att tillsammans beskriva stadsdelarnas kulturpotential. Indikatorerna är förhållandevis olika till sin karaktär, bland annat ingår kommunala kulturlokaler och verksamheter, biblioteksbesökare, restauranger, unga stockholmare, billiga lokaler vilket sammantaget får betecknas som en mycket bred tolkning av vad 'kultur' är. För vissa indikatorer har närhets- eller utbudsanalyser gjorts (där avstånd i närhetsanalyser har mätts i meter (fågelavstånd), och för andra indikatorer har antal besökare, antal föreställningar eller antal aktiviteter noterats. Utredningen har också inneburit insamling och geokodning av data som gör att Stockholm nu sitter på ett i närmast unikt dataunderlag.

I rapporten formuleras ett antal slutsatser. Främst tas svårigheten med att 'mäta' kultur upp. Det blir tydligt att urvalet av indikatorer och val av analysmetod för respektive parameter är avgörande för vilken förståelse och kunskap som kan fås avseende kulturpotential. Rapporten presenterar ett antal samband mellan täthet och olika kulturverksamheter, liksom ett antal kvantitativa beskrivningar av tillgång till eller täthet av indikatorerna i allmänhet och på specifika platser, samt hur det varierar i staden. Utifrån dessa samband och analyser går det att ta frågan vidare, såväl genom att knyta än tydligare till stadsform, som genom att på ett mer nyanserat sätt studera olika kulturverksamheters förutsättningar liksom en mer specifik och situationskänslig undersökning som kan ta tydligare hänsyn till stadens *olika* mål inom kulturområdet.

Utredningen belyser många av de svårigheter som kan uppstå i analyser av kulturpotential och utgör ett viktigt bidrag till en mer konkret diskussion om hur kultur i staden kan användas i syfte att stödja stadens strategiska arbete inom kulturområdet.

Slakthusområdet: En kulturlivsundersökning (2015)

Kulturförvaltningens kulturstrategiska stab har genomfört en kulturlivsundersökning i Slakthusområdet inför den omfattande omvandling som är förestående. Arbetet har skett med stöd från Stadsmuseet och konsultföretaget Sweco. Syftet har varit att dels lyfta fram internationella exempel som kan inspirera utvecklingen och dels kartlägga det kulturliv som finns i området idag och hur detta skulle kunna utvecklas. Omvandlingen kommer medföra byggande av cirka 3000 nya bostäder, en ny station för tunnelbanan samt verksamheter och avsikten är att ge kulturverksamheter utrymme i stadsutvecklingen. Kultur har i arbetet definierats som yrkesmässig utövning och entreprenörskap inom konst, teater, musik, sång och dans (ett estetiskt kulturbegrepp). Utredningen bygger på djupintervjuer av nuvarande kulturaktörer i området, vissa statistiska analyser av företagsaktivitet i området samt så har en fokusgrupp engagerats. Utifrån detta identifieras fem nyckelaspekter som kan främja kulturlivet vilka är följande: engagerade kulturaktörer, tillgång till lokaler, utrymme för det oplanerade, mångfald och flexibilitet samt kulturinstitutioner.

Det i slutsatserna som är mer direkt kopplat till förvaltningar med inflytande över den byggda miljön handlar om att det finns ett behov av lokaler för olika verksamheter, dock sägs mycket lite om var de bör lokaliseras eller hur de bör ligga i relation till varandra eller till annat. Sen pekats kulturinstitutioner ut som viktiga 'dragare' för annat kulturliv. Därtill anges att stadsomvandlingen bör ske utdraget över tid så att allt inte förnyas på en gång. I rapporten varnas för att en omvandling riskerar tränga ut befintliga verksamheter som identifieras som att ge området kvaliteter. Alltså en gentrifieringseffekt. Denna risk är uppenbar i alla områden där omfattande stadsutveckling sker, i synnerhet i områden som har ett mycket fördelaktigt läge i staden och där utvecklingen hållits tillbaka av en stark verksamhet (som i detta fall) eller som dämpat en succesiv förändring eller omvandling. I detta fall då staden äger en stor andel av fastigheterna finns större chans att påverka förändringen och undvika oönskade effekter. Vad som är önskat kräver dock i så fall en tydligare definition.

I *Program för Slakthusområdet (2015-12-03)* ingår i ett appendix en genomgång av kulturmiljövärden och åtgärdsförslag vilket utgör underlag för hur befintliga byggnader bör hanteras vid en omvandling. Detta är mer direkt kopplat till byggnadernas arkitektoniska och kulturhistoriska värde snarare än till kulturlivets förutsättningar, men visar en annan dimension av vad 'kultur-närvaro' kan innebära.

Stockholms kreativa ekonomi – kulturella och kreativa sektorn i Stockholms län (2016)

Stockholms läns landstings kulturförvaltning har initierat en utredning om Stockholms så kallade kreativa ekonomin, den kulturella och kreativa sektorn i Stockholms län. Utredningen är framtagen av konsultföretaget Volante och innehåller en kartläggning av den kulturella och kreativa sektorn i Stockholms län och utgör underlag för landstingets kulturplan som är kopplad till den regionala utvecklingsplanen 2050. Underlaget utgörs av SCB:s företagsdatabas och branschtillhörighet följer Svenskt näringslivsindex. I den kulturella och kreativa sektorn ingår i utredningen 14 branscher, exempelvis arkitektur, dataspel, design & formgivning, mode, reklam, scenkonst och slöjd/hantverk.

Av rapporten framgår att cirka en femtedel av arbetstillfällena finns inom den kulturella och kreativa sektorn, att denna sektor är stark i Sverige sett ur ett europeiskt perspektiv samt att så mycket som hälften av alla anställda inom denna sektor i Sverige arbetar i Stockholms län. I utredningen ingår en geografisk analys där en serie karteringar har gjorts, bland annat kartor som visar antal arbetsställen per postnummerområde och täthetsanalyser (antal arbetsställen per kvadratkilometer baserat på enskilda postnummerområden). Dessa analyser kan betecknas som geografisk-administrativa analyser då de begränsas till ett visst geografiskt administrativt område (som förvisso i detta fall är relativt små geografiska enheter). Av kartorna framträder exempelvis hög täthet i SoFo på Södermalm och i ett par områden i Solna och Sundbyberg. Författarna menar att en koncentration till centrala Stockholm är väntad eftersom det dels bor fler människor vilket leder till större arbetsmarknad och dels för att handlar om behovet av att vara nära kunder och samverkanspartners vilket resulterar i kluster. Utifrån resultatet formuleras ett antal rekommendationer, bland annat att det regionala samarbetet är viktigt eftersom kluster verkar korsa kommungränser. Vidare hävdas att tillgängligheten till kulturella verksamheter är viktig i hela länet då ett deltagande påstås främja branschen som helhet och möjliggör för talanger att utvecklas.

I rapporten lyfts det fram att det finns begränsningar med företagsregistret och branschklassningen. Offentliga verksamheter ingår inte alls men torde vara viktiga för var företag lokaliserar sig. Den geografiska analysmetoden innebär också att närliggande postnummerområden inte tillåts påverka analysresultaten utan varje område analyseras var för sig och det blir i själva kartbilden som vissa mönster kan framträda. Ett område som har färre än fyra arbetsställen faller bort på grund av sekretessen och det är troligt att det drabbar glesare ytterområden i högre utsträckning än mer centrala områden.

4. Kulturnärvaro: fyra perspektiv

Stadens offentliga rum – gator, torg och parker – har potential att fungera som en arena för olika sociala och samhälleliga processer. Det offentliga rummet är en viktig plats att dela med olika människor eller med olika samhällsgrupper vilket har betydelse för den sociala sammanhållningen, för byggandet av olika sociala nätverk och kan också ha betydelse för en stadsdel, eller en stads, problemlösningsförmåga. Det stadsliv som uppstår lokalt i olika delar av staden har betydelse för vilka normer och attityder som kan accepteras (Zukin, 1995), för förståelsen för livsvillkor för olika samhällsklasser (Young, 1990) men också för identitetsskapande eller processer som inbegriper appropriering av platser, d.v.s. processer som handlar om att göra en plats till 'sin' eller ett sammanhang till 'sitt' (Ioannidis, 2011; Arnold & Ballantyne, 2004; Minoura, 2016). Det här gäller också materiella kulturuttryck såsom arkitektur, offentlig och offentligt exponerad konst, platsers utformning och utrymme för kulturuttryck såsom till exempel scener i stor och liten skala eller andra fysiska uttryck som både *uttrycker möjligheten att engagera sig eller syssla med kulturaktiviteter*, eller *konkret möjliggör* för människor att delta, utöva eller uttrycka sig kulturellt (Kings, 2011; Minoura, 2016; Tuan, 1990; McDowell, 1997; Netto, 2008; Augoyard, 1997; Massey, 2005; Borén & Koch, 2009; Barthes, 1979; Burgin, 1996). Såväl identitetsbildning som spontan eller semispontan aktivitet och möten mellan människor kan emellertid betraktas som ett resultat (output) vilket i sin tur påverkas av vad som händer lokalt och i staden som helhet och i vilken grad vi blir varse detta.

Att analysera kulturnärvaro

I detta arbete har vi provat att utveckla en modell byggd på perspektiv eller kategorier som kan nyansera begreppet *kulturnärvaro* och som kan täcka in olika aspekter vilka har betydelse just för det ovan nämnda. Detta kan i sin tur påverka social sammanhållning och trygghet/tillhörighet i staden som helhet. Dessa fyra perspektiv är samtidigt valda för att de är möjliga att adressera ur ett stadsbyggnadsperspektiv:

- Att få till sig
- Att uttrycka
- Att göra
- Att delta

Att få till sig handlar om att vi ständigt påverkas av miljön vi befinner oss i och i denna studie avgränsar vi sådant vi 'kan få till oss' eller 'ta till oss' bara genom att vistas i staden och mer eller mindre aktivt uppleva den byggda miljön. Sådant vi kan

Att få eller ta till sig. En kroppslig erfarenhet av en plats gör det enklare att göra den till sin, att utveckla en relation till den och tillskansa sig minnen som associerar till platsen.

insupa eller kan göra till 'vårt' genom att ta del av fysiska artefakter och även få en kroppslig erfarenhet av att använda. Det kan sägas vara en slags långsamt verkande effekt som bland annat arkitektur, konst, ljussättning eller trädgårdskonst kan ha på de människor som kan uppleva detta (t.ex. Platts, 2016). Det kan vara en vacker entréport eller 'caféet på hörnet'. Det kan vara balkongen med prunkande blommor eller vackert sliten gatsten som reflekterar solljuset vid en viss tidpunkt på dagen. Det kan också vara en generös, södervänd trappa som lockar människor att vila en stund eller en låg stenmur intill trottoaren där barnen balanserar på sin promenad på väg till skolan. Det kan också vara stolpen, statyn, konstverket eller till och med trafikstoppet som blivit väntplats, klätterföremål eller en plats alldeles lagom för två att sitta och ha långa konversationer. Eller det offentliga schackbrädet som möjliggör att spela schack, att se människor som gör det, och påminner de som ser brädet om schack som en av alla möjliga aktiviteter att syssla med.. Det är svårt att hävda att någon särskild form eller uttryck har ett sådant resultat (jfr. Arnold & Ballantyne, 2004) och estetiska preferenser och värderingar varierar över tid och mellan personer och kulturer, men kan hävdas att det stöds av unicitet och att det finns en identitetsinvestering i dem även om innevänares tolkning är annorlunda (Ioannidis, 2011; Lomholt, 2012). Möjligheten att tolka och använda olika kan också vara viktig.

Att uttrycka och exponera sig gentemot andra är ett sätt att kommunicera.

Att uttrycka handlar om möjligheterna att uttrycka sig genom kultur. Det kan exempelvis vara att det finns platser där människor kan uttrycka sig själv eller i grupp eller visa upp något. Här innefattas både det spontana och lokala (en utescen i kvartersparken eller på en skolgård) likväl som det mer organiserade som parkteater och konsthallars verksamheter och liknande. Det här kan ses som viktigt ur demokratiperspektiv på flera sätt – både rätten och möjligheten att uttrycka sig på olika sätt och exponeringen för andras uttryck är viktig för det kontinuerliga samhälls-samtalet. Det kan också ses som en möjlighet för individer att söka uttryck, se reaktioner, och bygga individuella och gemensamma identiteter, och helt enkelt som ett sätt att få uttrycka sin smak, sina värderingar och sina önskemål och visioner. Det blir också ett viktigt sätt att kommunicera vad man *kan* göra och hur man *kan* tycka, tänka och agera (jfr. Zukin, 1995).

Att göra handlar om de möjligheter som finns för stadens (regionens) invånare att själva praktisera kultur och att själv pröva och göra olika saker samt att utvecklas och lära sig. Begreppet *att göra* kan omfatta såväl utövandet av konst, musik, dans eller scenkonst som föreningsengagemang, religionsutövning och liknande. Det kan också inbegripa möten för intresseföreningar, årsmöten eller politiska möten. För detta behövs exempelvis lokaler som är tillgängliga och ändamålsenliga. Att göra överlappar ibland direkt med att uttrycka och kan ses som två sidor av samma mynt, men ibland är det också skilt – görandet i sig bör värderas oavsett om det leder till offentliga uttryck eller inte. Att göra kan till viss del ses som mindre *direkt* beroende av det offentliga rummet, och ha mindre *direkt* inverkan på detta. Det är då viktigt att förstå staden som en helhet där också privata och andra icke-offentliga platser och rum är en del i detta. Det är också viktigt att för visst utövande av detta slag behöver många tillgång till verkstäder, ateljéer eller lokaler för att kunna göra det – men också att det definitivt finns aktiviteter som *kan* ske i det offentliga rummet om möjligheten finns. Dessutom är sekundära effekter viktiga, både i frågan om orsaker att besöka en plats, vilka som rör sig i stadsrummet, och var och hur tankar, idéer, objekt, verk och uttryck formas som sedan kan uttryckas och upplevas.

Att delta handlar om att kunna delta i olika kulturevenemang, att exempelvis se på när andra utövar, så som att gå på teater eller konsert, eller titta på vad andra har gjort, exempelvis en konstutställning eller besöka museum. Att delta innebär en lägre grad av egen aktivitet eller skapande än 'att göra', men är mer aktiv och medveten handling än 'att ta till sig'. Att delta kan emellertid fungera både för att vidga perspektiv eller att få inblick i andras tolkningar och andras förståelse av saker och ting. Det kan vara en spegling av samtiden eller en beskrivning av ett historiskt skede. Deltagandet kan generera såväl positiva som negativa reaktioner och kan trigga ställningstagande men också väcka nya frågor. Att till exempel läsa en roman eller poesi på ett bibliotek kan ses som att delta, men även om det kan betraktas passivt relativt till 'att göra', så är det också ett sätt att bygga förståelse för andra sätt att se, att ge inspiration, lust, och fantasi, eller helt enkelt att väcka tankar, idéer och referenser att tala med andra om någon annan stans eller att relatera till i andra situationer. Det kan också vara att komma i kontakt med utmanande tankar och värderingar under sina egna förutsättningar i sin egen takt.

Att göra innefattar möjligheter för lärande och engagemang.

Att delta kan exempelvis handla om att se på när andra utövar dans.

'Output'

Viktigt i detta sammanhang är att koppla till vad de fyra kategorierna bidrar till i förlängningen. Om själva kulturverksamheterna och det vi angett ovan kan ses som primära nyttor så vill vi också betona de möjliga sekundära nyttor som detta kan leda till (jfr. Koch, Steen & Öhlén, 2012). Vi har då valt att lyfta fram följande vilket vi anser har stor betydelse för utgångsfrågorna social sammanhållning, trygghet, demokrati och jämlika livsvillkor.

Kulturnärvaro

Att göra till sitt.

Att göra till sitt

Att göra till sitt handlar om att bygga identitet och relationer till platser (jfr. Borén & Koch, 2009). På vilka sätt erbjuder våra livsmiljöer möjligheter till detta? Det här kan röra sig om många olika processer av olika temporal och materiell karaktär – det vill säga, det går att göra både med aktiviteter och med till exempel konstverk och utformning av offentlig miljö och byggnader. I korthet kan man ställa frågan på vilka sätt en plats kan bli 'min' till skillnad från att vara en plats bland alla andra. Kärrholm och Sandin (2011) pekar här på vrår, hörn och andra platser för kortare eller längre uppehåll. Trappuppgången vid Åhléns har blivit en viktig referenspunkt för många Stockholmare tack vare å ena sidan sitt läge, å andra sidan vad utformningen möjliggör, men dessutom för att den har något unikt i sitt sammanhang.

Här går det att argumentera för att platser med rikt utbud av möjliga identifieringsprocesser är viktiga (Ioannidis, 2011; Lomholt, 2012). Identifieringsprocesser kan vara till den fysiska miljön 'i sig' – unika platser, artefakter, utsikter, eller liknande – men också till vad miljön erbjuder för aktivitetsmöjligheter (jfr. Augoyard, 2007). Var hängde man som ung? Var bestämde man att ses med sin första dejt? Fanns det något i närheten att särskilt

komma ihåg vid ett viktigt samtal i livet, som sen kan relateras till? Något som gör det lättare att minnas var man träffade någon för första gången? Och så vidare. Men, det kan också vara den plats där man alltid sågs efter skolan, träffades inför jogging-rundan eller brukade repa. Hanna Stöger (2016) visar till exempel på vikten av möjligheten till 'lek' i bred bemärkelse, och sätter det i relation till frågor som effektivitet, orientering och tillgänglighet (jfr. Nilsson, 2010; Koch, 2016), och noterar att lek inte har något instrumentellt värde men är centralt i utvecklingen av såväl individuell identitet som kultur, baserat på Huzingas idé om *Homo Ludens* (1955).³

Plats som identitet kan beskrivas som platser med vilka invånare identifierar sig och upplever samhörighet kring. I korthet handlar det om den fysiska miljön och de berättelser som byggs kring dem, både kollektiva och individuella (Dean, 2016). Berättelser behöver inte alls vara samstämmiga, utan samhörighet kan byggas av att man har olika berättelser kring samma plats (Hall, 2006). Som nämnts ovan så stöds detta ofta av att platserna har något speciellt eller unikt, men det är inte en nödvändig faktor – aktiviteter, funktioner och verksamheter är också viktiga (Borén & Koch, 2009).

Stadsliv: 'Public culture'

Olika kulturverksamheter kan antas ha stor påverkan på det lokala stadslivet. Kulturverksamheter som lockar en lokal publik kan intensifiera stadslivet och verksamheter som attraherar människor från olika delar av staden kan få effekter på stadslivet både i fråga om dess intensitet och dess blandning. En målpunkt med större upptagningsområde (exempelvis staden eller regionen) i ett perifert läge kan innebära att människor från andra delar av staden får personlig erfarenhet av en stadsdel som kanske annars inte alls besökts. Besökaren bidrar också genom sin blotta närvaro till det lokala stadslivet och för med sina preferenser, sin uppsättning information och sitt beteende; personen blir därmed en mer eller mindre aktiv – eller tillfällig – aktör i det lokala stadslivet.

Att dela det offentliga rummet har betydelse för en rad olika sociala och samhällsliga processer. Det handlar om basala saker som att se och bli sedd (Berman, 1987), om att delta i den ständigt pågående förhandlingen om attityder och normer i samhället och också utmana dessa (Zukin, 1995) eller om olika kontextuella effekter (Strömblad, 2001). Det handlar också om att få en förståelse för olika samhällsgruppers livsvillkor genom att möta eller bara dela det offentliga rummet (Young, 1990), likaså om hur våra attityder till 'främlingar' kan påverkas genom att genom

³ 'Homo Ludens' betyder något fritt översatt *den lekande människan*.

vardagens praktiker dela rum eller vid upprepade tillfällen ges möjlighet till utbyte (Amin, 2012; Massey, 2005; Legeby & Marcus, 2011). I forskning tas också betydelsen av att utveckla olika 'oväntade' nätverk upp och kopplas bland annat till problemlösningsförmåga, till byggandet av socialt kapital (Jacobs, 1961) eller möjligheten att leva 'together-in-difference' (Sarraf, 2015). För detta krävs vanligtvis relationer och nätverk baserade på såväl primära som sekundära relationer. Det lokala stadslivet ger en möjlighet för sådana nätverk att utvecklas och/eller reproduceras och där framför allt ses de sekundära relationerna (weak ties) som viktiga för möjligheterna för ett utbyte av information (Putnam, 2001; Granovetter, 1971; Franzén, 1992; Elias & Scottson, 2010). Att få tillgång till en uppsättning information som skiljer sig från den som finns att tillgå i sin närmaste krets menar Granovetter är avgörande för exempelvis chanserna på arbetsmarknaden men utbytet kan också sägas ha stor betydelse för integrationsprocesser och rörlighet i samhället generellt. Stadens offentliga rum utgör viktiga arenor för olika sociala processer (jämför andra platser). Stadsbyggandet, genom exempelvis stadsform och markanvändning, skapar olika förutsättningar för vilket stadsliv som kan uppstå på olika platser, framför allt genom att påverka stadslivets intensitet och vilken blandning som kan uppstå (Legeby, 2013). Stadsdelar som byggs för att begränsa flödet mellan stadens olika delar tenderar att upprätthålla boendesegregationsmönster och som Habermas (1984) uttrycker det, begränsar de möjliga sociala relationer som potentiellt kan uppstå och istället återstår vad han kallar 'påtvungade' sociala band.

Att göra tillsammans

En av möjligheterna med kulturverksamheter av olika slag – från att uppleva till att uttrycka, att göra till att delta – är att det ofta går att göra *tillsammans*, eller kan ligga till grund för framtida samtal och relationsbyggande. Många kulturverksamheter är i sig grundade i att de utförs gemensamt, om de så är att tala inför publik som kräver såväl talare som publik, improvisationsteater, eller många andra aktiviteter. Det gör att många kulturverksamheter kan hjälpa till att bygga relationer mellan människor och kanske också brygga klyftor både direkt och indirekt. En närmiljö som uppmuntrar kulturaktiviteter kan därmed sägas indirekt ha stor potential att underlätta att människor gör saker tillsammans och lär känna varandra, även om det inte är ett självklart resultat av kulturverksamhet i sig, eller är begränsat till just kulturaktiviteter. Olika idrottsaktiviteter brukar här lyftas fram som sätt att skapa gemenskap just genom att de görs *tillsammans*, men det finns också argument för till exempel stadsodling som gemenskapsbyggande (Colding & Barthel, 2013). Det gäller såklart många typer av aktiviteter som beror på eller gynnar gemensamt agerande, såsom att spela i ett band eller läsgrupper.

Ofta fungerar olika subkulturer på ett liknande sätt (Williams, 2011) och i positiva fall så bildar de en trygg gemenskap utifrån vilken det sedan är lättare att hitta en hemvist i samhället i stort. En av styrkorna med *att göra tillsammans* är att det ofta bygger relationer som sträcker sig långt utanför aktiviteten i sig både rumsligt och temporalt. En del sådan verksamhet sker relativt oproblematiskt hemma, medan andra behöver utrymme och möjligheter på annan plats. Genom att de görs tillsammans utvecklas det sociala 'kitt' som binder ihop människor i samhället (Plyushteva, 2016)

Avslutande kommentar: Att utöva, uttrycka, uppleva kultur

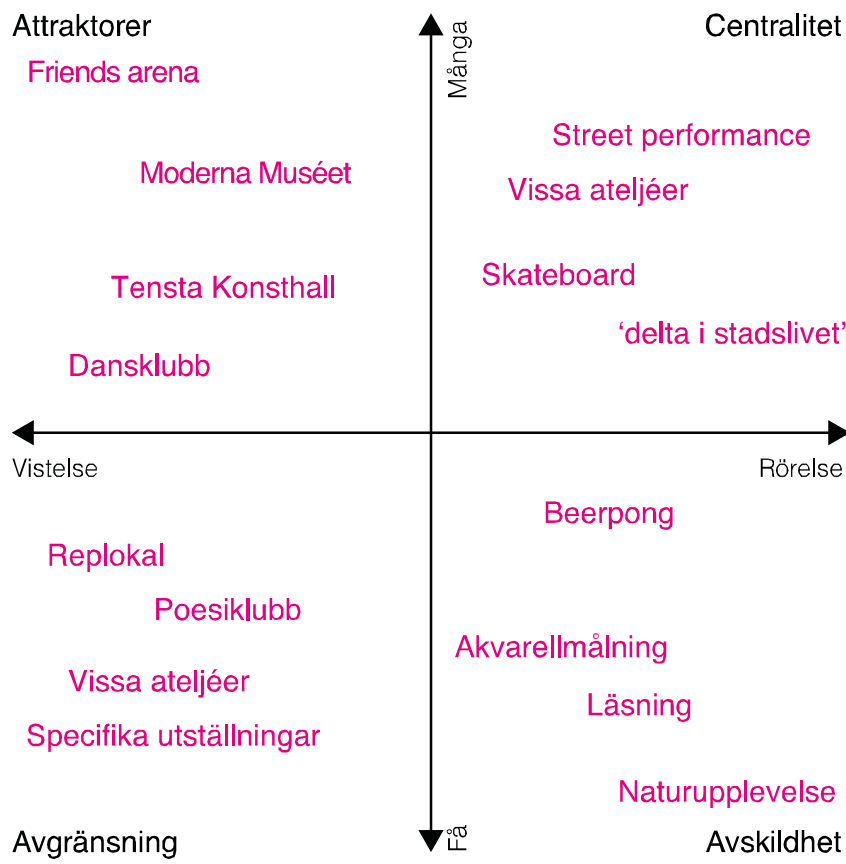
Till sist vill vi kort beröra i likhet med vad som diskuterades i den föregående forskarrapporten om jämlika livsvillkor (Legeby, Koch & Marcus, 2016), så är kulturuttryck, upplevelse och utövning inte enhetligt utan komplext och variationsrikt. Vissa kulturupplevelser och uttryck är bara möjligt i små grupper eller enskilt, andra kan endast ske tillsammans i grupp, ytterligare andra kräver stor publik. Vissa är helt temporala – en improvisationspjäs upprepas aldrig – men kan lämna bestående minnen, medan andra behöver få vara mer permanenta. Verkan av vissa skulpturer eller andra konstverk kan vara beroende av att de får finnas kvar på plats över tid. Ytterligare vissa är beroende av att ha varit på plats så länge att orsaken till deras existens fallit i glömska och ersatts av mytbildningar och berättelser som håller ihop en platsidentitet – vilket kan ge ytterligare möjligheter i temporära förändringar och utmaningar av dessa.

Vi kan här återvända till den figur av 'socialt sammanhang' för aktiviteter som presenterades i den föregående rapporten (Legeby, Koch & Marcus, 2016), som bygger på en vertikal gradering i närvaro av antal människor, och horisontell gradering av om närvaron är flyktig eller långvarig (passerande eller varandes på plats; från Koch, 2007a). Här kan också olika kulturaktiviteter och upplevelser placeras in, och det kan också diskuteras att olika uttryck, verksamheter och upplevelser har olika känslighet i relation till dess sammanhang. Vissa verksamheter verkar variera och spridas över hela skalan (ateljéer) medan andra bara förekommer vid vissa positioner.

Även om resultaten här är preliminära och begränsas till Stockholm och således bör hanteras försiktigt, så har vi funnit empiriskt stöd för att ateljéer i allmänhet är väldigt flexibla vad gäller lokalisering (läge) jämfört andra aktiviteter. Framför allt så verkar ateljéer vara mindre beroende av lokalt läge i sammanhang där 'A-lägen' är en bristvara, medan till exempel klädbutiker blir mer beroende av att lokalt ha ett bra läge ju sämre förutsättningar som råder i allmänhet. Lokalisering av vissa verksamheter följer alltså olika logiker beroende på om en stadsdel (eller

ett område) är välintegrerat eller rumsligt segregerat på stadsnivå. Jämförelsevis verkar klädesbutiker i de mer integrerade, centrala lägena fokusera mindre på lokala 'A-lägen' och mer på en slags identitetspositionering – för *vem* är butikens varor, vem ska hitta till den, och vilka andra butiker återfinns i dess närhet? Är den i ett intensivt och folkrikt sammanhang, eller en butik som ligger mer avsides i lugn och ro?

Det finns därmed indikationer och empiriskt stöd för att det särskilt i mindre centrala, täta områden går att arbeta med olika typer av lokaler medvetet för att kunna skapa ett rikare utbud över en större del av ett område, även om man ska vara försiktig med att tolka övergripande statistiska tendenser som gällande för enskilda individer eller verksamheter. Det här blir dock viktigt att hantera i diskussionen om 'levande botten våningar', särskilt i vissa områden. Vi kommer senare i rapporten presentera lite mer konkret vad det här skulle kunna innebära – här vill vi lyfta fram att forskning kring detta ännu är ytterst begränsad och en viktig fråga för framtiden handlar om att skapa just sådan nyanserad förståelse för olika verksamheters *olika* rumsliga förutsättningar, med beaktande av att sådana förutsättningar kan skifta lokalt baserat på mer 'globalt' sammanhang. På liknande sätt kan undersökningar göras för *inom vilka typer av sammanhang olika kulturaktiviteter lättast frodas* – att ställas mot eller i alla fall relateras till enklare analyser av hur lättillgängliga de är för hur många människor. Implikationerna från både våra egna analyser och annan forskning är att det går att genom stadsbyggandet omöjliggöra aktiviteter *både* genom att göra dem för svårtillgängliga *och* genom att göra dem för lättillgängliga för att de ska kunna fungera rikligt under sina egna förutsättningar. Här saknas definitivt forskning på en mer detaljerad nivå som samtidigt kan binda ihop det till en övergripande stadsbyggnadsfråga, och i den här rapporten kan vi i första hand peka ut den principen och problematiken, göra empiriska nedslag som visar på detta, och ge metodologiska rekommendationer som ger utrymme för och kräver att sådana diskussioner förs.

Olika kulturella verksamheter tenderar att främjas av vissa specifika rumsliga egenskaper. Hur känsliga aktiviteterna är för läget och de rumsliga förutsättningarna varierar dock. Man skulle kunna beskriva det som att de är olika kräsna när det gäller 'läge' (Diagram efter Koch, 2007a).

5. Metoder och angreppssätt

Hur kan då kulturverksamheter i Stockholm analyseras för att öka förståelse för å ena sidan vilka skillnader som finns, och å andra sidan för hur stadsbyggandet och arkitekturen kan användas för att förändra förhållandena i framtiden. För att öka förståelsen för hur vi kan planera och bygga på ett sätt som kan främja kulturverksamheter behöver vi öka kunskapen om vilka de rumsliga egenskaperna är som erbjuder bra förutsättningar för olika aktiviteter. Det behövs således dels metoder som kan fånga vad som karakteriserar de lägen där olika verksamheter verkar trivas för att använda ett enkelt språk, och dels behöver vi föra tillbaka det till platser som idag är missgynnade för att se hur arkitekturen och stadsbyggandet tillsammans med stöd till kulturverksamheter kan öka kulturnärvaron på dessa.

Vid starten av arbetet fanns redan ett antal specifika utredningar framtagna av Kulturförvaltningen som syftat till att klarlägga var i staden olika verksamheter finns och också säga något om hur många och vilka som har möjlighet att nyttja eller får fördel av dessa verksamheter (jfr. kapitel 3). Vi har i arbetet tagit avstamp från några av dessa och försökt vidareutveckla metodik och förhållningssätt hur detta kan analyseras mot bakgrund av andra projekt och den kunskap som översiktligt redovisats genom axplock från forskningen. För tydlighetens skull har vi valt att lyfta fram de fyra perspektiven ('att göra', 'att delta', 'att få till sig' och 'att uttrycka') och till dessa identifiera och visa lämpliga metoder och angreppssätt. Analyserna i nästa kapitel ska därför ses som exempel och demonstrationer och gör inte anspråk på att ge någon heltäckande bild av förhållandena. De ger dock inom vissa begränsade områden intressanta resultat och det är möjligt att använda resultaten av analyserna för att göra vissa nedslag i specifika frågor även om inte helheten fångas.

Det är också viktigt inför de kommande analyserna att ha i åtanke att de flesta verksamheter, fenomen, objekt, funktioner, och andra analyserade enheter har relevans i de flesta av de fyra perspektiven. Däremot går det att säga att de flesta också har en slagsida, antingen i sina egna egenskaper (en scen är 'till' för att det ska gå att uttrycka sig, en replokal för att det ska gå att göra) eller för att de spelar en viktig roll för det perspektivet relativt (bibliotek har många olika verksamheter men är viktiga för möjligheten 'att delta' i samhället i stort). Det finns också en poäng i att vara något restriktiv i vad som får ingå i varje perspektiv eftersom analyserna då blir tydligare.

Analyserna avser inte att föreslå deterministiska samband. Människor och samhällen har i allmänhet möjlighet att använda och bebo den fysiska miljön på högst olika och ibland oavsedda

vis (Markus, 1993; Peponis, 1989). Däremot, som nämnts ovan, så bidrar den fysiska miljön med begränsningar och möjligheter som gör det mer troligt eller orimligt – enklare eller svårare – för olika aktiviteter, skeenden, upplevelser eller liknande att ta plats (jfr. Gibson, 1979). Analyserna avser att hitta hur dessa förutsättningar tenderar att påverka och ordna vad som sker i stadsrummet, och undersöka potentialer och hinder som kan åtgärdas, förstärkas, övervinnas eller på annat sätt hanteras.

Vilka frågor är relevanta i sammanhanget?

För att bygga vidare på tidigare utredningar och kunskap har vi arbetat med att formulera frågor som har relevans just för hur stadsbyggandet, genom stadsform och arkitektur, kan bidra till att förbättra förutsättningarna för kulturlivet i olika delar av Stockholm. Uppgiften begränsas också initialt till att i första hand handla om sådant som Stadsbyggnadskontoret och Kulturförvaltningen har rådighet och mandat över att påverka. Det är gjort av pragmatiska skäl eftersom det grundar sig på vilket material som funnits att tillgå i arbetet, men resonemanget är sedan vidgat till förvaltning av byggd miljö och förvaltning av verksamheter. En viktig utgångspunkt är att det ska ha bäring på frågor som social sammanhållning, segregation, ojämlika livsvillkor, demokrati och trygghet.

Utifrån ett stadsbyggnads- och arkitekturperspektiv är det relevant att beakta såväl närhet och tillgänglighet som synlighet och uttryck. Tar vi till exempel 'tillgänglighet' kan den förstås som tillgänglighet i rummet, i avstånd eller som upplevd närhet, men det kan också förstås som tillgänglighet i fråga om eventuella 'spår'/'avtryck' som verksamheten lämnar efter sig, öppettider, trängsel/framförhållning, möjlighet att få tillträde samt kostnadsnivåer. Det går här också att ange att de förstnämnda aspekterna är tydligare kopplade till planering och förvaltning av byggd miljö, till exempel via Stadsbyggnadskontoret, Exploateringskontoret eller Fastighetskontoret, medan de senare till planering för, stöd till verksamheter liksom hantering av kommunens egna verksamheter, till exempel via Kulturförvaltningen.

Mer specificerat har vi arbetet med följande frågor:

- Hur är kulturverksamheter fördelade (fysiskt) i staden?
- Hur är kulturverksamheter lokaliserade utifrån ett rumsligt perspektiv?
- Hur är kulturverksamheter lokaliserade i relation till boende och verksamma?
- Går det att klarlägga om det råder avsaknad av någon kategori eller typ av verksamhet?

Angreppssätt och metod för studien

Nedan följer en beskrivning av vilka metoder som använts för att undersöka de olika perspektiven som kulturnärvaro kan beskrivas utifrån.

Att få till sig

Att få till sig handlar om sådant som verkar kontinuerligt och som en bakgrund i vårt vardagliga liv. Det inbegriper till viss del möjligheterna att göra platser till 'sina', till exempel genom att ta platser och miljöer i besittning och andra möjligheter att utveckla relationer till platser. Det handlar också om vad vi i vår vardag kommer i kontakt med medans vi gör något annat, och som blir en del av hur vi relaterar till närmiljön och samhället genom den typen av indirekta processer. Vi föreslår att detta kan undersökas dels som tillgänglighet i fråga om fysisk tillgänglighet där utbudet också spelar roll, alltså om det finns fler att välja på och/eller en diversitet. Vi anser också att det är viktigt att studera synligheten i det offentliga rummet; från vilka platser kan man se/upptäcka artefakter/karaktäristiska platser och hur blir upplevelsen när man rör sig och vistas i ett område? Hur påverkar dessa byggnader, objekt och andra inslag stadsmiljön i sin helhet? Den helhetsmiljö som skapas bidrar till områdets identitet och ger vissa möjligheter lokalt.

Exponering är ett nyckelord för detta sammanhang och här hade det självklara varit att utgå från arkitekturen, att analysera exempelvis kulturhistoriskt intressanta miljöer eller arkitektur med hög kvalité. Det finns underlag som identifierar byggnader med höga kulturhistoriska värden som uppfyller kraven för byggnadsminnen i kulturminneslagen⁴ – så kallade blåklassade miljöer. Det är denna information som funnits tillgänglig för studien. Staden använder ytterligare två nivåer, dels högt kulturhistoriskt värde (grön), samt bebyggelse med ”positiv betydelse för stadsbilden och/eller visst kulturhistoriskt värde” (Stadsmuseet, 2016). I det här fallet tycker vi att analyser av byggnadsminnen enskilt inte blir illustrativt i sammanhanget och har valt att också använda offentlig konst för att demonstrera närvaro i det offentliga rummet⁵, dels som kvantitativ närvaro och dels ställt mot en analys av dess synlighet, exponering och närvaro i det offentliga rummet. Det är viktigt att betona här att exponering kan läsas både kvantitativt och kvalitativt; det vill säga i vilken grad är kulturverksamhet och kulturuttryck exponerade individuellt och i miljön som helhet, och till vilken grad exponeringen är kvalitativt meningsfull och erbjuder möjlighet till identitetsskapande och att bygga olika narrativ (t.ex. Psarra,

⁴ Kulturminneslagen handlar om att skydda och vårda vår kulturmiljö. Den handlar inte bara om byggnader utan också om t ex fornminnen och kulturföremål (se ex. kap. 3).

⁵ Baserat på information hämtad från Wikipedia (2016-05-13)

2009; Peponis et al., 2003, Stavroulaki & Peponis, 2003; Koch, 2007a; Zamani, 2009; Barthes, 2009).

Analysen av 'att få till sig' innehåller dels en summering av antal objekt listade i tre stadsdelar i Stockholm – Östermalm, Spånga-Tensta samt Skärholmen – och dels en analys som fångar relationen objekten sinsemellan samt exponering i det offentliga rummet, analyserat med programmet SPOT (Miranda, Koch & Izaki, 2013). Arbetet demonstrerades också på workshop 2 för stadens expertgrupp.

Att uttrycka

Möjligheter och förutsättningar för att uttrycka kultur ser vi hänger ihop med exempelvis (utomhus)scener, kulturhus, gallerier och konsthallar. I vilken mån det finns lokala platser i ett område där kultur kan uttryckas, både organiserat och spontant, har betydelse för vilka möjligheter de som bor och verkar i en stadsdel har, men det påverkar också möjligheterna att andra samhällsgrupper och individer kan dela med sig av sina uttryck. Här har vi valt att undersöka i vilken grad det finns platser i det offentliga rummet och i byggnader där kultur kan uttryckas. 'Finns det bärande institutioner såsom kulturhus vars verksamhet kan göra avtryck i stadens olika delar? Finns det kommersiell verksamhet/lokaler i stadens olika delar som ger stöd för eller möjliggör detta?

Analysen av 'att uttrycka' innehåller kartläggning av utbudet av platser som kan användas för att uttrycka kultur i olika delar av staden; parkteater, scener, kulturhus och gallerier. Utbudet analyseras baserat på vad som kan nå inom ett gångavstånd på två kilometer. Anledningen till att välja denna metod, att alltså se hur stort utbudet är i ett visst läges närhet, har att göra med att vi i det här fallet dels är intresserade av att se hur utbudet ser ut i olika stadsdelar eftersom utbudet har betydelse för att kulturuttrycket överhuvudtaget ska komma till stånd och dels om den byggda miljön ger plats för diversitet. Analysen kan alltså identifiera skillnader mellan stadsdelar utifrån perspektivet 'att uttrycka'.

Att göra

Förutsättningar för att göra påverkas av å ena sidan vilka verksamheter som kommunen driver på olika platser i staden och å andra sidan vilka verksamheter som finns att tillgå som andra aktörer driver. Det påverkas också av vilka slags platser – både i det offentliga rummet och i form av lokaler och andra utrymmen – som finns tillgängliga där skapande eller utförandeaktiviteter kan äga rum. I denna studie fokuserar vi i första hand på det som kommunen har rådighet över. I detta omfattas både vad medborgare gör på sin fritid och det som medborgare gör

professionellt inom kultur. Här har vi haft tillgång till information om ateljéstödet som ges av staden till konstnärer verksamma på olika håll i staden. I denna kategori kan också bibliotek, samlingslokaler och kulturskolorna vara exempel på sådant som är relevant att studera. Utifrån ett stadsbyggnadsperspektiv kan såväl distributionen *i* rummet vara relevant att kartlägga som distributionen *genom* rummet vilket alltså avslöjar något om tillgänglighet till en viss typ av verksamhet, vilket upptagningsområde som kan förväntas påverka eller dra nytta av verksamheten. Detta kopplar till idén om 'gatans resurser' som diskuterades redan i höstens rapport rörande hur det går att förstå relationen mellan stadsbyggnad och jämlika livsvillkor (Legeby, Koch & Marcus, 2016). Stadens investeringar bidrar menar vi, till att det blir högre intensitet avseende kulturverksamheter på vissa platser och omvänt, att avsaknaden av stöd innebär att dessa platser blir utelämnade eller hänvisade till sådant som drivs och erbjuds av andra aktörer. I detta sammanhang är det också relevant att studera hur många som bor i dessa lokalers närområde för att förstå vilket tryck det är på lokalerna; hur många som behöver dela på dem. I förlängningen borde detta också kunna viktas gentemot exempelvis socioekonomisk status, trångboddhet, bilinnehav, åldersstruktur, civilsamhällets kontra det offentliga aktivitet i området. Det sistnämnda har inte kunnat demonstreras inom ramen för denna begränsade studie men med rätt data/statistik kan detta adderas till kulturmodellen.

Analysen av 'att göra' utforskar tillgänglighet till verksamheter, hur ateljéstödet fördelas i staden, vilka gator och stråk som mer än andra kan tänkas bli influerade av de verksamheter som staden stöttar, driver eller tillhandahåller. Vidare har analysen också försökt fånga vilka rumsliga egenskaper som karakteriserar de lägen där de ateljéer som får stöd av staden finns. Underlag för studierna utgörs av information om ateljéer med stöd samt data över lokaler som har betydelse för möjligheterna 'att göra' och här har vi slagit ihop bibliotek, samlingslokaler och kulturskolans lokaler. Här ingår en kartering av var i staden ateljéer med stöd finns och en kartläggning av gator som har nära till ateljéer för att se hur detta ser ut i olika stadsdelar (inom 300 meter). Men vi har också analyserat ett urval av stadens övriga lokaler (bibliotek, samlingslokaler och kulturskola m.m.), och identifierat gatussegment som ligger mellan och förbinder dessa (lokalt för Skärholmen och Tensta-Rinkeby samt på stadsnivå).

Att delta

'Att delta' kan förstås som de tillfällen då någon eller några väljer att aktivt ta del av ett kulturutbud, men där det fortfarande finns en betoning på att ta till sig eller agera med sådant som andra skapat; att läsa eller gå på en konstutställning är inte passivt, och ofta kreativt, men skiljer sig från att själv författa en text eller producera ett konstverk. Här återkommer exempelvis bibliotek då de är platser där man både kan 'göra' och 'delta'. Annat som kan sorteras till denna kategori är museer och konsthallar. Sådant som är relevant för att förstå livsvillkoren lokalt är att svara på frågor som: Finns det något bibliotek nära där jag bor med hyggliga öppettider? Ligger målpunkter tillgängligt eller segregerat i gatustrukturen? Går det att förvänta sig att det lokala stadslivet kommer att påverkas av de lokala och/eller de regionala målpunkterna? Ett syfte med att ställa denna typ av frågor är att undersöka ifall förutsättningarna kan förbättras antingen genom nya lokaliseringar (vilket främst ligger inom verksamhetsförvaltningsmandat, till exempel kulturförvaltningen) men också var dessa bör lokaliseras i stadsrummet för att nå delar av staden som idag är underförsörjda (främst relevant i till exempel detaljplanearbete och exploateringsdiskussioner, liksom vid planering av vägar, gator och fastighetsfördelning). Analyserna kan också avslöja om det går att minska avståndet till dessa verksamheter eller om influensområdet kan vidgas genom förändringar av den byggda miljön och gatustrukturen i området runt om kring – även det är något som kan påverkas vid kommande stadsutvecklingsprojekt och hur investeringar styrs.

Bibliotek har oftare en relativt begränsad räckvidd eller lokalt upptagningsområde medan museer får representera instanser som kan vara en målpunkt för regionen eller i alla fall ett större område. Här finns alltså anledning att se till det lokala utbudet, både i fråga om sådant som riktar sig till det lokala området och sådant som riktar sig till fler och har potential att locka invånare från olika delar av staden till en specifik plats, vilket kan bidra till det lokala stadslivet just där. Det finns också en poäng i relation till social sammanhållning och som kopplar till stigmatisering av områden att fler av stadens (regionens invånare) får egen erfarenhet av fler områden i staden och kan utveckla en egen relation till dessa platser. Utan den erfarenheten blir många helt utlämnade eller hänvisade till vad som exempelvis skrivs i media eller vad rykten om dessa områden förmedlar (se exempelvis Maria Vallströms arbete *Mörkade platser* från 2015 (jfr. Ericsson, Molina & Ristilammi, 2002). De personer som besitter sådan erfarenhet kan också komma att bedriva det som Vallström benämner som 'neutraliserande fotarbete' vilket har betydelse för att motverka stigmatisering och fördomar.

Analysen av 'att delta' innehåller en analys av närhet till målpunkter räknat som antal riktningförändringar genom stadsrummen (gallerier samt museer och konsthallar) och räknat som antal meter (bibliotek) för att klarlägga vilka gator/stadsdelar som påverkas respektive sannolikt inte påverkas av dessa aktiviteter. Här testas alltså en kommersiell verksamhet med nära koppling till konst jämte övriga offentliga. Hur många som bor inom bibliotekens upptagningsområde analyseras, vilket kan jämföras med det som Kulturförvaltningen identifierar som upptagningsområde.

Information och underlag

Avsikten initialt var att Stadsbyggnadskontoret skulle medverka i framtagandet av relevant underlagsmaterial såsom information om var verksamheter finns, var kommunal service är lokaliserad i staden och även data om stadens boende och arbetande befolkning samt information om företag. Det har under vårens arbete emellertid visat sig att denna typ av planeringsunderlag inte är tillgänglig för Stadsbyggnadskontoret och dess tjänstepersoner. Det är anmärkningsvärt i sig att det inte finns – eller inom rimlig tid går att samla – underlag som kan anses utgöra grundläggande planeringsunderlag. Data som slutligen har använts för de analyser som visas i denna rapport har levererats av Kulturförvaltningen och är den förvaltningens information. Det omfattar information om bibliotek (2015), kulturskolans verksamhet som bedrivs i stadens egna och i andra lokaler (2015), samt information om till vilka ateljéer som staden tilldelar det så kallade ateljéstödet. I brist på bättre information har vi också för denna studie använt allmänt tillgänglig och av allmänheten sammanställd data över konst i det offentliga rummet (Wikipedia, 2016-05-13). Träffsäkerheten och urvalet i denna källa kan verkligen ifrågasättas men vi har bedömt att den håller tillräcklig kvalitet för att påvisa vissa skillnader och framför allt för att demonstrera vad valda metoder kan visa med hjälp av exemplet 'konst i det offentliga rummet' även om materialet inte är komplett. Utöver detta används i studien befolkningsstatistik (boende och arbetande) på fastighetsnivå från 2008, 2009 och 2010 och information om företag och arbetsställen från 2007 som forskargruppen på Arkitekturskolan har tillgång till. Att Stadsbyggnadskontoret inte har tillgång till mer aktuell data är förstås en begränsande faktor för olika typer av stadsbyggnadsanalyser.

Vi vill framhålla betydelsen av att ha tillgång till bra planeringsunderlag för att både kunna kartlägga i vilken grad det råder ojämlika livsvillkor eller inte i staden men också för att förstå mer om vilka initiativ och investeringar som i realiteten kan tillföra något på en viss plats och därmed kan göra skillnad i ett längre perspektiv. En sådan insamling behöver ske kontinuerligt, då det beroende på data kan bli inaktuellt relativt snabbt.

Metoder och verktyg

I rapporten visar vi ett antal olika metoder som framförallt demonstreras via de exempel som presenteras. En stor andel är baserade på en allmän GIS-analys av data från Stockholms stad och andra källor, oftast i kombination med den *axialkarta* (Hillier & Hanson, 1984) som tagits fram på KTH i samarbete med Spacescape. Den axialkarta som använts är den version som kvalitetssäkrats av KTH 2012. Den har bearbetats för att i första hand vara konsekvent med de principer som utvecklats inom space syntax vilket gör att den skiljer sig något från kartor som också tar hänsyn till metriska avstånd. Det ger en tydlig principiell konsekvens och mer korrekta konfigurativa analysresultat, men gör att metriska avstånd ibland kan avvika något från den faktiska gångvägen.

Ett flertal metoder och verktyg är utvecklade i forskningen på KTH. Det rör till exempel 'Place Syntax Tool' (PST) som utvecklats på KTH (Stähle, Marcus & Karlström, 2005) och senare förfinats i samarbete med Spacescape. Det bygger delvis på de tankar om *Spatial Capacity* som utvecklats av Lars Marcus (2000) men framförallt på undersökningar hur andra faktorer kan integreras med space syntax-metodologins kunskapsutveckling om rumskonfiguration (t.ex. Stähle, 2005a, 2005b, 2008; Koch, 2004; Marcus, 2005; Legeby, 2013).

Andra verktyg som använts i arbetet och utvecklats på KTH är en grupp mjukvaror under samlingsnamnet SPOT (SPOT1, SPOT19, SPOT with Paths). Dessa har i huvudsak vuxit fram ur studier av komplexa byggnader såsom kontor och sjukhus (Steen & Markhede, 2010; Koch, 2007a; Markhede & Koch, 2007; Markhede, Miranda & Koch, 2010; Steen & Koch, 2012; Miranda, Koch & Izaki, 2013) men har stor potential för stadsrumsanalys. Till skillnad från PST är dessa fristående och inte heller beroende av en axialkarta, men samtidigt är de inte integrerade med GIS-system utan arbetar enbart med dxf-filer.

Samtliga programvaror som är utvecklade på KTH är tillgängliga för användning, men det är värt att påpeka att det rör sig om forskningsverktyg som ofta har en prototypkaraktär och därför inte har någon utvecklad support eller garanti. Det är viktigt att ha i åtanke att i första hand är det inte i rapporten, eller i arbetet med dessa frågor, mjukvaror som är det avgörande, utan frågeställning, metod, och kvalitetssäkring och tolkning av resultat.

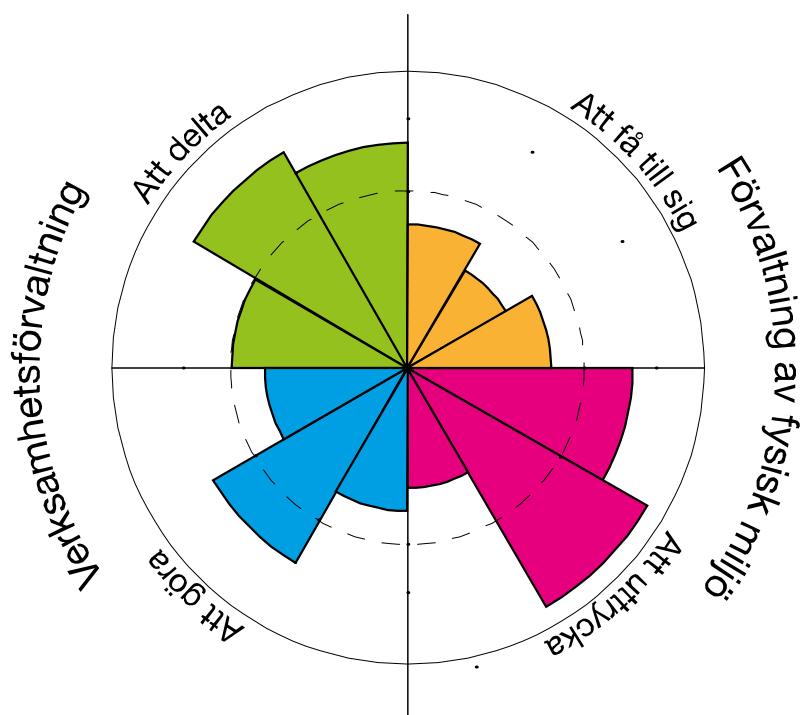
Hur jämföra?

En av utgångspunkterna med Skillnadernas Stockholm är att lyfta frågan om resursfördelning i staden. Det gör att det inte enbart rör sig om specifika situationer utan hur olika stadsdelar ter sig jämfört varandra. Samtidigt som det går att välkomna en

diskussion om vad som kan förväntas som lägstanivå och siktas på som målbild, handlar detta om hur staden fördelar de resurser som finns att arbeta med. Baserat på den modell för hur detta kan analyseras och kartläggas som utgår från de fyra perspektiven på kulturnärvaro, föreslår vi här också ett verktyg eller en modell för att underlätta jämförelse mellan stadsdelar. I tidigare forskning har polardiagram använts för att illustrera och enklare jämföra hur skillnaderna ser ut vid jämförelse av platser (Legeby, 2013) eller jämförelse av stadsdelar (Legeby et al., 2015). Även för detta syfte skulle en variant av polardiagrammet kunna användas för att tydliggöra i vilken grad en stadsdel är gynnad eller missgynnad utifrån ett kulturperspektiv, i första hand eventuellt då fortfarande baserat på verksamheter, lokaler och platser som stöds av eller på annat sätt är kopplade till staden som aktör. Det ger en möjlighet att se hur de olika kategorierna spelar ut i relation till varandra men också i relation till hela staden. Här skisseras en idé för hur en sådan modell skulle kunna se ut.

Cirkeln delas i fyra delar där varje sektor innehåller analyser som undersöker de fyra perspektiven. Ju bättre förutsättningar som råder i respektive stadsdel ju mer fylls cirkeln och utfallet relaterar till staden som helhet eller till det urval av stadsdelar som avses undersökas. Det är också möjlighet att på vänstra sidan exempelvis ha det som har mer med verksamheter att göra och till exempel mer inom kulturförvaltningens område har stor rådighet över, nämligen 'att göra' och 'att delta', medan det som mer ligger inom hantering av den byggda miljön och till exempel stadsbyggnadskontoret har stort inflytande över kan paras i den högra halvan, nämligen 'att få till sig' och 'att uttrycka'.

Att utveckla denna modell till något som kan kallas ett 'verktyg' och är applicerbart i planeringspraktiken kan stödja det strategiska arbetet att skapa mer jämlika livsvillkor i olika delar av staden likväl som att det kan fungera som modell för uppföljning. Verktuget skulle också direkt kunna prövas i ett mer lokalt sammanhang där ett nuläge kan jämföras med ett stadsbyggnadsförslag (eller flera alternativa stadsbyggnadsförslag) för att se vilka förändringar som kan förbättra förutsättningarna just för det lokala kulturlivet (som en jämförelse 'före-efter' eller 'före-alternativ a, b, c' o.s.v.).

Skiss på hur ett utvärderingsdiagram skulle kunna se ut – varje perspektiv kan indelas i ett flertal indikatorer eller delparametrar som ger en helhet för varje fält – kommunen kan också ha en målbild för 'minimiläge' här skissat som en streckad cirkel. Även om det kan vara svårt att kvantifiera och metoder behöver utvecklas kan det användas som modell för kvalitativt arbete.

6. Exempel på hur kulturnärvaro kan undersökas: analyser av Stockholm

Nedan följer resultatet av de analyser som beskrivits ovan och som syftar till att beskriva och kartlägga *kulturnärvaro* i olika delar av Stockholm. Ett av huvudsyftena med kommissionen är att stadens investeringar och strategier ska leda till mer jämlika livsvillkor. Baserat på detta kan analyserna förstås som att platser och stadsdelar identifieras där det är låg kulturnärvaro, där insatser kan behövas för att jämna ut ojämlikheter. Platser där låg kulturnärvaro sammanfaller med en befolkning med begränsade ekonomiska resurser bör således prioriteras i kommande arbete om kommissionens intentioner ska kunna uppnås. Dessa platser är särskilt känsliga för vilken stadsutveckling som kommer att tillämpas. Analyserna som presenteras i denna rapport bör ses som exempel och ett sätt att demonstrera metoder med hjälp av data och information som funnits tillgänglig för arbetet under sensvåren (april-maj 2016).

Analyserna har dels gjorts på en övergripande nivå, en stadsnivå, vilket är helt avgörande för att få klarhet i eventuella skillnader mellan stadsdelar. Analyser har också gjorts på en mer detaljerad nivå i en mängd olika skalor (flytande skalnivåer) och då kan man få kunskap om vad som har stor betydelse lokalt när det gäller utformning av byggnader, gator och gaturum. Urvalet här har gjorts för att visa hur det kan se ut i lite olika skalor och gör inte anspråk på att vara en komplett kartläggning. Analyserna säger inte *vilken* verksamhet eller åtgärd som bör genomföras, eller *hur* och *med* och *för vem*, vilket blir en viktig fråga för att de ska få den effekt som eftersträvas.

Att få till sig

Att få till sig handlar alltså om sådant som kan sägas ligga som en bakgrund i de miljöer vi använder och rör oss i. De påverkar oss mer eller mindre direkt och har ett slags låg effekt av påverkan. I vilken grad vi blir medvetna och tar till oss olika artefakter i miljön varierar givetvis, från att vi verkligen tar in och spelar med vår närmiljö till att relativt oreflekterat befinna oss i en viss miljö. Vi vill här demonstrera hur det går att analysera och beskriva vad som erbjuds i olika delar av staden. Arkitektur, skyltar, konst och olika artefakter signalerar närvaro av olika slag och även om exempelvis ett bibliotek inte är öppet dygnet runt så betyder det ändå något för en plats att det ligger ett bibliotek där; det finns en slags närvaro som kommuniceras på ett mer eller mindre lågintensivt sätt. Byggnader, torg och platser kan i sig ses som ett uttryck för olika idéer och tankar om exempelvis samhället, om makt och estetik som förmedlas genom närvaro, frånvaro, och uttryck (Markus, 1993; Foucault, 1997; Hall, 2006).

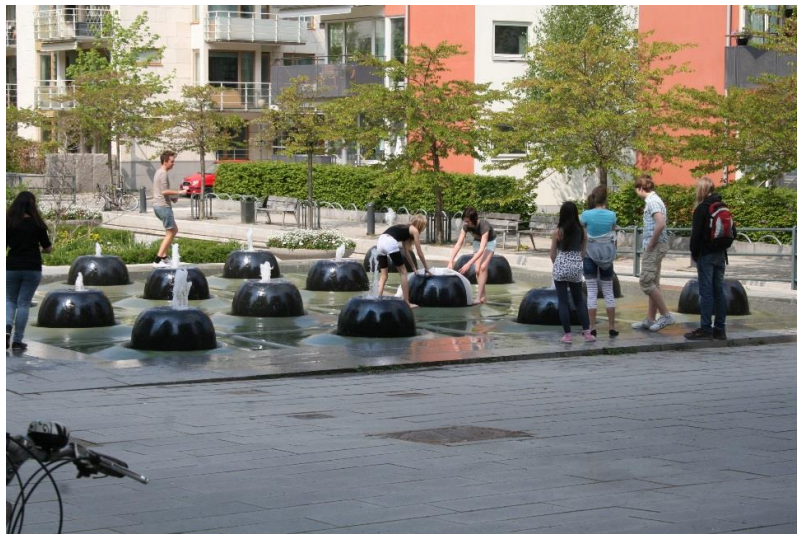

Exempel från Gubbängen med bibliotek och det som från början byggdes som biograf.

Kulturverksamheter kan göras ständigt närvarande i stadsrummet genom arkitekturen och andra attribut.

Exempel från Björkhagen: grannskapets centrum som annonseras tydligt både genom det byggda och genom skyltning.

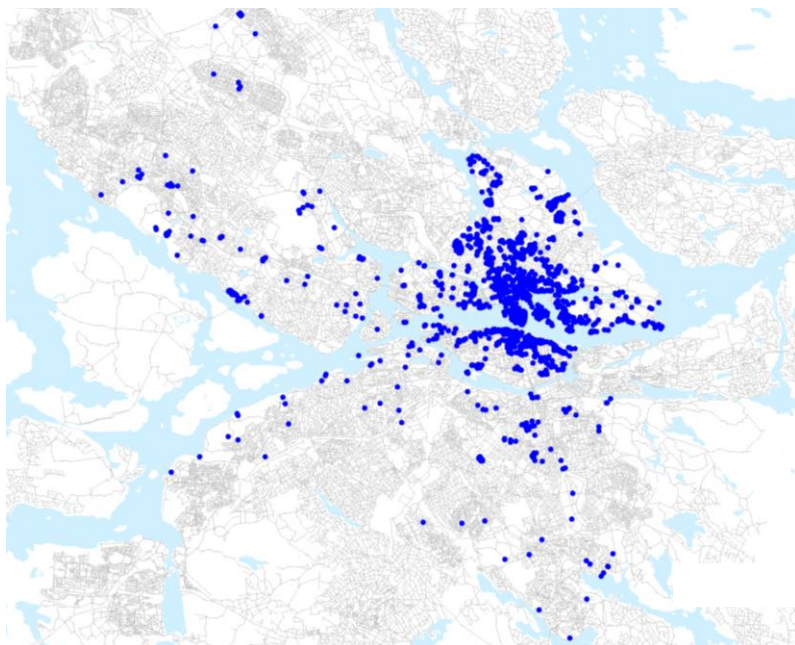

*Den byggda miljön
förmedlar idéer om
samhället och om vår
stad.*

För att exemplifiera 'att få till sig' redovisas var i staden så kallade blåklassade byggnader finns samt konst i det offentliga rummet och hur det blir visuellt närvarande i olika stadsdelar.

Analysen av blåklassade byggnader är här använd illustrativt för att påvisa närvaron av kulturarv å ena sidan, och möjligheten att diskutera och analysera närvaron av vad som något vagt kan definieras som arkitektur av hög kvalitet å andra sidan. Båda dessa kategorier är så klart komplexa och den presenterade analysen är därför främst ett metodexempel med vissa implikationer. Ändå är den principiella frågan om den byggda miljön som kulturellt uttryck och kvalitet å ena sidan (Rönn, 2007) och som minnesbärare och kulturarv å andra sidan en viktig fråga i sammanhanget (Ferring, 2006; Arnold & Ballantyne, 2004; Cannata, 2012; Hockey, et al., 2012). En fördjupning kring staden och kulturarv satt i relation till dagens konsumtions-samhälle återfinns till exempel i *Det förflutna i framtidens stad* (Nilsson & Olsson, 2014), där en grupp forskare lägger olika tidsperspektiv på relationen mellan kulturarv, konsumtion och hållbar stadsutveckling. Utifrån båda perspektiven saknas dock data som går att använda som planerings- och analysunderlag, och det är värt att staden frågar sig hur dessa kvaliteter kan tas om hand, liksom hur det går att förhålla sig till dem i strategisk såväl som mer detaljerad planering.

Så kallade 'blåklassade' byggnader är koncentrerade till stadens äldre delar. Detta väcker frågor om vilken arkitektur vi ser som viktig att bevara? Finns det behov av andra klassificeringar av arkitektur som bevarandevärd utifrån andra kriterier än de som utgör grunden för blå-, grön- och gulklassificeringen som tillämpas i Stockholm?

En viktig fråga här är hur 'arkitektonisk kvalitet' i så fall hantearas. Det finns forskning (se t.ex. Rönn, 2007) som kan ge stöd i att utveckla något som kan *komplettera* det kulturhistoriska perspektivet som ligger i blåklassningen med ett kunskapsunderlag om befintliga arkitektoniska kvaliteter. Här kan det danska SAVE-systemet, som är genomfört för samtliga kommuner i Danmark (Stenak, 2011), vara värt att titta på. Frågan blir dock något olika beroende på om det handlar om en inventering för kunskapsunderlag eller om det handlar om att peka ut bevarandevärden, där SAVE lutar åt det senare.

Antal konstverk

Rinkeby-Tensta-Husby	10
Östermalm	94
Skärholmen	24

Konstverk i det offentliga rummet

I följande serie analyser visas hur tillgängligheten till konst i det offentliga rummet varierar. Först redovisas en kvantitativ jämförelse av antal verk i tre olika stadsdelar. Därefter visas var i stadsdelen dessa finns, det vill säga hur de är distribuerade i rummet. Kanske mer betydelsefullt ur ett upplevelseperspektiv visas sedan hur dessa verk är synliga i stadsrummet och vilka av verken som kan upplevas samtidigt eller längs en promenad i området. Det fångar på ett mer precist sätt vilka stråk som påverkas av dessa verk och från vilka platser det är möjligt att uppleva den lokala konsten. På motsvarande sätt avslöjas också vilka stråk och gator som saknar närvaro av dessa verk. I vissa stadsdelar är det en stor andel av gator och stråk som inte erbjuder sådana upplevelser alls. Antalet verk i en stadsdel spelar givetvis roll för i vilken grad konst kan upplevas av de som använder en viss miljö men lika viktigt är placeringen av dessa verk vilket vi velat visa med denna typ av metod för att undersöka 'kulturnärvaro'.

Återigen kan vi reflektera över att det saknas underlag för den här typen av analyser. Staden har geografisk data för offentlig konst finansierad av staden sedan 2008 men på konstkartan utelämnas en stor och viktig del i form av tidigare verk. Wikipedia, som vi har använt som källa, måste också ses mer som en indikator eftersom såväl villighet att lägga in och redigera som uppfattning om vad som är offentlig konst kan skilja sig starkt mellan områden. Dock inte så mycket att de tendenser vi visar skulle försvinna eller slå över på motsatsen. Båda analyserna är också gjorda för att påvisa ett tankesätt. De visar på möjliga metoder att analysera närvaro ur perspektivet 'få till sig', och lyfter upp olika typer av 'lågintensiv' kulturnärvaro i form av arkitektur och konst, men självklart finns en mängd andra typer av närvaro som kan ha liknande inverkan och analyseras på liknande sätt.

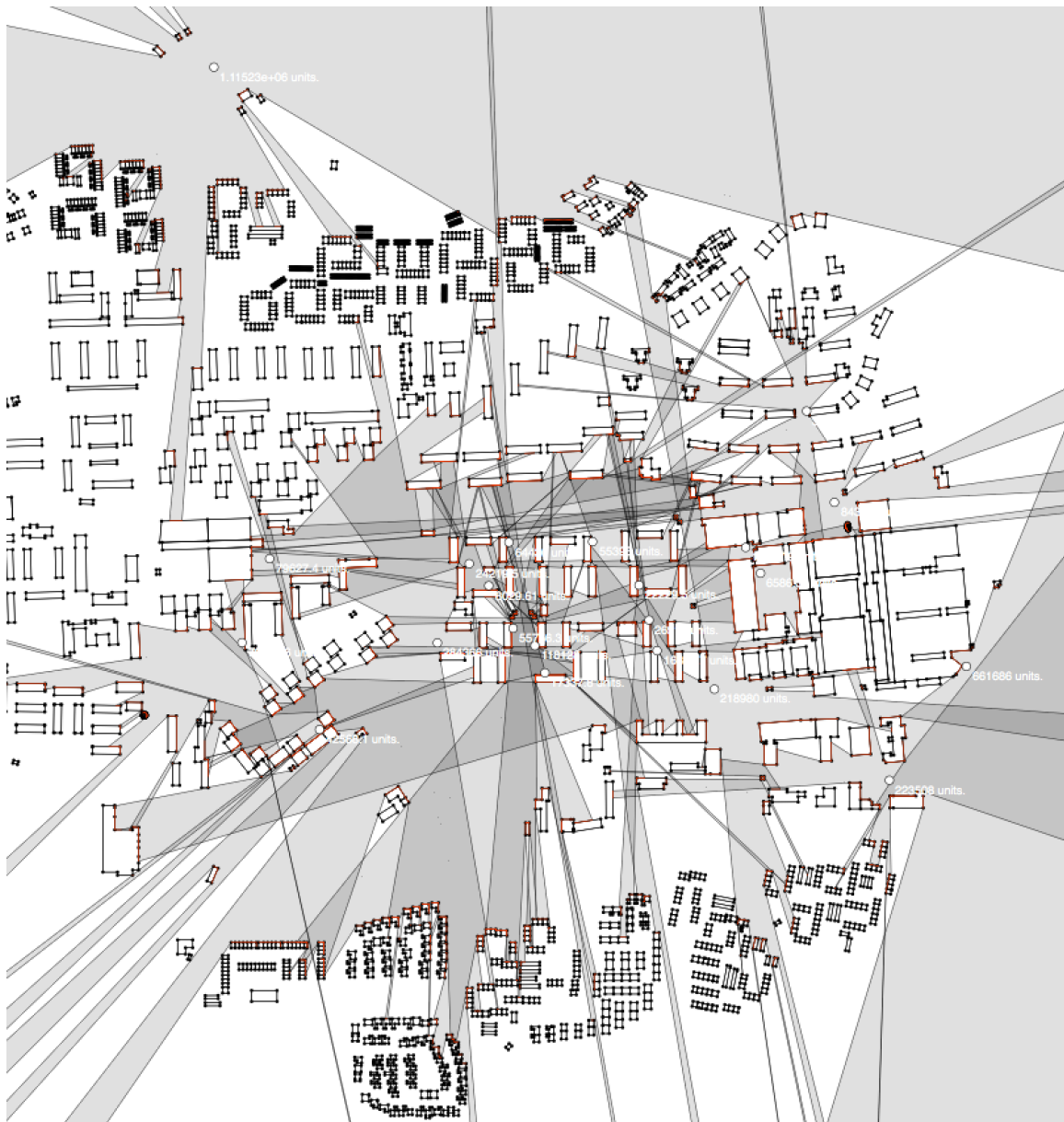

I Skärholmen finn sammanlagt 24 konstverk enligt Wikipedias lista över offentlig konst i Stockholm (maj 2016). Motsvarande siffra för Östermalm är 94 konstverk.

*Konst i det offentliga rummet.
Bilder från Wikipedia.*

En analys med verktyget SPOT avslöjar vilka stråk som påverkas mest av konsten i det offentliga rummet och hur konstverken kan upplevas från olika platser. Här en 'frost' bild men analysen kan också göras som en rörelse genom stadsdelen i realtid för att visa hur upplevelsen förändras beroende på var betraktaren befinner sig. Om det finns en avsikt att tillgängliggöra konst för fler så framgår av analysen vilka delar av Skärholmen som idag är underförsörjda i detta avseende. Viktigt att ha i åtanke är att vi i just detta exempel inte inkluderat topografi eller andra naturliga hinder.

Bilden ovan visar 10 konstverks lokalisering i stadsrummet, Rinkeby och Tensta. Wikipedias lista över offentlig konst i Stockholm.

Bilder från Wikipedia.

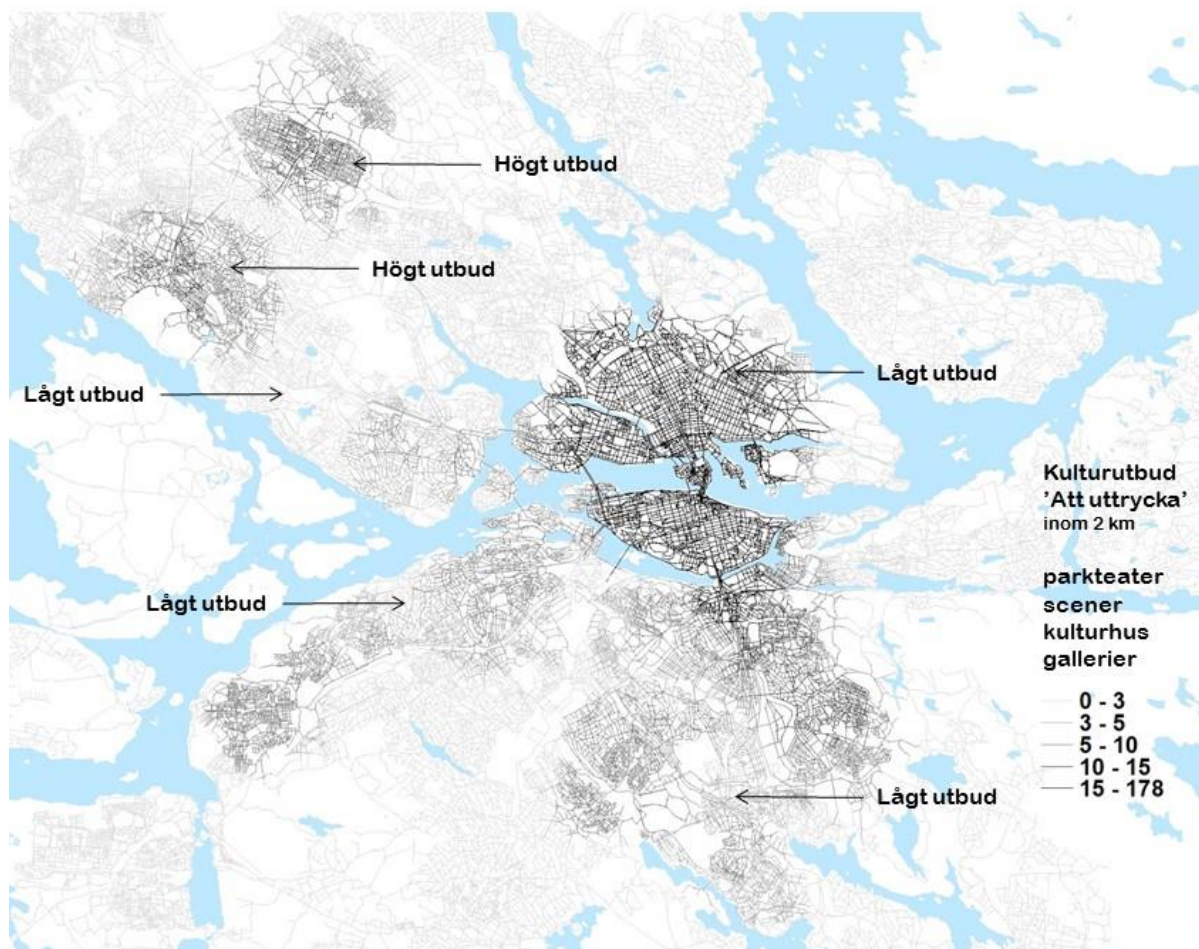

Analys av hur konstverk i Tensta är närvarande i det offentliga rummet. Endast ett mycket begränsat antal gator och stråk i stadsdelen erbjuder närvaro av konst.

Att uttrycka

Här redovisas analyser som visar hur närheten till platser för att uttrycka kultur ser ut i olika delar av staden. Även närhet till kommersiella lokaler och verksamheter för olika konstuttryck samt vilka gator och stråk som påverkas av dessa aktiviteter.

Här har vi valt att kombinera ett antal platstyper för uttryck för att få en bredare bild. Det är självklart inte heltäckande – till exempel måste bibliotek ses som en plats där människor ofta ges möjlighet att uttrycka, liksom många boklådor och andra verksamheter i både offentlig och privat regi. Klubbar och barer med livemusik, dans eller dj-verksamhet kan också beaktas, men samtidigt riskerar det då att bli en alltför svårtolkad analys. Att vissa klubbar har livemusik innebär ju inte heller att alla, de flesta, eller ens en stor andel har det.

Av analysen ovan framgår att det tillgängliga kulturutbudet skiljer sig mycket i olika delar av Stockholm. Här visas utbudet inom ett avstånd av två kilometer. Det framgår mycket precist var det är lågt respektive högt utbud. I linje med kommissionens intentioner indikerar detta att de områden som här identifierats ha lågt utbud skulle kunna prioriteras i kommande satsningar för att främja aktiviteter som är relaterade till 'att uttrycka'. Det är också tänkbart att först vikt resultatet med socioekonomiska variabler för att underlätta beslut om vart investeringar ska riktas.

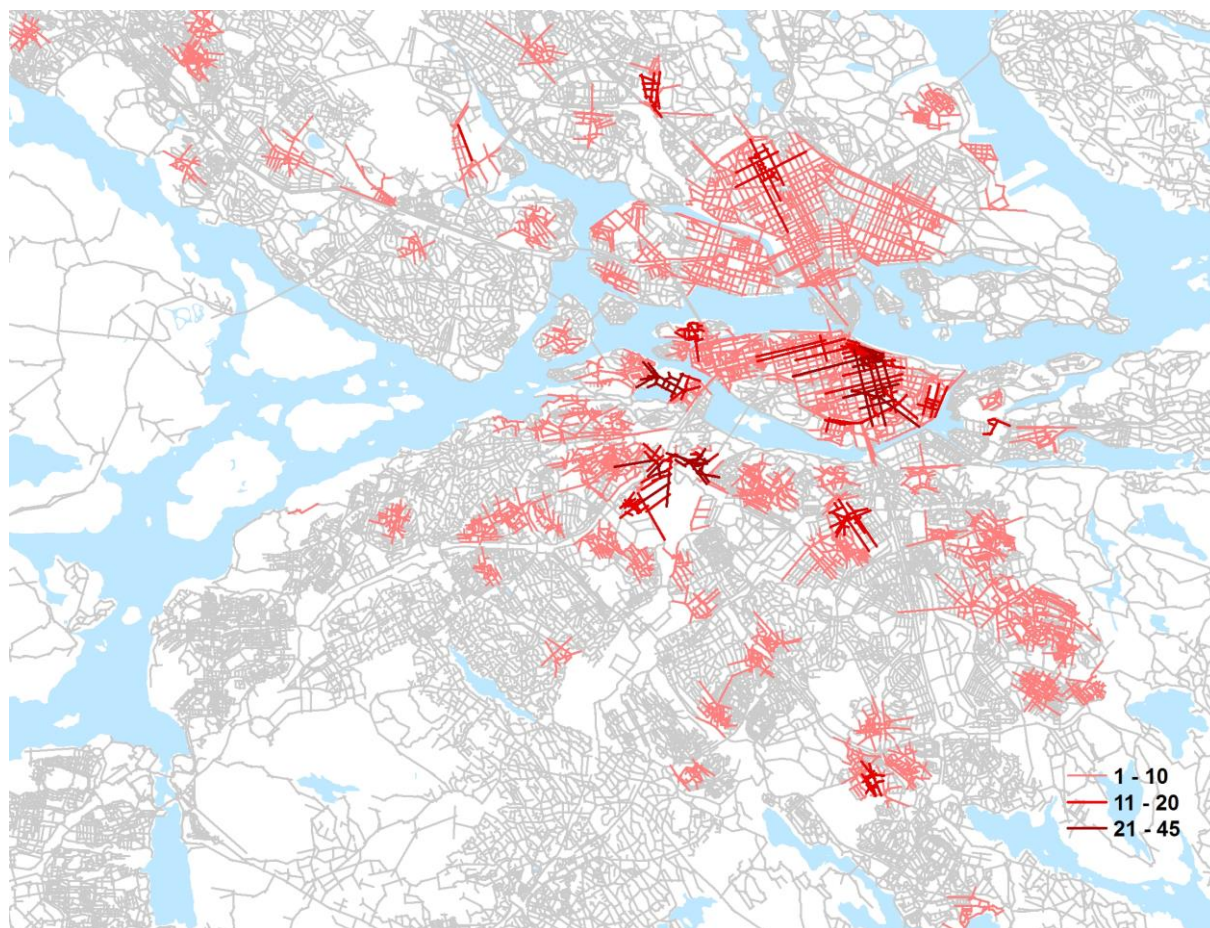
Att göra

Analyserna nedan syftar till att visa i vilka delar av staden det finns olika typer av verksamheter och lokaler som staden stödjer eller driver och där medborgarna ges möjlighet 'att göra', både på professionell basis eller som amatörer. Ateljéer, bibliotek, kulturskolor och samlingslokaler analyseras här och analyserna syftar till att konkretisera hur ojämlika livsvillkor tar sig uttryck i olika delar av staden.

Analysen visar var i staden ateljéer med ekonomiskt stöd ligger (röda punkter). Vi ser att ateljéer med stöd i hög utsträckning återfinns främst i centrala staden med en synlig koncentration till Södermalm. Delar av staden som har få eller inga ateljéer med stöd från staden återfinns i södra och sydvästra delen samt i nordväst. Här saknas alltså ateljéer utan stöd från staden.

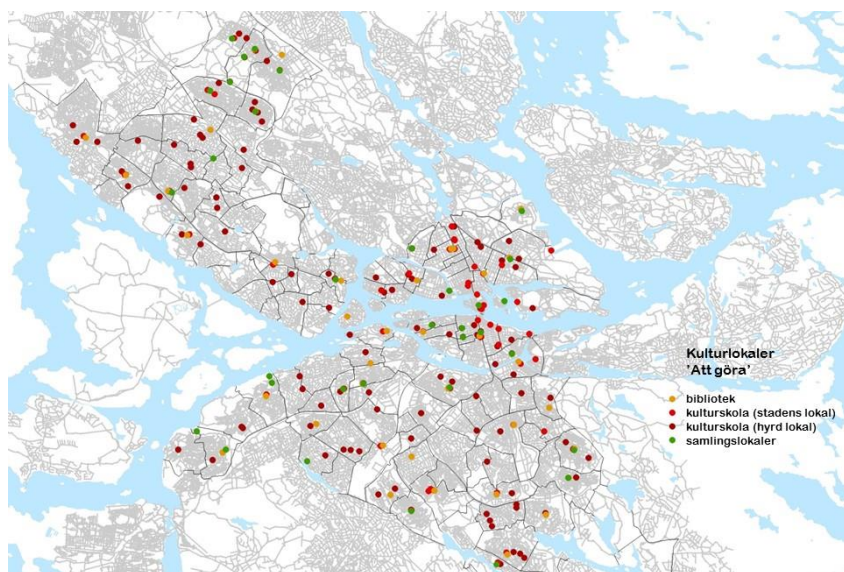
Utöver lokalisering av individuella ateljéer så går det att studera hur ateljéer fungerar som delar i en större kontext – till exempel hur och om de ligger nära varandra, och hur tillgängliga eller närvarande de är i stadsrummet. Nedan illustreras vilka stråk som har många ateljéer i sitt närområde. Här visas antalet ateljéer inom en radie av 300 meter. Av analysen framgår att det är en hög andel av gatorna på Södermalm, västra Kungsholmen, Norrmalm och Östermalm som har många ateljéer dess närområde. Längre ut uppstår istället ett klusterliknande mönster vilka är mer isolerade från varandra. Vi kan se att det är samma fenomen i innerstaden men att 'klustren' här ligger så pass nära varandra att de mer eller mindre flyter ihop till närapå heltäckande fält (jfr. 'punkt, linje, fält' i Legeby, Koch & Marcus, 2016; Allen, 1999).

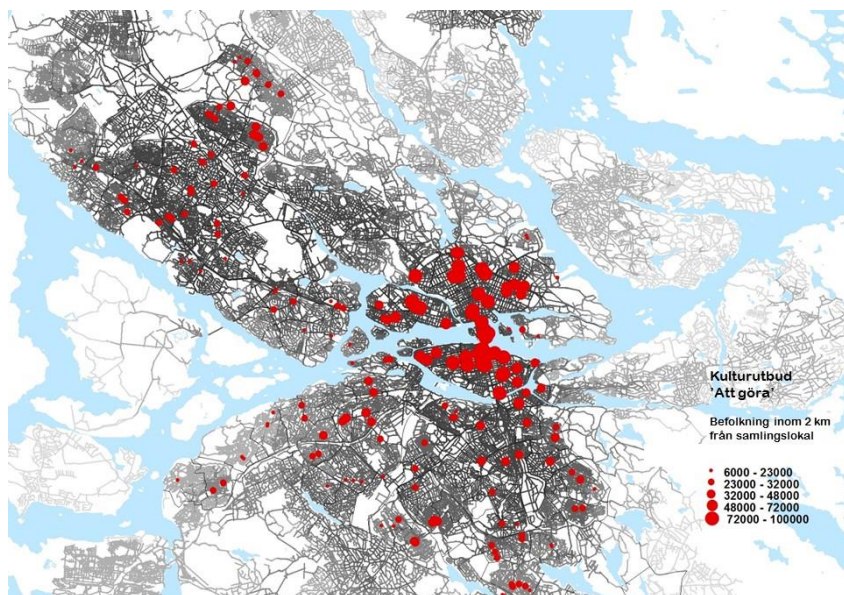
Antal ateljéer inom 300 meter från varje stadsrum som representeras av en axial linje i den rumsliga modellen.

Kulturförvaltningens verksamheter

'Att göra' inbegriper också tillgängligheten till lokaler för medborgare att engagera sig i. Kommunen erbjuder samlingslokaler på olika håll i staden vilka kan ses som viktiga i lokal mobilisering och organisation. Analysen skulle kunna göras i likhet med det som redovisats ovan som visar 'närhet till ateljéer', men jämte en sådan analys (som alltså inte behöver demonstreras igen) visas här hur ytterligare en aspekt kan undersökas, nämligen hur många människor som finns i dessa lokalers upptagningsområde vilket kan ge en indikation om hur många som delar på en viss facilitet.

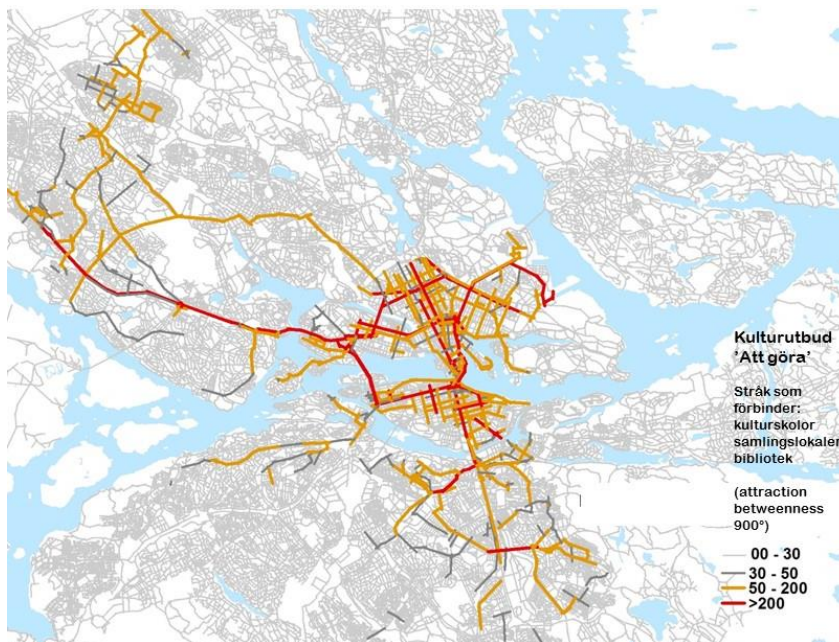

Kulturverksamheter såsom bibliotek, kulturskolor (i stadens egna lokaler och lokaler som hyrs) samt samlingslokaler kan vid en första anblick se ut att finnas relativt jämt fördelade över staden.

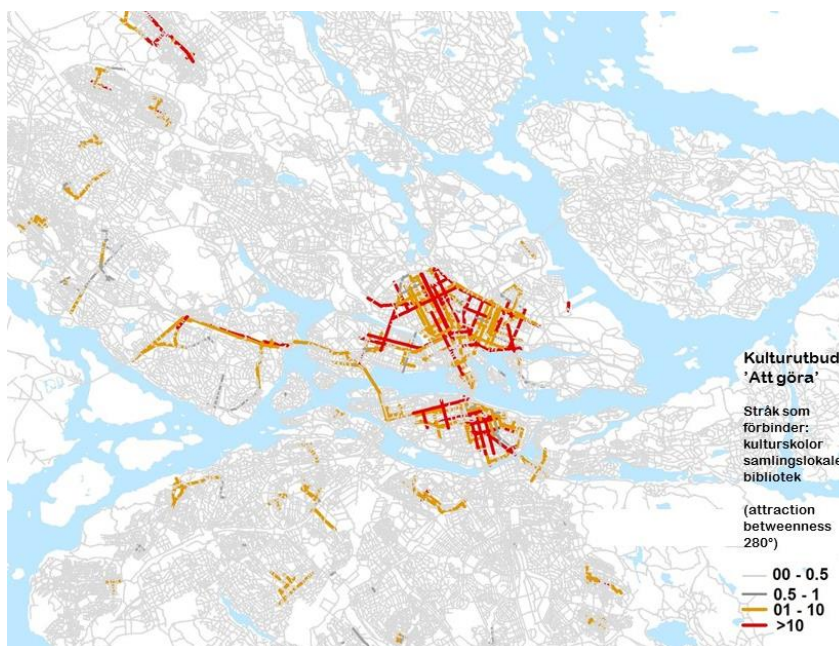

Kartan visar befolkning som bor inom två kilometer från respektive samlingslokal vilket indikerar en sorts belastning eller tryck. Tillgängligheten skulle också kunna viktas med trångboddhet, bilinnehav, åldersstruktur och socioekonomisk status för att vägleda kommande investeringar så att målet om mer jämlika livsvillkor kan uppnås.

Analysen visar vilka gator och stråk som binder samman samlingslokaler, kulturskolans verksamhet samt bibliotek då ett större närområde beaktas (riktningsförändringar motsvarande 900°). Kartan kan stödja arbeten med stråk eller liknande (exempelvis 'urbana stråk') och för att identifiera var det med relativt sett enkla medel kan knytas ihop till att bilda en tydligare känsla av kontinuitet.

Analysen visar vilka gator och stråk som bildar stråk mellan eller binder samman samlingslokaler, kulturskolans verksamhet samt bibliotek då ett begränsat närområde beaktas (riktningsförändringar motsvarande 280°).

I stadens övergripande arbete (Promenadstaden 2010) ligger mycket fokus på att bilda stråk och kontinuitet i stadsbilden. En möjlighet i ett sådant arbete är att förstå hur verksamhetstyper som kan bidra till eller komplettera varandra hänger ihop. En bild av detta kan fås genom att studera på vilket sätt en potentiell rörelse mellan aktiviteter enklast kan ske, såsom i analyser som tekniskt kallas 'attraction-betweenness', och som visar genom vilka gaturum sådana rörelser ligger närmast till hands att ske. Det säger inte *att* det sker, men ger stöd för resonemang om hur stråk dem emellan skulle kunna bindas samman eller tillskapas.

Analysen visar gator och stråk i Järvaområdet som binder samman samlingslokaler, kulturskolor och bibliotek när ett större närområde beaktas.

Analysen visar gator och stråk i Järvaområdet som binder samman samlingslokaler, kulturskolor och bibliotek när ett begränsat närområde beaktas.

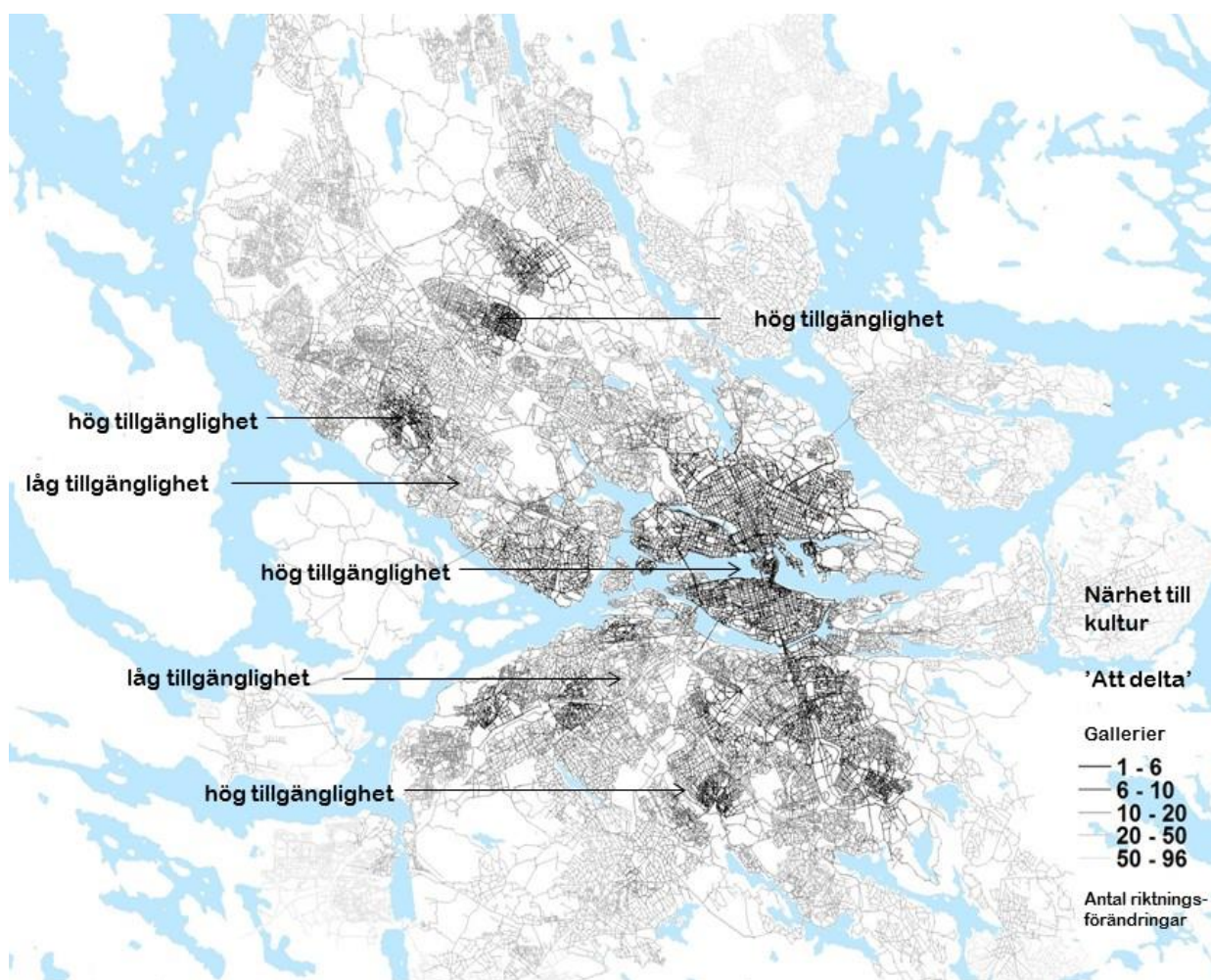
Det är såklart värt att reflektera över att olika morfologier har olika förutsättningar kanske särskilt när det kommer till 'att göra'. Till exempel har villaområden i högre utsträckning utrymme för såväl barn som ungdomar och vuxna att utöva kultur inom det som betraktas som bostäder. Källare eller garage kan vara replokaler, verkstäder eller ateljéer, eller så kan helt enkelt rum i huset användas enklare. Ofta finns också mer lagringsutrymme som underlättar många olika former av kulturutövning. Detta är svårare att fånga i analyser. På liknande sätt gör förändringar mot en delningsekonomi (Bradley, 2014) att det eventuellt är mer oförutsägbart var en hel del aktiviteter sker. Det upphäver dock inte betydelsen av att platser för detta finns ändå, syftet med att lyfta detta är att påvisa hur övergripande analyser bör sättas i relation till lokala förutsättningar och behov, liksom lokala 'praktiker' av kulturutövning.

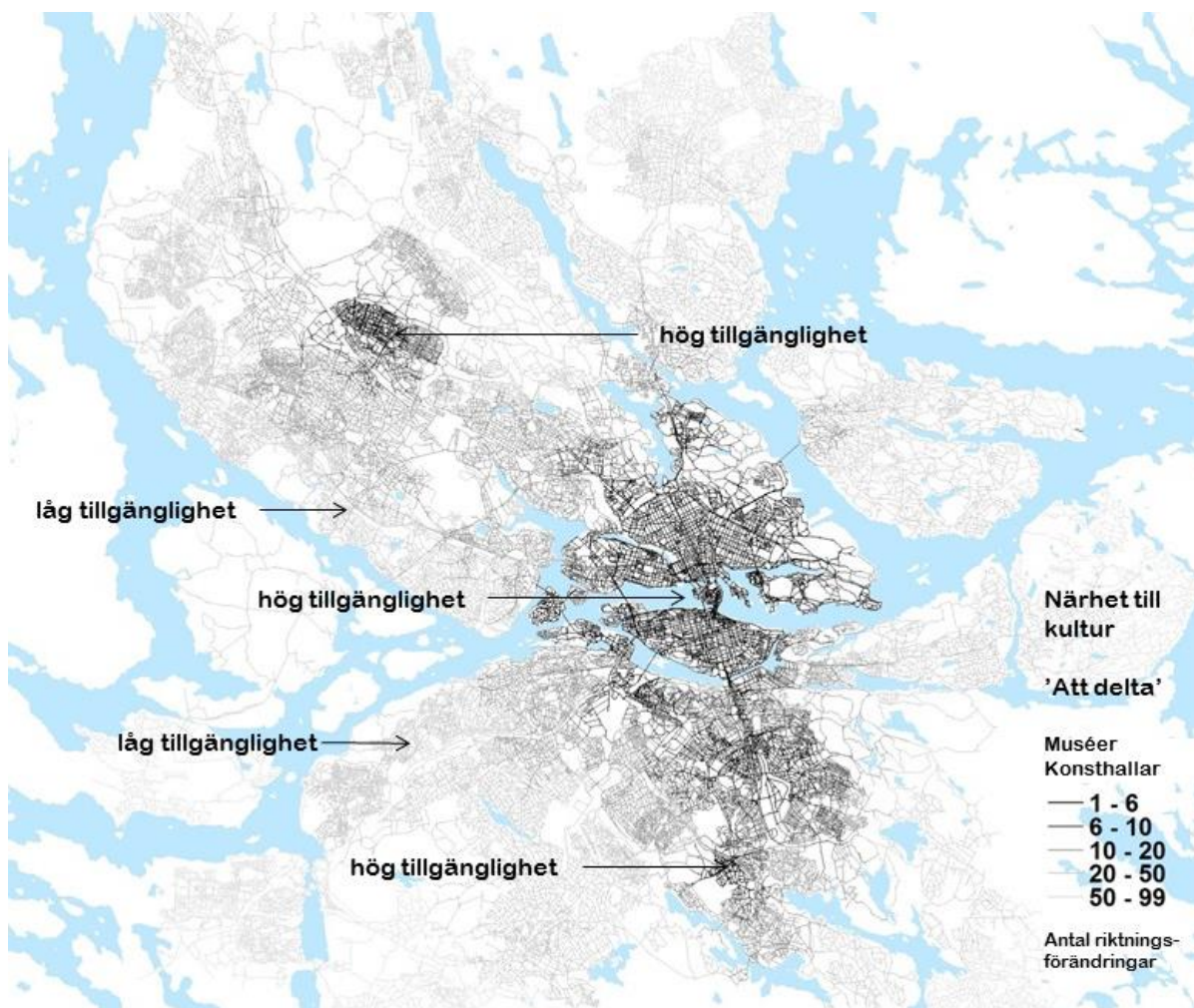
Läsplatser på Gubbängens bibliotek.

Att delta

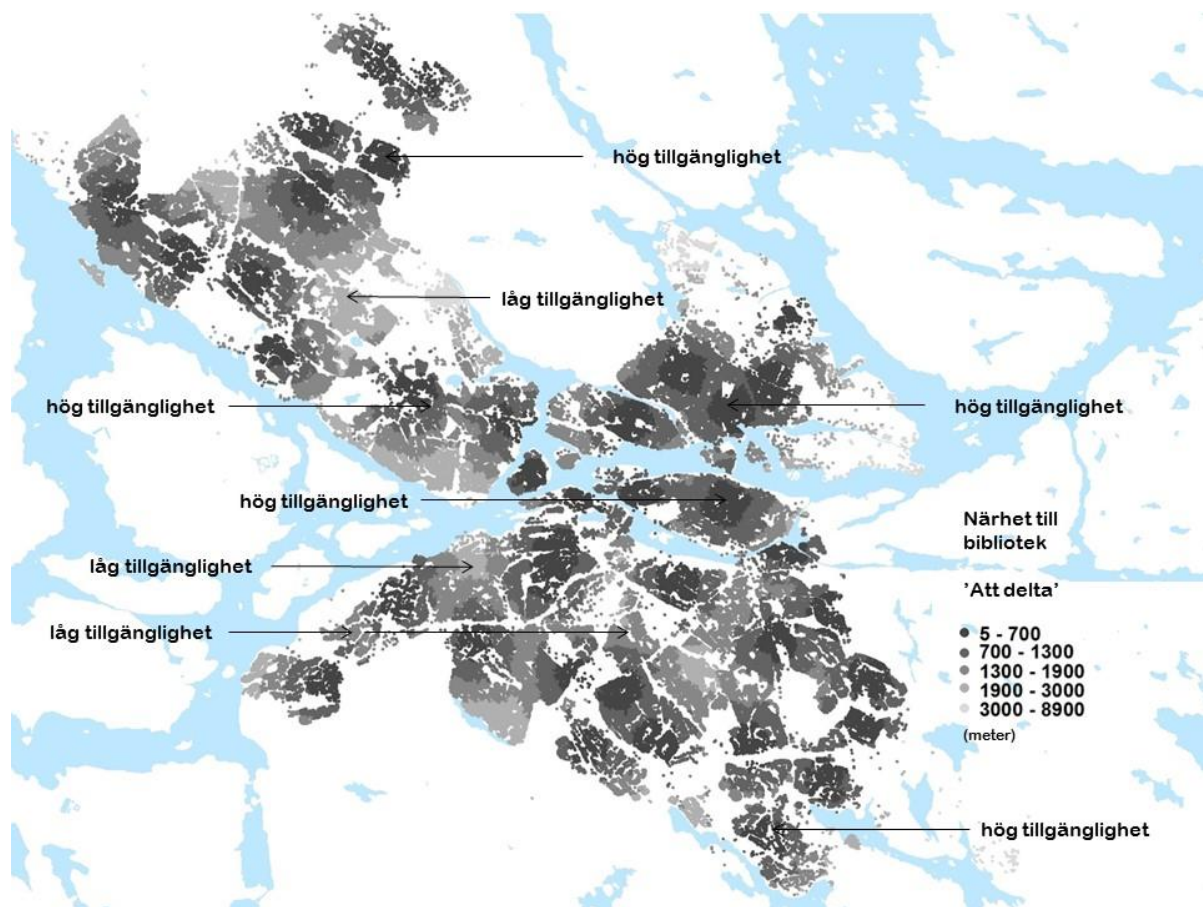
Under temat 'att delta' adderas ytterligare förslag på metoder för stadsrumsanalys för att undersöka närhet till verksamheter som möjliggör ett deltagande. Exempelen visar dels närhet till galleriverksamheter och dels närhet till muséer och konsthallar via det offentliga rummet. Närheten mäts här som antal riktningsförändringar vilket med en förenklad beskrivning kan sägas indikera ett upplevt avstånd till dessa målpunkter – är det enkelt eller komplicerat att hitta dit?

Analysen konkretiserar vilka delar av staden, vilka tråk och gator, som kan förväntas påverkas av närheten till gallerier inom Stockholms stad. Närhet utifrån avstånd mätt som antal riktningsförändringar från varje gata.

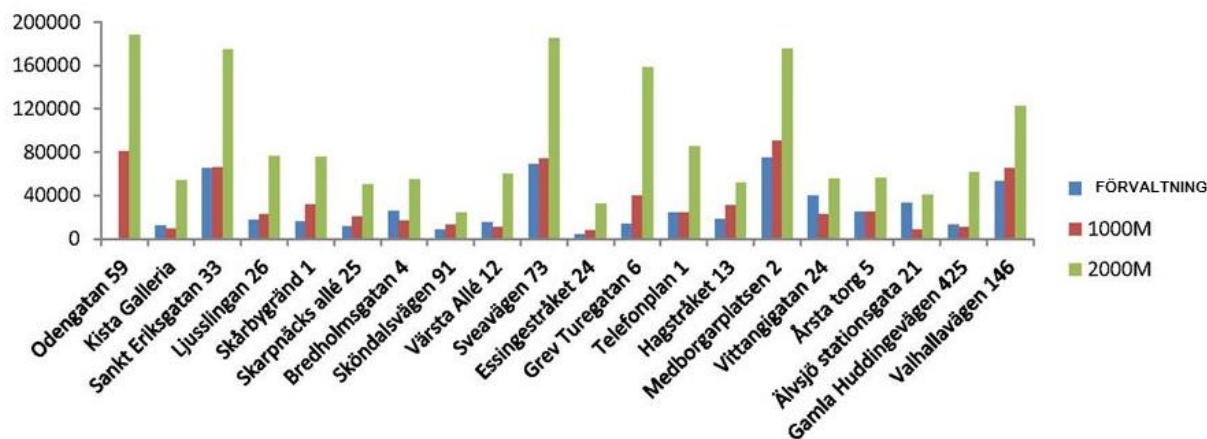
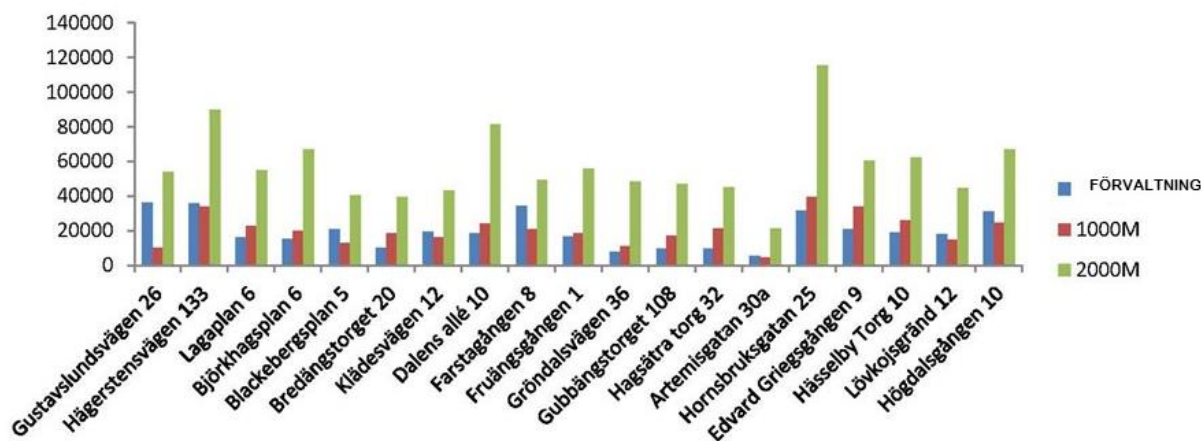
Analysen konkretiserar vilka delar av staden, vilka stråk och gator, som kan förväntas påverkas av närhet till muséer och konsthallar inom Stockholms stad. Jämfört med närheten till galleriverksamheter framträder här en tydligare koncentration till Stockholms centralare delar. Många av dessa institutioner har ett regionalt upptagningsområde. Det är emellertid intressant att notera de stora skillnaderna mellan stadsdelar i de södra delarna av staden (söder om Södermalm).

Bibliotek har ju diskuterats ovan i flera sammanhang. Här visas närhet till bibliotek i stadens olika delar mätt i meter från varje adresspunkt och via det offentliga rummet. I analysen konkretiseras vilken närhet som råder runt om i Stockholm.

I relation till analysen av närhet till bibliotek är det relevant att också visa hur många som bor i respektive biblioteks närområde. Detta kan definieras utifrån hur många som bor i stadsdelen eller andra administrativa områden.

Här har vi valt att visa närhet till antal personer (både arbetande och boende) om man mäter genom gaturummet (alltså inte fågelavstånd då detta ligger relativt långt ifrån hur närhet kan upplevas av de som använder staden). Att ha med både de som arbetar och de som bor görs för att bibliotek både besöks av de som bor och verkar lokalt. I diagrammet nedan anges antal personer inom en respektive två kilometers gångavstånd. Den blåa stapeln är antal boende som officiellt definieras att respektive bibliotek har i sitt upptagningsområde (enligt siffror från Kulturförvaltningen för 2015). Antal personer som finns i upptagningsområde kan påverka bibliotekens budget och verksamhet varför det finns anledning att resonera kring hur det bör fastställas.

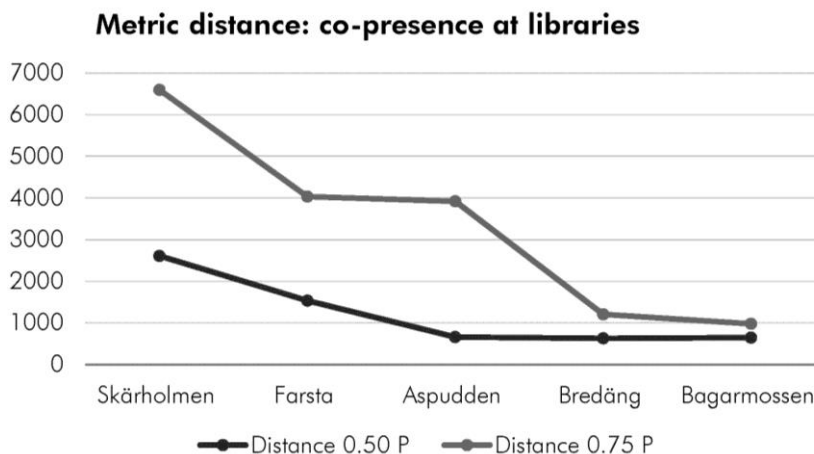
Hur många som bor inom varje kulturverksamhets upptagningsområde är intressant för att förstå i vilken grad trängsel kan uppstå. Det är också möjligt att vikta denna siffra med exempelvis människors inkomst, ålder eller studienivå.

Bibliotek som mötesplats?

Bibliotek och den verksamheten som bedrivs där rymmer många samhällsfunktioner och fungerar som en viktig mötesplats i samhället. I och med att biblioteken är öppna för alla, det är gratis att låna böcker och att använda internet eller använda annan service som biblioteken tillhandahåller kan bibliotek betraktas som platser med mycket 'låg tröskel' att besöka även om det här finns fler regler att följa jämfört med torget eller gatan utanför. I det här arbetet ser vi att biblioteken framför allt relaterar till 'att göra' och 'att delta'.

Något som kan vara relevant i relation till kommissionens arbete, och när social sammanhållning diskuteras, är att sammansättningen av personer på ett bibliotek ofta skiljer sig från sammansättningen från exempelvis det lokala torget i samma stadsdel (Legeby, 2013). Detta betyder att biblioteken ofta erbjuder en annan slags mötesplats jämfört med vad stadsdelens torg gör. Vissa bibliotek erbjuder en möjlighet att i huvudsak möta de som bor i närområdet medan andra bibliotek besöks av personer från ett större område. Det går också att se att olika bibliotek tenderar att attrahera olika åldersgrupper. Vissa bibliotek fungerar mer som studiebibliotek, andra för hemlån, och ytterligare andra som platser där barn och föräldrar sammanstrålar; oftast har bibliotek flera karaktärer men med en betoning på vissa, där även 'att läsa' är en högst diversifierad aktivitet om man tittar närmare på när, var, hur och varför människor läser (Verschaffel, 2010). Vidare går det också att hävda att de som är på biblioteken också i högre utsträckning delar avsikter eller syften när de besöker bibliotek (Koch, 2007a; Collins, 2004). Det sociala upptagningsområdet kan alltså skilja sig mellan biblioteket och torget. I en studie som omfattar fem bibliotek i södra Stockholm (Legeby, 2013) framgår att Bagarmossens bibliotek har ett relativt lokalt upptagningsområde medan exempelvis Skärholmens och Farstas bibliotek har större andel som bor längre ifrån även om båda dessa bibliotek framstår som mer lokala än vad respektive torg gör. Bredängs bibliotek har också ett relativt lokalt upptagningsområde.

En annan aspekt som påverkar vilken roll ett bibliotek kan få lokalt som mötesplats, eller vilken slags sociala arena biblioteket kan utvecklas till, har att göra med om besökarna vistas en längre tid på biblioteken eller om det är snabba besök som görs. Detta påverkas ju också i hög grad med den verksamheten som bedrivs på respektive bibliotek. Jämfört med torg eller stadsdelscentrum kan biblioteken ha högre andel som vistas än som passerar.

Exempel på hur nära eller långt bort bibliotekens besökare bor. Sammansättning och intensitet på de besökare som kommer till ett bibliotek påverkar vilken sorts social arena de kan utvecklas till (Legeby, 2013).

Studien av de fem biblioteken i södra Stockholm visar att biblioteken i Bagarmossen och Farsta har många besökare som stannar en kort tid på biblioteket. På biblioteket i Skärholmen stannade besökare en längre tid och de uppgav också fler syften för sina besök (exempelvis låna, läsa eller studera). Bredängens bibliotek besöks också av många unga och en hög andel kvinnor. Detta var också det bibliotek där en hög andel uppgav att de kände igen andra som befann sig på biblioteket.

Kommentar

Inom ramen för den studie som presenteras i denna rapport har en undersökning gjorts av vilka rumsliga egenskaper som råder vid olika verksamheter och hur centraliteten är vid dessa verksamheter i relation till dess närområde. Alltså, dels rumsliga egenskaper där verksamheten är lokaliserad och huruvida detta är mer eller mindre centralt i den kontext där verksamheten ligger. De preliminära resultaten här tenderar att visa på en logik som har hög relevans för hur vi kan planera för olika verksamheter. Ser vi till ateljéer i lägen med hög centralitet ser vi att de också – i förhållande till sin absoluta – omgivning tenderar vara lokaliserade utmed de mest centrala gatorna, medan detta inte är lika starkt för ateljéer i mer perifera lägen. Det framstår alltså som att ateljéer följer olika rumsliga logiker i perifera respektive centrala lägen. Ser vi istället till butiker tenderar de i centrala lägen att inte nödvändigtvis lokalisera sig vid de mest centrala lägena på det sätt som ateljéer gör. Däremot i mer perifera lägen verkar butiker mycket tydligt återfinnas utmed de stråk som är mer centrala än sina omgivande gator.

Resultatet av dessa analyser går att koppla till resonemanget i höstens inspel om punkt, linje och fält (Legeby, Koch & Marcus 2016). I centrala delar uppstår ofta en fälteffekt, alltså att flera gator tillsammans utgör ett område med välintegrerade gator där de rumsliga förutsättningarna är relativt lika sinsemellan medan det i perifera lägen tenderar att uppstå stråk som saknar sådant intilliggande fält. I de stadsdelar där 'fält' saknas och flöden mer tydligt koncentreras till linjer så blir det således viktigare för butiker att lokalisera sig på eller mycket nära ett sådant integrerat stråk istället för exempelvis "två kvarter bort". För ateljéer verkar detta alltså inte vara lika avgörande i mer segregerade lägen utan även ett par kvarter bort från huvudstråk framstår som lämpliga lägen för ateljéer. Resultatet kan därmed bidra till att öka förståelsen för vilka logiker som olika verksamheter följer men också att de kan vara olika beroende på om det är ett centralt eller ett mer segregerat läge. Viktigt att ta med sig här är alltså att det är vanskligt att applicera ett tänkande från rumsligt integrerade innerstadsmiljöer i mer segregerade ytterstadsmiljöer, och tvärtom. På samma sätt bör övergripande eller generella tendenser inte ses som genomgående 'regler' för lokala sammanhang, eller tvärtom, lokalt agerande förstås som en instans av generella tendenser. Vi vill dock framhålla att just dessa resultat är att betrakta som preliminära än så länge.

Det är viktigt att betona att det övergripande angreppssättet med de fyra perspektiven delvis handlar om att bryta sig ur ett alltför enkelt synsätt där centralitet och tillgänglighet är den enda frågan. Dels eftersom olika utövning sker bäst i olika typer av lägen, och dels för att frågan om kulturnärvaro inte kan begränsas till en centralitetsfråga. Även om det med empiriskt forskningsstöd kan påvisas att ett mer centralt läge oftast innebär att något påträffas av fler människor och oftare, bör detta vägas mot de speciella upplevelser och identitetsbildningar som kan uppstå i avsides lägen och avskildhet, liksom hur olika lägen gynnar olika individers och grupper utövning och olika aktiviteters förutsättningar. Utrymmet för subkulturer att uppstå, utvecklas och samexistera underlättas också av diversitet i platsförutsättning. För en bredt förankrad, diversifierad och 'rättvis' kultur är det absolut viktigt att den balansen tas om hand, och att *olika* lägen erbjuds.

Vi menar här så klart inte att det inom ramen för stadens verksamhet inte är rimligt att i viss mån prioritera insatser som kommer många tillgodo. Det kan betraktas som en rimlig prioritering. Vi vill helt enkelt lyfta fram att det *också* är rimligt att staden försöker ta hand om en bredare och mer differentierad uppsättning möjligheter *samtidigt*. Ur ett rättvise- och jämlikhetsperspektiv blir det senare en viktig fråga för att försäkra sig om att svagare aktörer har platser och möjligheter. Att centrala

lägen kommer fler till godo med de fördelar det innebär, måste också kontrasteras med att de också kan vara platser där vissa individer eller grupper *inte* rör sig av olika skäl, vilket innebär att stadens mål att nå fler också måste inbegripa en variation av lägen.

7. Åtgärdsförslag

Huvuddraget i åtgärdsförslaget handlar om att arbeta med kultur utifrån den modell och de fyra perspektiv som beskrivits ovan, och att betrakta det som görs utifrån hur de bidrar till de tre delarna *att göra till sitt, att göra tillsammans* och *att bidra till stadsliv och varierad stadsmiljö*. Tillsammans med det grundläggande begreppet för denna rapport, 'kulturnärvaro', kan dessa implementeras relativt omgående i arbetet som perspektiv och frågeställningar att arbeta med, då det kan förtydliga brister, möjligheter och utmaningar samt hjälpa till att utvärdera tänkta åtgärder. Samtidigt kan de utvecklas och förtydligas både kvalitativt och till kvantitativa modeller som stöd i planarbetet och som stöd för att utvärdera olika planförslag och åtgärder. Vi menar att detta tillsammans är ett mycket konkret principiellt angreppssätt som är dynamiskt och responsivt för olika projekt och områden, och lyfter fram olika delar av 'stadens kultur' som på olika sätt bidrar till social sammanhållning, identitetsskapande, livsvillkor och demokratiska processer – men också förutsättningar för kulturutövande och kulturuttryck 'i sig' vilket inte skall underskattas.

Det är viktigt att påminna om att åtgärdsförslagen är avsedda att diskutera kultur utifrån ett *stadsbyggnadsperspektiv* och därför inte kan betraktas som heltäckande för Stockholms kulturliv, vare sig medborgares, besökares, eller professionella eller andra utövers kulturliv, eller hur Stockholm bör arbeta med kulturfrågor. Vi vill också påminna om den föregående forskarrapporten, *Jämlika livsvillkor och stadsbyggande* (2016), och då särskilt frågan om rättvisa å ena sidan, och behovet av varierade miljöer å andra sidan: viss kulturutövning eller upplevelse behöver ske 'avsidat', medan annan mår bättre av att ske 'centralt'.

Synlighet-närvaro i det offentliga rummet

'Att få till sig' och 'Att uttrycka' handlar mycket om den fysiska miljön där de förvaltningar som arbetar med den har stort mandat; investeringar i den byggda miljön har en mycket direkt påverkan på detta. Detta baserat exempelvis på analyserna ovan om konstverk i det offentliga rummet. Genom att analysera dessa och andra parametrar, exempelvis verksamheter i stadens regi såsom skolor, medborgarkontor eller bibliotek, kan kunskap fördjupas ytterligare, vilket kan utgöra stöd för utformning av olika stadsbyggnadsförslag.

Kulturverksamheter och 'kulturobjekt' – till exempel konstverk men också andra objekt – agerar i stadsrummet både direkt och indirekt. Genom att vara *på* en plats bidrar de med möjligheter till identitetsskapande och beroende på utformning olika typer av aktivitet. Här finns en fördel i att de har en *ospecifik* användning

som inbjuder till kreativitet och varierad tolkning och identitetsproduktion. Genom att synas *från* en plats bidrar de med andra typer av möjlig identitetsbildning och variation i stadsrummet, samt referenspunkter i kringmiljön. Tillsammans kan de också bilda kontexter och *möjliga* berättelser genom hur de är arrangerade att kunna ses eller påträffas efter varandra (i mer eller mindre bestämd ordning). Här kan vi påpeka att det inte finns likhetstecken mellan *mer exponering* och 'bra', men det är värt att studera hur exponeringen ser ut i förhållande till både 'verkets' eller 'verksamhetens' egna förutsättningar och dess roll och bidrag till omkringliggande stadsmiljö. Sådant som syns i små "luckor" kan också innebära stora kvaliteter jämfört med att synas 'hela tiden' och variation kan vara att föredra, men hur stadsmiljön som helhet har tillgång – visuellt eller direkt – till dessa är lika viktig stadsbyggnadsfråga som dess relation till den specifika platsen. [OBS Platsspecifik konst arbetar inte bara med den specifika platsen i förenklad mening!].

- Staden bör medvetet arbeta med närvaro och distribution av offentlig konst och platser för 'uttryck' (vistelseplatser, möjliga 'småscener', platser att visa upp, etc. Skilj på lokalisering och exponering!)
- Staden bör ta fram ett tydligare underlag med geografisk information över 'nuläget'; jämfört mycket annat är en relativt stor andel av det rör sig om i den här frågeställningen relativt långsiktigt i sin närvaro vilket gör en databas enklare att hålla aktuell.

Tillgänglighet-utbud-förutsättningar

'Att göra' och 'Att delta' är sådant som de förvaltningar som arbetar med verksamheter, exempelvis kulturförvaltningen, har möjlighet att påverka i hög utsträckning, men det går också att påverka genom hur stadsform i sig gör tillgängligt och skapar avstånd. Mycket faller tillbaka på planprocessen och de förvaltningar som framförallt är inblandade i denna. Förtätningar, kompletteringar, planering av gator och stråk kan direkt skapa och/eller förkorta avstånd, och det går på så sätt att *öka* eller *minska* avstånd (närhet), tillgänglighet till, och exponering av, verksamheter, platser och objekt. Se exempelvis verksamheter som bibliotek, samlingslokaler och ateljéer ovan. Dessa avstånd kan också betraktas ur visuell synvinkel – öppningar i byggnadsbeståndet kan tillåta att något syns utan att det kanske direkt är tillgängligt (till exempel över spår eller förbi vattendrag), vilket har viktiga kvaliteter i sig. Dock är visuell och direkt tillgång inte utbytbara kvaliteter! 'Att göra' och 'att delta' stöds betydligt mycket bättre av direkt tillgång, även om viss indirekt stöd kan fås av symboliska-visuella effekter, medan identitetsbildning och 'att få till sig' kan stödjas av visuell tillgång.

- Ett förslag som kan tillämpas direkt handlar om fördelning av resurser. Är målen med kommissionens arbete att utjämna livschanser och förbättra livsvillkoren i områden och stadsdelar som idag är missgynnade är en omfördelning en relativt enkel åtgärd att införa (eller ännu hellre extra tilldelning för att inte lämna andra verksamheter vind för våg). Fördela resurser och ”möjligheter” så att idag missgynnade områden främjas.
- En annan åtgärd är att i stadsbyggnadsprojekt ta tillfället i akt och ’förkorta’ avståndet till befintliga verksamheter. Därmed kan de få en större räckvidd och nå fler gatorinvånare-verksamma. De tillåts därmed göra ett större avtryck lokalt.

Insatser med kort startsträcka [KF]

Insatser som ligger nära till hands skulle kunna vara sådant som är – i jämförelse med förändringar i den byggda miljön – snabba eller enkla att få till. Tillgång är inte enbart en fråga om att saker finns på plats, utan att det går att ta till sig direkt. Detta gäller särskilt aktiviteter och verksamheter som kräver personal eller annan kommunal närvaro, och sådant som sker inom lokaler som annars är låsta. Det är också värt att ha i åtanke att ju mindre tider behöver passas och verksamheter ’spontant’ kan besökas, desto mer troligt är det att besök sker. Alternativt kan särskilt annonserade enskilda tillfällen eller regelbundet återkommande verksamheter fungera, men då är det under andra förutsättningar (festivaler, konserter, med mera). Spontanbesök underlättas framförallt av direkt tillgång, men exponering är ett viktigt sätt att påminna om möjligheten att delta/ta i besittning. Viss verksamhet mår också bra av att få vara i huvudsak speciella aktiviteter, det vill säga något som görs vid särskilt valda tillfällen och blir till utflykter och variation av den dagliga rutinen.

- Öppettider kan ses över för att öka tillgängligheten till befintliga kulturverksamheter. Eventuellt inklusive förändringar i personaltäthet.
- Ytterligare lokalyta kan eventuellt frigöras i befintliga byggnadsbeståndet och upplåtas till kulturförvaltningen (eller andra aktörer) att disponera.

Regelbundna arrangemang i utsatta stadsdelar (särskilt under lov) kan vara en viktig del i arbetet och kan ofta utnyttja befintliga lokaler; gärna med professionell inblandning, styrning och handledning. Festivaler och andra jippon kan fylla en funktion men vardagliga arrangemang och aktiviteter (särskilt för

unga) är viktigt i områden som karaktäriseras av hög arbetslöshet, trångboddhet och/eller lägre utbildningsnivåer.

Insatser med kort startsträcka [Planprocess och förvaltningar med ansvar över fysisk miljö]

Det går att överväga insatser i pågående projekt och väl värt att pröva som pilotprojekt där tillfälle ges. Nedan några exempel.

- I samband med utvecklingen av Skärholmen skulle några av de analyser som föreslås här kunna testas i mer skarpt läge. Även att utvärdera investeringarnas effekter utifrån de fyra perspektiven är intressant.
- Fortsättningsvis bör varje detaljplaneförslag, planprogram och områdesplanering innehålla en redovisning av nuläge (förutsättningar) utifrån vad som erbjuds i en stadsdel utifrån de fyra perspektiven. Finns inte tillräckligt underlag för att göra stadsrumsanalyser kan bedömningar ändå göras utifrån resonemang och enklare kartläggning eller inventering utifrån de fyra perspektiven som föreslås och beskrivs i denna rapport.
- En konsekvensanalys av planförslag efter samma modell kan införas. Här kan kommunen utarbeta en modell för att mäta/bedöma så att det blir mer jämförbart mellan planer och/eller utredningar (exempelvis polardiagram m.m.). Om en modell med indikatorer utvecklas som gör de olika perspektiven mätbara bör samtidigt säkerställas att de också integreras kvalitativt i tänkande och åtgärder.

Nya byggnadsprojekt

När det handlar om nya byggnadsprojekt är det investeringar som förändrar dessa områden radikalt och har effekt över lång tid framöver. Det bör säkerställas att de lokala förutsättningarna förbättras som ett resultat av investeringar i den byggda miljön. Detta bör omfatta nya projekt som rör inte bara bostäder utan också verksamhetslokaler, industri, rekreations- eller nöjesanläggningar etc.

- Klarlägg eventuellt underskott utifrån de fyra perspektiven jämfört med andra stadsdelar; 'att få till sig', 'att delta', 'att göra' och 'att uttrycka'. Det bör säkerställas att kompletteringar sker som kan främja behövda kategorier. Om möjligt bör det omfatta både offentligt och annat utbud.
- Kvantifiera ytor, lokaler eller resurser i planeringsprocessens tidiga skeden som behöver tillföras. Det kan

göras antingen av kommunen eller av inblandade byggherrar eller fastighetsägare.

- Lokalisering och upplevd kulturnärvaro är avgörande för den bakgrundsverkan som den byggda miljön har. Lokaliseringsalternativ bör tas fram och utvärderas utifrån effekterna för 'kulturnärvaro'.
- Modeller bör kunna vidareutvecklas i likhet med 'grön-ytefaktor' eller andra verktyg men där kontexten och vad som erbjuds/finns vägs in på ett sätt som demonstrerats i exemplen, alltså att beroende på perspektiv kan kontexten ha olika betydelse.
- Modellen kan kalibreras för att stödja de olika mål som diskuterats ovan (identitet, att göra tillsammans, stadsliv), och också ge en bild av förutsättningar för individuellt och kollektivt kulturutövande 'i sig'.

Kartläggning övergripande

För att klarlägga i vilken grad staden präglas av ojämlika livsvillkor är det viktigt att analysera det på ett sätt som i det här fallet också utgör stöd för stadsbyggandet. De metoder som baseras enbart på administrativa områden och ignorerar kontexten i övrigt ska användas med försiktighet som underlag för sådant som styr stadsbyggandet och får konsekvenser för stadsform och arkitektur. Däremot fyller de en funktion för andra syften, exempelvis budgetfördelning eller liknande.

- Övergripande kartläggning bör göras utifrån exempelvis de fyra perspektiven med relevanta variabler som representerar dessa. Syftar till att få jämförelse; att fastställa i vilken grad råder ojämlika villkor
- Utöver det som redovisats här vore det en poäng att även vikta villkoren och förutsättningarna som ges av den byggda miljön utifrån en stadsdels eller ett områdes socioekonomiska profil. Detta ser vi som ett viktigt nästa steg att ta för metodutveckling. Alltså att platser som bebos av stockholmare med mindre resurser ges prioritet.

Kartläggning lokalt

För att förstå lokala konsekvenser behövs ofta andra och/eller kompletterande analyser som blir vägledande för gestaltningen i den mer detaljerade skalan. Den studie som gjorts nu innehåller exempel på det genom exempelvis SPOT-analysen men det finns också exempel från tidigare forskning.

- Vilka platser, stråk lokalt i en stadsdel har behov av komplettering?
- Hur viktig är kommunens aktivitet/verksamhet lokalt?

Planeringsunderlag

Studien har kunnat påvisa allvarliga brister vad gäller tillgång till relevant planeringsunderlag. För att förvaltningarna ska kunna arbeta med frågorna på ett systematiskt sätt och också kunna följa upp arbetet och utvärdera vilken effekt olika investeringar får är det oerhört viktigt att ha relevanta och tillförlitliga beskrivningar av nuläget samt ändamålsenliga verktyg och metoder för uppföljning.

- Stadsbyggnadskontoret bör i samband med områdesplanering genomföra en kartläggning av de lokala livsvillkoren utifrån de fyra perspektiv som definierats inom ramen för denna studie.
- Ett samarbetsprojekt bör sjasättas mellan Kulturförvaltning, Stadsbyggnadskontor och andra viktiga berörda förvaltningar (Exploateringskontoret, Trafikkontoret, osv) för att få fram ett detaljerat och relevant underlag i planarbeten (idag saknar till exempel SBK fullgott underlag).
- Ett nytt planeringsunderlag för arkitektur bör tas fram; antingen genom att utveckla den existerande blå-grön-gul-klassningen eller genom annat underlag som kan utgöra stöd i detta sammanhang. Detta bör ske utan att frågan om kulturhistoriska värden eller kulturminnesvård förbises utan bör ses som två sidor av hur den byggda miljön värderas i planprocessen.

Kulturverksamhet som verktyg för förändring

Som nämnts ovan behöver många kulturverksamheter en långsiktig förbindelse för att kunna utvecklas och få fäste. Det kan också röra sig om betydande investeringar både finansiellt och fysiskt – byggda strukturer kan vara dyra och svåra att förändra även om förutsättningar ändras. Det är ett risktagande som också bör ses som en möjlighet. De investeringar som behövs för att möjliggöra en viss verksamhet kan vara det som tar projekt förbi trösklar och hinder, och kan också användas som något av det viktigaste i stadsplanering: att skapa nya lägen (Marcus, 2015).

Med att 'skapa nya lägen' menar vi att det är en sak att analysera och förstå dagens lägen och deras förutsättningar. Det är också något som marknaden gör relativt väl även om det absolut inte är

felfritt. Viktigast är att detta, sett ur ett planeringsperspektiv, är relativt kortsiktigt, de viktigaste strategiska frågorna handlar i stället om att skapa *nya lägen för framtiden*. Här kan investeringar i kulturverksamheter peka ut riktningar och skapa förutsättningar, liksom bilda lägen i sig, som kan hjälpa till att generera framtida möjligheter i stadsbyggandet. Det kan därmed också bli ett indirekt sätt att arbeta med en rättvis stad.

Långsiktig påverkan

Det kan vara på sin plats att upprepa att det finns flera dimensioner i detta med att skapa kulturnärvaro. Den primära nyttan (Koch et al. 2012) handlar om det som vi här formulerat som möjligheterna eller förutsättningarna för 'att göra', 'att delta', 'att få till sig' och 'att uttrycka'. I relation till samhälleliga utmaningar vi står inför såsom segregation, sviktande social sammanhållning och ökande polarisering i samhället som helhet är det viktigt att se 'mellanstegen'. Här föreslår vi att detta 'mellansteg' handlar om processer som leder till 'att göra till sitt', 'att göra tillsammans' samt 'att generera stadsliv' av ett slag som har förmågan att överbygga olikheter, utveckla sociala nätverk som går på tvärs och ökar beredskapen att hantera problematiska situationer som uppstår, att stärka demokrati och delaktighet samt att öka tryggheten i vardagen för stadens invånare.

8. Slutord

Den här rapporten är relativt omfattande och behandlar såväl kultur som staden i ett brett perspektiv. Ändå har vi begränsat oss i hur vi förstår båda. Till exempel, har vi inte berört inverkan av media och mediabilder (Ericson, Molina & Ristilammi, 2003) eller andra samhällseliga mytbildningar (Barthes, 2009; Koch, 2016) på identitetsbildningar och möjligheten att 'göra till sitt' i den utsträckning som det kan inverka. Vi har försökt balansera mellan precision i analys och diskussion, en bred och nyanserad förståelse av 'stad' och 'kultur', och en tydlighet i resonemang som kan komma av begränsning och förenkling. Det samma gäller balansen mellan kultur som något att ta till sig och kultur som något att utöva. Det finns stora värden i att medborgare kan utöva kultur oavsett om det kommer andra till del direkt eller inte. Det finns *också* stora värden i att kultur och kulturutövning kommer många till del. Ibland kan detta kombineras, ibland kan det inte kombineras alls, och det är viktigt att staden inte begränsar sitt tänkande till sådant som kan ske där så många som möjligt är närvarande, eller till att enbart handla om enskilda medborgares kulturutövning.

Vi har inte presenterat fullständiga analyser utan påvisat metoder och tekniker som kan användas för att ta sig an frågan om 'kulturnärvaro' i staden. Det är avsiktligt, och beror delvis på forskningsläget, och delvis på hur det tillgängliga underlaget ser ut. Det finns inte material för att göra genomgripande analyser inom ramen för ett sådant här projekt, och mycket av den data som finns är inte direkt användbar då den tagits fram och sammanställts av andra orsaker. Samtidigt har staden genom Kulturförvaltningen och med hjälp av konsulter gjort ett stort arbete med att utveckla och förstärka det kunskapsunderlag som finns.

Till sist vill vi återigen peka på några av de åtgärder vi ser staden kan göra som vi lyfter fram i den här rapporten.

Staden kan *applicera och utveckla* ett arbetssätt där de fyra aspekterna *få del av*, *delta*, *utöva*, och *uttrycka* ingår i analys av nuläge, modell för angreppssätt i planering, och modell för uppföljning av resultat. Specifika metoder behöver förfinas, men som kvalitativt redskap kan det användas som konkret verktyg.

Staden kan fortsätta och utveckla arbetet med att bygga upp information och data om olika typer av kultur och kulturuttryck i staden. Det är viktigt för stadens förvaltningar att det finns tillgänglig information och data i arbetet, och varje projekt kan inte börja från noll.

Staden kan utveckla och fördjupa analyser av kulturverksamhet och kulturförutsättningar. De utredningar som genomförts är ett

stort steg framåt, men det bör inte stanna där utan de bör följas upp med mer precisa frågeställningar, metoder och analyser som vidareutvecklar detta arbete.

Staden kan resonera kring kultur och det som kan åstadkommas utifrån *att göra till sitt, att göra tillsammans* samt *stadsliv och stadskultur*. Dessa kan bidra både till att medborgare känner ansvar och omtanke om platser, får ökad förståelse för varandra, och främja en mer aktiv och levande samhällsdialog på olika sätt.

Till sist kan vi konstatera, att trots den rika kunskap som vi lyft fram i rapporten, så är den frågeställning detta arbete bygger på relativt lite undersökt såväl i praktiken som i forskningen. Kunskapsutveckling behövs här på flera fronter och det verkar högst angeläget att det sker.

Vi vill också tacka de engagerade medarbetare på Stockholms Stad som på många olika sätt bidragit till detta arbete, från de direkt inblandade till åhörare och deltagare på workshops och presentationer.

Referenser

- Allen, Stan. 1999. *Points and Lines: Diagrams and Projects for the City*. New York: Princeton Architectural Press.
- Amin, Ash. 2012. *Land of Strangers*. Cambridge, UK: Polity.
- Anderson, Erik, och Stephan Barthel. 2016. Memory carriers and stewardship of metropolitan landscapes. *Ecological Indicators*: 606-614. doi:10.1016/j.ecolind.2016.02.030
- Anderson, Roger, Bo Bengtson, och Gunnar Myrberg (red.). 2015. *Mångfaldens Dilemman: Medborgarskap och Integrationspolitik*. Malmö: Gleerups Utbildning.
- Anderson, Roger, Gunnar Myrberg, och Bo Bengtson. 2015. *Mångfaldens Dilemman: Boendesegregation och områdespolitik*. Malmö: Gleerups Utbildning.
- Arbetsmarknadsdepartementet. 2012. *Stimulansmedel för att stärka utanförskapsområden*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Arnold, Dana, och Andrew Ballantyne (red.) 2004. *Architecture as experience: radical change in spatial practice*. London: Routledge.
- Arvidson, Kristoffer. 2015. "Storstäder i Samverkan: för ett social inriktat stadsbyggande, Malmö". I *Storstäder i Samverkan, del 2*, Neda Sherafat, Kristoffer Arvidson och Johanna Löfvenius. Stockholm: KTH.
- Augoyard, Jean François. 2007 [1979]. *Step by Step: Everyday walks in a French urban housing project*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Barthes, Roland. 1979. *The Eiffel Tower and other Mythologies*. Berkeley: University of California Press.
- Barthes, Roland. 2009 [1957]. *Mythologies*. London: Vintage.
- Björnsson, Moa. 2013. *Rosens röda matta: stadsplanering på tjejjers villkor*. Tidskriften PLAN, 5-6, 2013.
- Borén, Thomas, och Daniel Koch. 2009. *Platser i praktiken och social hållbarhet: Hökarängen och andra små centrumbildningar i fokus*. Stockholm: KTH.
- Boverket. 2015. *Regeringsuppdrag Urbant Utvecklingsarbete. Tredje och sista delrapporten av regeringsuppdraget*. Rapport 2015:7. Karlskrona: Boverket.
- Bradley, Karin. 2014. Kollektiv konsumtion: Från tvättstugor och bibliotek till klädotek och allmänna kontor. I *Det förflutna i framtidens stad: Tankar om kulturarv, konsumtion och hållbar stadsutveckling*, red. Krister Olsson och Daniel Nilsson, 103-113. Lund: Nordic Academic Press.
- Berman, 1987
- Burgin, Victor. 1996. *In different spaces: place and memory in visual culture*. Berkeley: University of California Press.
- Buskirk, Martha. 2003. *The contingent object of contemporary art*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Cannata, Mark. 2012. The Memory of Ruins and the Ruins of Memory. I *The Cultural Role of Architecture: Contemporary*

- Historical Perspectives*, red. Paul Emmons, John Hendrix och Jane Lomholt, 193-198. London: Routledge.
- Choi, Eunyoung. 2012. *Walkability as an Urban Design Problem: Understanding the activity of walking in the urban environment*. Licentiate Thesis, KTH School of Architecture. Stockholm: KTH.
- Colding, Johan och Stephan Barthel. 2013. The potential of 'Urban Green Commons' in the resilience building of cities. *Ecological Economics*, 156-166.
- Collins, Randall. 2004. *Interaction Ritual Chains*. New Jersey: Princeton University Press.
- Dahlkild, Nan. 2011. The Emergence and Challenge of the Modern Library Building: Ideal types, model libraries, and guidelines, from the enlightenment to the experience economy. *Library Trends*, 60(1), 11-42.
- Dean, Gareth. 2016. Space for neighbourhood: Social identity and the built environment in medieval York. I *Spatial Cultures: Towards a new social morphology of cities past and present*, red. Sam Griffiths och Alexander von Lünen, 54-64. London: Routledge.
- Elias, Norbert., och John L. Scotson. 2010. *Etablerade och outsiders*. Lund: Arkiv.
- Emmons, Paul, John Hendrix, och Jane Lomholt. 2012. *The Cultural Role of Architecture: Contemporary and historical perspectives*. London: Routledge.
- Ericsson, Urban, Irene Molina, och Per-Markku Ristilampi. 2002. Miljöprogram och media: föreställningar om människor och förorter. Stockholm: Integrationsverket & Riksantikvarieämbetet.
- Ferring, Mari. 2006. *Dionysos på Årsta torg: färgfrågan i svensk efterkrigsarkitektur*. Lic.-avh. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan.
- Florida, Richard. 2005. *Cities and the Creative Class*. New York: Routledge.
- Foran, Clare. 2013. How to Design a City for Women. A fascinating experiment in "gender mainstreaming." *CityLab*. Besökt 16:e Augusti, 2016.
<http://www.citylab.com/commute/2013/09/how-design-city-women/6739/>
- Foucault, Michel. 1997. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. I *Rethinking Architecture: a reader in cultural theory*, red. Neal Leach, 350-356. London: Routledge.
- Foucault, Michel. 2000 [1982]. Space, Knowledge, and Power, interview with Paul Rabinow. I *Architecture theory since 1968*, red. K. Michael Hays, 430-439. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Foucault, Michel. 2003. *The Order of Things: an archaeology of the human sciences*. London: Routledge.

- Franzén, Mats. 1992. *Den Folkliga Staden: Söderkvarter i Stockholm mellan krigen*. Lund: Arkiv.
- Gabrielsson, Catharina. 2006. *Att göra skillnad: det offentliga rummet som medium för konst, arkitektur och politiska föreställningar*. Diss. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan. Stockholm: Axl Books.
- Gibson, James. 1979. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Gindt, Dirk och Louise Wallenberg (red.). 2009. *Mode: en introduktion: en tvärvetenskaplig betraktelse*. Stockholm: Raster.
- Glaeser, Edward. 2011. *Triumph of the city*. London: Pan Books.
- Granovetter, Mark. 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6): 201-233.
- Griffiths, Sam och Alexander von Lünen. 2016. *Spatial Cultures: Towards a new social morphology of cities past and present*. London: Routledge.
- Gustafsson, C. 2009. *The Halland model: A Trading Zone in Concert with Labour Market Policy and the Construction Industry, Aiming at Regional Sustainable Development*. Diss. Göteborg: Chalmers University of Technology.
- Gustafsson, Christer. 2013. *Kreativa kraftfält i Halland*. Kulturmiljö Halland.
- Habermas, Jürgen. 1984 [1962]. *Borgerlig offentlighet: kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund: Arkiv.
- Hall, Martin. 2006. Identity, Memory and Counter-memory: The archaeology of the urban landscape. *Journal of Material Culture*, 11(2): 189-209.
- Hanson, Julienne. 1998. *Decoding Homes and Houses*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hellström, Maria 2006. *Steal this place: the aesthetics of tactical formlessness and "The Free Town of Christiania"*. Diss. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Hillier, Bill, och Julienne Hanson. 1984. *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hockey, Jenny, Trish Green, Andy Clayden, och Mark Powel. 2012. Landscapes of the Dead? Natural burial and the materialization of absence. *Journal of Material Culture*, 17(2): 115-132.
- Huzinga, Johan. 1955. *Homo Ludens: A study of the play element in culture*. Boston: The Beacon Press.
- Jacobs, Jane. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
- Kail, Eva och Elisabeth Irschik. 2007. *Fair Shared City: Gender Mainstreaming Planning Strategy in Vienna*. Wien: Coordination Office for Planning and Construction Geared to the Requirements of Daily Life and the Specific Needs of Women.

- Kaye, Nick. 2000. *Site-specific art: performance, place, and documentation*. London: Routledge
- Kings, Lisa. 2011. *Till det lokalas försvar: civilsamhället i den urbana periferin*. Diss. Lund: Arkiv.
- Koch, Daniel. 2004. *Spatial Systems as Producers of Meaning: The idea of knowledge in three public libraries*. Stockholm: KTH.
- Koch, Daniel. 2007a. *Structuring fashion: department stores as situation spatial practice*. PhD diss., KTH School of Architecture. Stockholm: Axl Books.
- Koch, Daniel. 2007b. Rummet som idéproducent – vad har varuhus och bibliotek gemensamt? *InfoTrend*, 62(4): 102-115.
- Koch, Daniel. 2008. Byggnader till låns. *Tidskriften RUM*, 4/2008, 96-107.
- Koch, Daniel. 2013. The Architectural Interface Inside-Out: Interior-exterior relations, spatial models, and configurational mirroring. I *Proceedings of the Ninth International Space Syntax Symposium*, red. Young Ook Kim, Hoon Tae Park och Kyung Wook Seo, 067:1-067:16. Seoul: Sejong University Press.
- Koch, Daniel. 2015. Architecture as Material Discourse: On the spatial formulation of knowledge and ideals in four library extensions. *A/Z ITU Journal of Architecture*, 12(3): 7-22.
- Koch, Daniel. 2016. On Avoidance: Reflections on processes of socio-spatial structuring. *Civil Engineering and Architecture*, 4(2): 67-78.
- Koch, Daniel, Jesper Steen, och Gunnar Öhlén. 2012. 'Programme Re-Configuration: Hospital Buildings, Internal and External Workflow Conditions, and Communicatory Benefits'. I *Proceedings Arch12*. ARCH12: Architecture/Research/Care/Health Perspectives on Nordic Welfare Environments.
- Ioannidis, Konstantinos. 2011. *Designing the edge: an inquiry into the psychospatial nature of meaning in the Architecture of the Urban Waterfront*. Diss. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan.
- Kulturförvaltningen. 2015. *Verksamhetsplan 2016 för Kulturförvaltningen*. Stockholm: Kulturförvaltningen.
- Kwon, Miwon. 2004. *One place after another: site-specific art and locational identity*. 1st MIT Press pbk. ed. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Kärholm, Mattias, och Gunnar Sandin. 2011. "Waiting places as temporal interstices and agents of change", *TRANS, Internet Journal for Cultural Studies*, 18.
- Larsson, Bo, och Birgitta Svensson (red.). 2011. *Andra Stockholm: liv, plats och identitet i storstaden*. Stockholm: Stockholmia.
- Legeby, Ann. 2013. *Patterns of Co-Presence: Spatial configuration and social segregation*. Diss. Stockholm: KTH.

- Legeby, Ann, Daniel Koch, och Lars Marcus. 2016. *Jämlika livsvillkor och stadsbyggande - inspel till pågående översiktsplanearbete: Underlagsrapport*. Stockholm: Stockholms Stad.
- Legeby, Ann, och Lars Marcus. 2011. Does Urban Structure of Swedish Cities Inhibit the Sharing of Public Space? *Built Environment*, 37(2): 155-169.
- Legeby, Ann, Meta Berghauser Pont, och Lars Marcus. 2015. *Dela[d] Stad: Stadsbyggande och segregation. 1 Perspektiv och utgångspunkter*. Stockholm: KTH.
- Legeby, Ann, Meta Berghauser Pont, och Lars Marcus. 2015. *Dela[d] Stad: Stadsbyggande och segregation. 2 Metoder: sociala stadsbyggnadsanalyser*. Stockholm: KTH.
- Lerner, Fred. 2009. *The Story of Libraries: From the invention of writing to the computer age*. London: Continuum books.
- Marcus, Lars. 2000. *Architectural Knowledge and Urban Form: The functional Performance of Architectural Urbanity*. PhD Diss., KTH The School of Architecture. Stockholm: KTH.
- Marcus, Lars. 2005. Plot Syntax: A configurational approach to urban diversity. I *Proceedings, Fifth International Space Syntax Symposium*, red. Akkelies van Nes, 781. Delft: Techne Press.
- Marcus, Lars. 2010. Spatial Capital: A Proposal for an Extension of Space Syntax into a More General Urban Morphology. *Journal of Space Syntax*, 1 (1), 2010: 33-40.
- Marcus, Lars. 2015. ”Stadsplanering kan skapa nya attraktiva lägen”. I *Dagens Nyheter*. 2015-08-19.
- Marcus, Lars, och Johan Colding. 2014. Toward an integrated theory of spatial morphology and resilient urban systems, *Ecology & society*, Vol. 19, No. 4: 55.
- Markus, Thomas A. 1993. *Buildings & Power: Freedom & Control in the Origin of Modern Building Types*. London: Routledge.
- Markhede, Henrik och Daniel Koch. 2007. Positioning Analysis: Social structures in configurative modelling. I *Proceedings of the Sixth International Space Syntax Symposium*, red. Ayşe Sema Kubat, Özhan Ertekin, Yasemin Ince Güney, Engin Eyüboğlolu, 69-1 – 69-14. Istanbul: ITU Faculty of Architecture.
- Markhede, Henrik, Pablo Miranda, och Daniel Koch. 2010. Spatial Positioning Tool: Background, prototype software and some correlation data. *Journal of Space Syntax*, 1(1): 149-163.
- Massey, Doreen. 2005. *For Space*. London: Sage.
- Miller, Daniel. 2010. *Stuff*. Cambridge: Polity Press
- Miller, Daniel, Peter Jackson, Nigel Thrift, Beverly Holbrook och Michael Rowlands. 1998. *Shopping, place, and identity*. London: Routledge.

- Minoura, Eva. 2016. *Uncommon Ground: Urban Form and Social Territory*. Diss. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan.
- Miranda, Pablo, Daniel Koch, och Åsmund Izaki. 2013. Spot with Paths, an Interactive Diagram with a Low Complexity Isovist Algorithm. I *Proceedings of Ninth International Space Syntax Symposium*, red. Young Ook Kim, Hoon Tae Park, Kyung Wook Seo, 62:1-62:13. Seoul: Sejong University Press.
- Molina, Irene, Paulina de los Reyes, och Diana Mulinari. 2003. Intersektionalitet som teoretisk ram vs mångfaldsperspektivets tomma retorik. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 3-4: 159-162.
- Molina, Irene. 1997. *Stadens Rasifiering: Etnisk Boendesegregation i folkhemmet*. Diss. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Molina, Irene. 2005. Rasifiering som teoretiskt perspektiv för analysen av diskriminering i Sverige. I *Bortom Vi och Dom: Teoretiska Reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, red. Paulina de los Reyes och Masoud Kamali, 95-112. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar (SOU).
- Molina, Irene. 2007. Intersektionella rumsligheter (Intersectional spatialities). *Tidskrift för genusvetenskap*, 3: 7-21.
- Myers, Fred. 2004. Social agency and the cultural value(s) of the art object. *Journal of Material Culture*, 9(2): 203-211.
- Netto, Vinicius. 2008. 'Practice, space, and the duality of meaning'. In *Environment and Planning D*, Vol. 26, p. 359-379.
- Nilsson, Daniel och Krister Olsson. 2014. Det förflutna i framtidens stad: Tankar om kulturarv, konsumtion och hållbar stadsutveckling. Lund: Nordic Academic Press.
- Nilsson, Emma. 2010. *Arkitekturens Kroppslighet: Staden som form och terräng*. Lund: LTH.
- Nyström, Louise, och Colin Fudge (red.). 1999. *City and culture: cultural processes and urban sustainability*. Karlskrona: Stadsmiljörådet.
- Peponis, John. 1989. Space, culture and urban design in late modernism and after. *Ekistics*, 56(334/335): 93-108.
- Peponis, John. 2005. Formulation. *The Journal of Architecture*, 10(2); 119-133.
- Peponis John, Ruth Conroy-Dalton, Jean Wineman, och Nick "Sheep" Dalton. 2003. Path, theme and narrative in open plan exhibition settings. I *Fourth International Space Syntax Symposium, University College London*, red. Julienne Hanson, 29.1-29.20. London: UCL the Bartlett.
- Peponis, John, Sonit Bafna, Saleem M Dahabreh, Fehmi Dogan. 2015. Configurational Meaning and Conceptual Shifts in Design. *The Journal of Architecture*, 20(2): 215-243.

- Platts, Hannah. 2016. Approaching a lived experience of ancient domestic space. I *Spatial Cultures: Towards a new social morphology of cities past and present*, red. Sam Griffiths och Alexander von Lünen, 43-53. London: Routledge.
- Plyushteva, Anna. 2016. Communicating with others: infrastructures and interactions in public transport space. I *Spatial Cultures: Towards a new social morphology of cities past and present*, red. Sam Griffiths och Alexander von Lünen, 172-180. London: Routledge.
- Psarra, Sophia. 2009. *Architecture and narrative: the formation of space and cultural meaning*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Psarra, Sophia. 2012. A Shapeless Hospital, A Floating Theatre, and an Island on the Hill: Venice and its invisible architecture. I *Proceedings: Eighth International Space Syntax Symposium*, red. Margarita Greene, José Reyes och Andrea Castro, K016:1-28. Santiago de Chile: PUC.
- Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: the collapse and revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Regionplaneförvaltningen. 2016. *Regional utvecklingsplan för Stockholmsregionen, RUF5 2050*. Stockholm: Stockholms läns landsting.
- Rönn, Magnus (red.). 2007. *En fråga om kvalitet*. Stockholm: Santérus.
- Sacco, Pier Luigi. 2013. *Kultur 3.0: Konst, delaktighet, utveckling*. Göteborg: Nätverkstan och Kulturmiljö Halland.
- Sacco, Pier Luigi, Giorgio Tavano Blessi, och Massimiliano Nuccio. 2009. Cultural Policies and Local Planning Strategies: What Is the Role of Culture in Local Sustainable Development? *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 39(1):45-65.
- Sand, Monica. 2008. *Konsten att gunga: experiment som aktiverar mellanrum*. Diss. Stockholm: Kungl. Tekniska högskolan. Stockholm: Axl Books.
- Sarraf, Mohammad. 2015. *Spatiality of multiculturalism*. Diss. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan.
- Stavroulaki, Gianna, och John Peponis. 2003. The spatial construction of seeing at Castelvechio. I *Proceedings to the 4th International Space Syntax Symposium, Volume II*, red. Julienne Hanson, 66.1-66.14. London: Space Syntax Laboratory.
- Steen, Jesper och Henrik Markhede. 2010. Spatial and Social Configurations in Offices. *Journal of Space Syntax*, 1(1): 121-132.
- Steen, Jesper och Daniel Koch. 2012. *Samspelet på vårdavdelningen: Om att vara tillgänglig för varandra i det rumsliga sammanhanget*. Stockholm: KTH.

- Stenak, Morten (red.). 2011. *SAVE: Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi*. København: Kulturarvsstyrelsen.
- Stockholms stad. 2010. *Promenadstaden, Översiktsplan för Stockholm*. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret.
- Stockholms stad. 2015. *Slakthusområdet: En kulturlivsundersökning*. Stockholm: Kulturförvaltningen.
- Stockholms stad. 2015. *Skilnadernas Stockholm*. Stockholm: Stadsledningskontoret.
- Stockholms stad. 2015. *Program för Slakthusområdet*. Samrådshandling 2015-12-03. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret.
- Stockholms stad. 2016. *Budget 2016. Ett Stockholm för alla*. Stockholm: Stockholms stad.
- Strömblad, Per. 2001. Segregationens konsekvenser. I *Den delade staden*, red. Lena Magnusson, 155-180. Umeå: Borea.
- Ståhle, Alexander. 2005a. Park Syntax: Measuring open space accessibility and "smart growth". I *Proceedings, Fifth International Space Syntax Symposium*, red. Akkelies van Nes, 779-780. Delft: Techne Press.
- Ståhle, Alexander. 2005b. *Mer Park i Tätare Stad*. Lic. Stockholm: KTH.
- Ståhle, Alexander, Lars Marcus, och Anders Karlström. 2005. Place Syntax: Geographic accessibility with axial lines in GIS. I *Proceedings, Fifth International Space Syntax Symposium*, red. Akkelies van Nes, 131-144. Delft: Techne Press.
- Ståhle, Alexander. 2006. Sociotope mapping - exploring public open space and its multiple use values in urban and landscape planning practice. *Nordic Journal of Architectural Research*, 19(4):59-71.
- Ståhle, Alexander. 2008. *Compact Sprawl: Exploring public open space and contradictions in urban density*. Diss. Stockholm: KTH.
- Stöger, Hanna. 2016. The ancient city and Huizinga's Homo Ludens. I *Spatial Cultures: Towards a new social morphology of cities past and present*, red. Sam Griffiths och Alexander von Lünen, 15-31. London: Routledge.
- Tilley, Christopher. 2011. Materialising identities: an introduction. *Journal of Material Culture*. 16(4): 347-357.
- Tschumi, Bernard. 1996. *Architecture and Disjunction*. London: MIT Press.
- Vallström, Maria. 2015. *Mörkade platser: stigmatisering och ryktesspridning i urbana utvecklingsområden*. Söderhamn: FoU Söderhamn.
- Verschaffel, Bart. 2010. Guessing the Future of the Library. I *The Architecture of Knowledge: The library of the future*, red. Huib H. van der Werf, 84-95. Rotterdam: NAI Publishers.

- Wacquant, Loïc J. D. 2007. *Urban Outcast: a comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity.
- Williams, J. Patrick (2011). *Subcultural theory: traditions and concepts*. Cambridge: Polity Press
- Young, Iris M. 1996. City Life and Difference. I *Justice and the politics of difference*, Iris Young, 226-256. Oxford: Blackwell.
- Zamani, Pegah. 2009. Architecture as Curatorial Device: Space, Views and Narrative in the Galleries of the High Museum of Art. I *Proceedings of the 7th International Space Syntax Symposium*, red. Daniel Koch, Lars Marcus och Jesper Steen, 134:1-134:12. Stockholm: KTH.
- Zimm, Malin. 2003. *The Dying Dreamer – architecture of parallel realities*. Stockholm: KTH.
- Zimm, Malin. 2005. *Losing the Plot: architecture and narrativity in fin-de siècle media cultures*. Stockholm: Axl Books.
- Zukin, Sharon. 1995. *The Culture of Cities*. Oxford: Blackwell.

Hemsidor

Konst i Stockholm

https://sv.wikipedia.org/wiki/Lista_%C3%B6ver_offentlig_konst_i_Stockholm (2016-05-13)

Skulpturstaden Borås

<http://www.boras.se/forvaltningar/kulturforvaltningen/kulturforvaltningen/boraskonstmuseum/boraskonstmuseum/utställningar/skulpturstaden.4.b022e4013d63db3d398000691.html> (2016-07-08).

Stadsmuseet, Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering.

<http://stadsmuseet.stockholm.se/om-hus2/klassificering-och-kmarkning/stadsmuseets-kulturhistoriska-klassificering/> (2016-05-24).

Figurer

Kartor och figurer: författarna där annat ej anges.

Foton: Ann Legeby där annat ej anges.

Information använd i analyserna

Data	källa	antal	datum	format in	geokodning
Ateljeér	Kulturförvaltningen	562	2015	excel	KTH
Biblioteket	Kulturförvaltningen	39	2015-12-31	xml-fil	KTH
Kulturskolor	Kulturförvaltningen	240	2015-12-31	xml-fil	KTH
Museum och konsthallar	Kulturförvaltningen	76	2014	tab-fil	Spacescape
Blåklassade byggnader	Kulturförvalt./Stadsmuseet		?	tab-fil	Spacescape
Samlingslokaler	Kulturförvaltningen	33	2015	tab-fil	Spacescape
Galleriverksamheter	USK	130	2007	tab-fil	
Adresspunkter	Stockholms stad		2009	tab-fil	
Parkteater	Kulturförvaltningen	68	2014	tab-fil	Spacescape
Scener	Kulturförvaltningen	112	?	tab-fil	Spacescape
Kulturhus	Kulturförvaltningen	6	?	tab-fil	Spacescape
Boende befolkning	Stockholms stad		2009	excel-fil	KTH
Arbetande befolkning	Stockholms stad		2008	excel-fil	KTH
Offentlig konst	Wikipedia	34	2016-05-13	web-format	KTH
Boende befolkning	Regionplaneförvaltningen		2010	tab-fil	
Vattenytor	Regionplaneförvaltningen		2009	tab-fil	
Byggnader	Stockholms stad		2009	tab-fil	
Axialkarta	KTH		2012	tab-fil	